

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Katedra teorie kultury (kulturologie)

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Vanda Říhová

PROBLÉM SVOBODY A NESVOBODY V MODERNÍ SPOLEČNOSTI (KULTUROLOGICKÁ PERSPEKTIVA)

**FREEDOM AND SUBMISSION IN MODERN SOCIETY
(CULTUROLOGICAL PERSPECTIVE)**

Praha 2010

Vedoucí diplomové práce: doc. PhDr. Martin Matějů

Na tomto místě bych ráda poděkovala doc. PhDr. Martinu Matějů za vedení diplomové práce, za jeho cenné rady a především trpělivost a lidský přístup. Mgr. Barboře Půtové za konzultace. Dále bych chtěla poděkovat Mgr. Karolíně Kočové za technickou podporu, Ing. Tomáši Stegurovi za jazykové korektury, přátelům a kolegům za jejich připomínky k textu a v neposlední řadě svým rodičům za podporu po celou dobu studia i při psaní této práce.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

V Praze, dne 30. 4. 2010

Vanda Říhová

Název práce: Problém svobody a nesvobody v moderní společnosti (kulturologická perspektiva)

Autor: Vanda Říhová

Katedra: Katedra teorie kultury (kulturologie)

Vedoucí diplomové práce: doc. PhDr. Martin Matějů

Resumé: Práce je kulturologickou perspektivou vývoje a významu fenoménu „svoboda“ a „nesvoboda“ člověka v moderní společnosti. Zabývá se objasněním pojmů „člověk“, „moderní společnost“, dále vývojem a významem pojmu svoboda. Centrem zájmu jsou pak vlivy, které v moderní společnosti člověku svobodu odnímají, a způsoby, jakými se moderní člověk vyrovnává s neschopností žít v „pozitivní svobodě“. Poslední kapitola je věnována rozboru spontaneity, lásky a asertivity, jakožto cestám, kterými lze dosáhnout vědomé pozitivní svobody a srovnání se s celistvostí vlastní osobnosti, bez agrese, submise nebo zautomatizovaného konformismu.

Klíčová slova: kultura, člověk, moderní společnost, svoboda, individualismus, destruktivita, autoritářství, konformita, láska, asertivita

Title: Freedom and Submission in Modern Society (culturological perspective)

Author: Vanda Říhová

Department: Department of Cultural Studies

Supervisor: doc. PhDr. Martin Matějů

Resumé: This thesis is dealing with culturological perspective of the meaning and development of phenomenon of „freedom“ and „submission“ of a man in the modern society. It tackles clarification of the terms „human“, „modern society“ and with the development of the meaning of the word „freedom“. As the main topic the thesis focuses on the forces that influence man's freedom by taking it away, and how modern man is dealing with the inability to live in the „positive freedom“. The last chapter is devoted to the analysis of spontaneity, love and assertiveness as ways to achieve conscious and positive freedom, putting up with the integrity one's own personality, without aggression, needless submission or conformism.

Keywords: culture, human, modern society, freedom, individualism, destructivity, authority, conformism, love, assertiveness

Obsah

1 ÚVOD.....	7
2 ČLOVĚK A SPOLEČNOST	8
2.1 Člověk – Homo sapiens	8
2.2 Podstata člověčenství – čím se lišíme od ostatních živočichů.....	9
2.3 Společnost.....	10
2.4 Dělení společností.....	11
2.4.1. Lovci a sběrači	12
2.4.2 Pastevci a zemědělci	13
2.4.3 Tradiční státy	13
2.4.4 Průmyslové společnosti	14
2.5 Vznik moderní společnosti – kořeny	15
2.6 Společnost a přírodní vlivy	16
2.6.1 Geografické neboli geofyzikální faktory	16
2.6.2 Demografické faktory	16
2.6.3 Biologické faktory	17
2.7 Kultura versus příroda v determinaci člověka	18
2.7.1 Kulturní determinismus	18
2.7.2 Sociobiologie	20
2.7.3 Sociobiologie – shrnutí	22
3 SVOBODA	24
3.1 Vývoj a význam pojmu.....	24
3.1.1 Dílčí sociokulturní sonda - úvod.....	26
3.1.2 Dílčí sociokulturní sonda- rozhovory	27
3.1.3 Dílčí sociokulturní sonda - závěry	37
3.2 Sociogeneze svobody.....	38
3.3 Klady a zápory svobody	43
3.4 Svoboda, společnost a sociální systém	48
4 PROBLEMATICKÁ INDIVIDUALITA MODERNÍHO ČLOVĚKA	53
4.1 Kořeny individuality	53
4.2 Dva aspekty svobody moderního člověka	54
4.3 Mechanismy úniku od svobody	56
4.3.1 Autoritářství	57
4.3.2 Destruktivita.....	58
4.3.3 Automat konformity	60
4.4 Iluze individuality	61
4.5 Rozklad lásky v soudobé západní společnosti	64

4.6 Hraní her místo prožívání	67
4.6.1 Postupy a obřady.....	68
4.6.2 Zábavy	68
4.6.3 Hry	69
4.6.4 Společenské hry	70
4.6.5 Nezávislost.....	71
5 SPONTANEITA, LÁSKA, ASERTIVITA	73
5.1 Spontaneita.....	73
5.2 Láska.....	75
5.2.1 Láska mateřská a láska otcovská	78
5.2.2 Bratrská láska.....	79
5.2.3 Erotická láska.....	80
5.2.4 Sebeláska	80
5.2.5 Praxe lásky.....	81
5.3 Asertivita – jednání s druhými v praxi.....	83
5.3.1 Asertivita je nemanipulativní.....	84
5.3.2 Základní asertivní dovednosti	85
5.3.3 Asertivní práva a související pověry.....	85
5.3.4 Výsledky asertivity	87
6 ZÁVĚR.....	89
SEZNAM LITERATURY	91
INTERNETOVÉ ZDROJE.....	92
PŘÍLOHY	93
Příloha č. 1 – Homo sapiens	93
Příloha č. 2 – Tradiční a moderní společnost.....	94
Příloha č. 3 – Etymologie slova svoboda.....	96
Příloha č. 4 – Konformismus, Konformní, Konformista	97
Příloha č. 5 – Co spouští vaše obranné reakce.....	98
Příloha č. 6 – Tabulka chování	99

1 ÚVOD

Důvodem k výběru tohoto tématu bylo znepokojení, v pozitivním smyslu slova, nad fenoménem svobody. Prvotní snahou bylo nalézt nějaké vymezení tohoto pojmu a formulace faktorů, které svobodu omezují člověku v současné moderní společnosti.

Samotné téma svoboda je velice široké a může být zkoumáno z různých úhlů pohledu, v první kapitole s názvem **Člověk a společnost** se pokoušíme uvědomit si sebe sama jako člověka Homo sapiens, v kontextu moderní společnosti. Součástí této kapitoly je nastínění dvou protikladných přístupů, které ukazují, jak je člověk ovlivňován na jednu stranu kulturou, ve které žije, a na druhou stranu biologii, která je mu fyzicky a fyziologicky vlastní.

Následuje kapitola **Svoboda**, kterou ve stejnojmenné monografii prozkoumal Zygmunt Bauman, a jehož práce je zde využito.

Další kapitola **Problematická individualita moderního člověka** je postavena na přístupu Ericha Fromma, který viděl dvojsečnost svobody moderního člověka a definoval, jakým způsobem se člověk vlastně brání svobodě jako takové. Na tuto kapitolu navazuje extrakt z díla Erica Bernea *Jak si lidé hrají*, ve kterém je rozebráno, jak se člověk chová vzhledem k tomu, že neustále hladoví po struktuře, brání se nudě a nemá příliš mnoho možností spontánně se realizovat v dlouhodobých důvěrných vztazích.

V poslední kapitole s názvem **Spontaneita, láska, asertivita** jsou uvedené možnosti, jak dosáhnout pozitivní svobody. Dle Ericha Fromma a jeho koncepce Spontaneity a umění milovat. A praktickou cestou, založenou na mechanických dovednostech, které je relativně snadné si osvojit, uměním asertivity, znalostí svých práv a praktikováním asertivních dovedností.

Cílem stati je uvědomit si člověka jako součást přírodní říše i jako součást kultury a společnosti. Cílem je také pomocí pojmu svoboda nastínit, že fenomén, který se jeví jako veskrze pozitivní a nesoucí samé klady, má i svá negativa. A že moderní individualismus může mít za následek patologické snahy připoutat se k druhému nebo ztratit sebe sama, a ukázat čtenáři, že člověk není jen stroj na vědomosti a na vydělávání peněz a že „dětská“ spontaneita, láska k sobě samému a ostatním lidem, a asertivita jako vyzrálý postoj mohou jedinci pomoci žít šťastný, plný, svobodný život.

2 ČLOVĚK A SPOLEČNOST

První kapitola je věnována objasnění člověka jako biologického druhu, který má vědomí, že se odlišuje od ostatních živočichů. Dále je představeno jakým způsobem se vyvíjely společnosti a kde jsou kořeny společnosti moderní, ve které žijeme, a jaké jsou přírodní vlivy působící na člověka ve společnosti. Závěr kapitoly představuje dva protikladné přístupy k determinaci člověka – kulturní determinismus a sociobiologii.

2.1 Člověk – *Homo sapiens*

Z čistě antropologického hlediska je moderní člověk biologický druh. My všichni žijící ve dvacátém prvním století na planetě Zemi jsme příslušníky rodu *Homo*. **Homo sapiens** neboli člověk rozumný je druh rodu *Homo*, z čeledi *Hominidae*. Podle současné taxonomie zahrnuje 4 až 5 fosilních poddruhů a jeden žijící poddruh. (Fosilní poddruhy jsou *Homo sapiens soloensis*, *Homo sapiens steinheimensis*, *Homo sapiens neanderthalensis*, *Homo sapiens rhodesiensis*, *Homo sapiens palestinensis*.) Jediný žijící poddruh: *Homo sapiens sapiens*, člověk rozumný, a to současný i předvěký. Na konci období würmu (Albertem Penckem definován mezi cca 70 000 až 9600 před Kristem) byl neandertálec vystřídán předvěkým člověkem rozumným, *Homo sapiens sapiens*.¹ Tento člověk znal oheň, byl lovcem a sběračem. Žil v tlupách. Měl již složité kultury, například pohřební nebo lovecké. Předvěký člověk byl předchůdcem člověka současného. Měl již plně vyvinuté rozumové schopnosti, vyznačoval se abstraktním myšlením a řečí. Tělesnou stavbou se prakticky nelišil od současného člověka. Nejstarší formy jsou známy z mladšího paleolitu, asi před 35 tisíci lety. Formoval se hlavně v Evropě a v Přední Asii, ve střední, jižní a východní Asii a v Africe. V tomto období a na těchto místech se pravděpodobně začala vyvíjet dnešní velká plemena.

Nejznámější naleziště předvěkého člověka jsou např. Cro-Magnon, Aurignac a Chancelade ve Francii, Grimaldi v Itálii, Oberkassel v Německu; Kostyenko v Rusku, Saravak na Borneu, Florisbad v jižní Africe. V České republice byly objeveny pozůstatky např. u Předmostí v Přerově, Dolních Věstonicích, Pavlově a v Mladči u Litovle. Doklady abstraktního myšlení předvěkého člověka jsou mnohobarevné nástěnné malby, objevené v různých jeskyních ve Španělsku, například velice dobře známá Altamira, ve Francii

---

¹ Taxonomické zařazení *Homo sapiens* viz příloha č. 1

Lascaux, i zvířecí sošky, popřípadě plastiky objevené např. v Dolních Věstonicích a Cap-Blanc.¹

2.2 Podstata člověčenství – čím se lišíme od ostatních živočichů

To, že se odlišujeme od ostatních živočišných druhů, si každý jeden z nás uvědomuje. Nejprve uvedeme odlišnosti čistě biologické. Organismus člověka se vyznačuje určitými specifiky, která mu umožnila vytvořit si ono svoje prostředí a také společenský život. Jsou to: vzpřímená postava, díky ní uvolněné ruce, vpřed orientovaný zrak, velký mozek s rozvinutou nervovou soustavou, velmi složitý hlasový systém, dlouhá závislost dětí na rodičích způsobená fyzickou neschopností dítěte samostatně se o sebe postarat, plastičnost pudových potřeb, dlouhodobost sexuálního pudu.

Uvolněné horní končetiny díky bipedii umožnily člověku používat a vyrábět nástroje. S velkým mozkiem a rozvinutou nervovou soustavou je provázáno myšlení a vědomí sebe sama jako součásti přírody, ale zároveň vědomí specifčnosti člověka. Hlasový systém člověku umožňuje mluvit a vytvořit si soustavu znaků, sloužící ke komunikaci.

Další, nefyziologickou, a velmi zásadní odlišností je, že člověk si jako jediný zoologický druh uvědomuje svou smrtelnost a snaží se s historickým vývojem nějakým způsobem vypořádat. Se smrtí, plozením, rozením a dalšími biologickými aprioritami se člověk vypořádává pomocí různých sociálních mechanismů, jako jsou mystéria, rituály, zvyky, obyčeje. A tato, řekněme „transformace do kulturních projevů“, se týká celého jeho bytí. Od ukojení hladu, přes pohlavní puzení po ochranu před nebezpečím nebo nepohodlím. Člověk je těmito biologickými faktory zásadně ovlivňován a z jejich vlivu se nemůže vymanit, ale do jisté míry je schopen je zpětně ovlivňovat.

Člověk také jako jediný druh buduje dlouhodobá sídla, která mají strukturu a jsou diferencována podle významů. Kromě přetváření prostředí v rámci vybudování obydlí člověk zkulturuje krajinu jako takovou, domestikuje rostliny a zvířata, obecněji řečeno snažíme se svět pochopit a ovládnout. Na rozdíl od zvířat oplýváme zvědavostí a snahou studovat nejen okolí a ostatní živočišné druhy, ale i sebe sama, máme schopnost sebereflexe. A tato diplomová práce je jakousi snahou pohlédnout na člověka jako na součást přírody, společnosti, časoprostorového kontextu, ale i jako na jednotku, která přemýšlí, a na vztazích, které právě svou existencí tvoří jeho kontext, chce a umí pracovat.

---

¹ Dostupné na http://encyklopedie.vseved.cz/homo_sapiens_sapiens

Specificky lidská je kultura obecně, kulturu můžeme považovat za lidský způsob života¹, od 18. století je chápána jako oblast lidské existence stojící v protikladu k přírodě. Je na místě připomenout první formální definici kultury, kterou zformuloval E. B. Tylor (1871) „*Kultura nebo civilizace (...) je komplexní celek, který zahrnuje poznání, víru, umění, právo, morálku, zvyky a všechny ostatní schopnosti a obyčeje, jež si člověk osvojil jako člen společnosti.*“ (Soukup, 2000, str. 14)

2.3 Společnost

O člověku nelze uvažovat jako o samostatné jednotce a zkoumat jej vytrženého z kontextu. Jeho kontextem je **společnost**. Ve svém životě se setkáváme s druhými jedinci, působíme na ně a naopak oni působí na nás. Vstupujeme do řady kontaktů a z nich vyplývají závazky, důsledky, následky, očekávání a toto vše představuje sociální život, který je neodmyslitelným rozměrem lidské existence. (Reichel, 2004, str. 16) Bez těchto vztahů by nemohl žít a v žádném případě zrát a rozvíjet svou individualitu. Při nedostatku určitých styků se projevuje osamělost a pocity izolace, zvláště v případě nedostatku trvalejších osobních a bezprostředních kontaktů. O teoretickém modelu absolutní svobody bude hovořeno v následující kapitole s názvem Svoboda, ale už zde je na místě zmínit, že v moderní společnosti, která je předmětem našeho zkoumání v této kapitole, je přes vysokou míru svobody a nezávislosti, kterou člověku poskytuje velmi omezující. Člověk je ve své podstatě bytost sociální, a proto různé druhy sociální styků vedou k vytváření sociálních útvarů – kolektivit. Lidské interakce i vznik, vývoj a zánik sociálních útvarů se odehrávají v jistých souvislostech, v konkrétních kulturních podmínkách (hodnotových, ekonomických, historických, právních, politických, morálních, estetických a jiných). A tento kontext ovlivňuje obsah, podobu, důvody a jiné parametry sociálního života.

Samotný pojem „společnost“ je velmi těžko definovatelný, jak uvádí Keller (Keller, 1992, str. 10 – 11), není třeba přidat další nejasnou definici, ale spíše si uvědomit několik základních skutečností. V první řadě je nutno uvědomit si fakt, že uživatel pojmu většinou, byť nevědomě, pojem společnost ztotožňuje se státem, ve kterém žije, a abstraktní pojmy jako funkcionální centrum nebo systémové hranice jsou identifikovatelné s hlavním městem a hranicemi státními. Další aspekt vnímání společnosti je v dimenzi časové, či spíše časoprostorové, a mluví-li osoba o společnosti v zásadě má na mysli vlastní zkušenosti

---

¹ Srov. Lawless, 1996

společnosti současné, což je snadné si pro nás v takové společnosti žijící představit – jsme společnost s vysokou produkcí a spotřebou výrobků, z většiny žijeme ve městech, používáme rozvinuté komunikační systémy. (Reichel, 2004, str. 19, 20) Nicméně o společnosti lze hovořit i v případě antického Řecka nebo kmene afrických křováků či australských aboriginců. Třetí z Kellerových postřehů má téměř filosofickou dimenzi, ačkoli jde o čistě praktickou a reálnou stránku „společnosti“. Společnost jako taková vlastně neexistuje, existuje pouze proto, že se její členové chovají, jako by existovala. Jedná se o soubor konkrétních jedinců s konkrétními zájmy a jednáním.

2.4 Dělení společností

Jak už bylo naznačeno výše, v pojetí pojmu společnost nepanuje jednoznačný souhlas. Podobné je to i s vývojem společností, nebo lépe řečeno s vymezením jejich typů.¹ Než se pustíme do vysvětlení, co moderní společnost je, a kdy a jakým způsobem „vznikla“, uvedeme několik příkladů dělení společností.

A. Comte je zneklidněn pádem autorit a ztrátou závazné orientace. Tyto procesy provázely rozklad tradičních společností. Jejich jistoty stály na teologických vírách a metafyzických omylech. Jako minulé autority uvádí náboženské hlasatele dogmat, později filosofové, kteří jen a pouze nekonstruktivně kritizovali, a pro současnou existenci navrhuje řízení na technické úrovni specialisty a oboru optimalizace výroby a na sociální úrovni sociology, jakožto odborníky na organizaci sociálních vztahů. (Keller, 2004, str. 12) Vize z poloviny devatenáctého století se do jisté míry splnila, ale průmyslová společnost trpí nešvarem odborníků nezajímat se o celek. V době, ve které žijeme, a která by se dala nazvat postindustriální, nicméně dochází k obratu a na poli sociální a kulturní ekologie se etablovaly myšlenky trvale udržitelného rozvoje, provázaného supersystému Země a obnovy pospolitosti, o které je několik slov v následujícím odstavci.

H. Spencer klade jako protiklady společnosti průmyslovou a vojenskou. Ve vojenské společnosti vše podléhalo moci vojenských vůdců. Jejich vliv se projevoval i v detailech každodenního života. Naopak společnost průmyslová stojí na osobní svobodě a autonomii. Autorita státu opadá a obchodní a průmyslové aktivity se odpoutávají od vojenské činnosti. Individualismus se projevuje i v náboženském životě. Soužití je stále více založeno na kooperaci než na prostém donucení. Spencer na rozdíl od Comtea předpovídá

---

¹ Tradiční a moderní společnost viz příloha č. 2

pokles významu veřejné autority a sází na dobrovolnou spolupráci jednotlivců, kteří sledují své vlastní zájmy. (Keller, 1992, str. 12)

F. Tönnies staví do kontrastu tradiční pospolitost (Gemeinschaft) a moderní společnost (Gesellschaft). Pospolitost líčí jako útvar, ve kterém převládají kladné a spontánní citové vazby, které mají původ v rodinném soužití. (srov. Sokol, 2002) Tato intimita je umožněna nevelkým rozsahem skupin a společnými zájmy jejich členů. Naproti tomu společnost je podle Tönniese rozsáhlým konglomerátem neosobních vazeb, kde hlavním motivem jednání jednotlivců je neosobní kalkulace zisku. Jeden druhého chápe jako pouhý nástroj k dosažení vlastních cílů. (Keller, 1992, str. 13) Povaze instrumentalit v mezilidských vztazích bude věnován prostor ve čtvrté kapitole.

E. Durkheim polarizuje společnosti na základě rozdílu mezi organickou a mechanickou solidaritou. V malých společnostech se uplatňuje tlak kolektivního vědomí a vynucuje si vnitřní integritu. Uplatňuje se mechanická solidarita. Naproti tomu ve velké společnosti se jedinec vymaňuje z tlaků své skupiny a solidarita se více zakládá na vzájemné potřebnosti v rámci vyššího celku, který je komplexní (organická solidarita). Existuje zde ale nebezpečí anomie, tedy stavu, kdy specializace částí není dostatečně vyvážena zpětnou integrací. Bipolární vidění lze najít i u dalších sociologů a myslitelů. Podle těchto modelů se společnost vyvíjí k rostoucí komplexitě, k diferencovanější struktuře, k funkční rozrůzněnosti svých subsystémů. Jedním z hlavních a nejrozporuplnějších rysů této přeměny je rostoucí autonomie individuů. (Keller, 1992, str. 13 – 14)

Velice srozumitelné a přehledné dělení a specifikace různých druhů/typů společností uvádí britský sociolog Anthony Giddens. Jako nejstarší uvádí společnost lovců a sběračů, potom pastevců a zemědělců, tradiční státy a jako poslední průmyslové společnosti. (Giddens, 1999, str. 62 – 76)

2.4.1. Lovci a sběrači

Jedná se o nejstarší typ lidské společnosti. Nepěstovali plodiny, nechovali užitková zvířata. Obživou pro ně byl lov, rybaření a sběr jedlých rostlin. Žili v malých tlupách nebo kmenech, které nepřesahovaly počet třiceti nebo čtyřiceti osob. Dnes tvoří sotva tisícinu světové populace. Jsou neustále v pohybu, ale bez tažných zvířat. Jejich majetek – který mohou stále nosit s sebou – tvoří zbraně k lovu, nástroje ke kopání děr a stavbě příbytků, pasti a nádobí. Co do množství a druhu majetku nejsou v takové společnosti rozdíly. Roz-

díly ve společenském postavení plynou prakticky výlučně z rozdílu věku a pohlaví. Muži jsou lovci, ženy sbírají rostliny, vaří a starají se o děti. Takzvaná rada starších, sestávající z nejstarších a nejzkušenějších mužů, má hlavní slovo při rozhodování. Mocenské rozdíly se také nevyznačují takovým rozpětím jako u společností následujících typů. Ve společnosti lovců a sběračů (podle Marshalla Sahlinsse společnost prvotního blahobytu) převládá princip participace. Lidé žijící v takové společnosti nemají zájem o hromadění majetku, které by přesahovalo jejich spotřebu. Jejich hlavní hodnoty jsou náboženského charakteru. I když nelze idealizovat podmínky, ve kterých žili/žijí, neexistence válek, větších majetkových a mocenských nerovností a upřednostňování kooperace před soupeřením připomínají, že výdobytky moderní průmyslové civilizace nemusí být jen „pokrok“. (Giddens, 1999, str. 66, 68)

2.4.2 Pasterci a zemědělci

V současné době existuje stále ještě mnoho pasterveckých společností. Setkáváme se s nimi v oblastech, kde nelze úspěšně provozovat zemědělství. Migrují, často po velmi rozsáhlých oblastech, v závislosti na ročním období. K těmto přesunům využívají sílu zvířat. Stejně jako lovci a sběrači žijí kočovným způsobem, který jim neumožňuje hromadit větší množství hmotných statků. Díky domestikaci zvířat mají stálý přísun potravy, bývají proto tyto společnosti rozsáhlejší než komunity lovců a sběračů. Vyskytují se společnosti čítající více než čtvrt milionu členů. Protože se pohybují po velkých územích, setkávají se s jinými skupinami a věnují se mnohdy obchodu i válčení. V pasterveckých společnostech je pozorovatelná větší majetková a mocenská nerovnost než u lovců a sběračů.

Pravděpodobně ve stejnou dobu jako společnosti pastervecké vznikly společnosti zemědělské. Dosavadní lovci a sběrači nahradili sběr divoce rostoucích plodin jejich cílenou kultivací. Stejně jako pastervci si zajistili stálý přísun potravy, a mohou proto žít ve větších komunitách. Ovšem tak jako lovcům, sběračům a pastervcům pohyb znemožňoval hromadit majetek, tak zemědělcům jejich usedlý způsob života naopak hromadění statků umožnil. A vzhledem k tomu že se jednotlivé skupiny usadily na stálo, začaly vznikat obchodní i politické vazby vyznačující se pravidelností. (Giddens, 1999, str. 70 – 72)

2.4.3 Tradiční státy

Přibližně od šestého tisíciletí před naším letopočtem existují doklady o společnostech, které se výrazně lišily od všech předchozích. V těchto společnostech byly výrazné

majetkové a mocenské nerovnosti, byly založeny na rozvoji městského života. Vzhledem ke znalosti písma a rozkvětu věd v těchto společnostech bývají označovány za civilizace, častěji však jako tradiční státy, v čele s králi nebo císaři.

V současnosti už žádné tradiční státy neexistují, byly nahrazeny moderními systémy. Pro tradiční systémy je charakteristická dělba práce stále stojící na rozdílech mezi pohlavími, ale objevila se i specializovaná povolání, která nesouvisela striktně s obstaráváním potravy. Například obchodník, úředník, voják. Dále se objevilo zásadní rozdělení společnosti na aristokraty a zbytek obyvatelstva. Rozdíly mezi těmito třídami byli obrovské, aristokraté žili ve značném přepychu, naproti tomu ostatní obyvatelé v chudobě. Horní vrstva sestávala především z kupců. Tradiční společnosti zažily rozvoj profesionálních armád a s nimi související počátky mechanizace války. (Giddens, 1999, str. 72 -75)

2.4.4 Průmyslové společnosti

Tradiční státy dnes už prakticky vymizely, společnosti lovců a sběračů nebo pastevců a zemědělců ještě někde (obecně známí jsou afričtí křováci) přežívají, ale jen na izolovaných územích a de facto v zániku. Původcem zániku těchto typů společností je industrializace, spojená s nástupem výroby, která je spojena se stroji a neživotným zdrojem energie jako je například pára. Místem původu industrializace je Anglie osmnáctého století, základem byla tehdy rodící se průmyslová revoluce. V této době přišly objevy a vynálezy, nové stroje, již výše zmíněné nové zdroje energie, a ty začaly stimulovat vývoj dalších. Tempo kulturního, sociálního a ekonomického vývoje bylo naprosto nesrovnatelné s předešlými tradičními systémy.

Průmyslové společnosti se vyznačují určitými typickými znaky: jsou to lidé pracující mimo zemědělství (např. v továrnách, na úřadech nebo v nákupu a prodeji), lidé žijící z většiny ve městech – vysoký stupeň urbanizace, komplexní politické systémy a první národní státy s jasně vymezenými hranicemi, kde mají vlády velké pravomoci a vliv na život svých občanů. Sociolog Anthony Giddens se v kapitole „Typy společností“ také věnuje prvnímu druhému a třetímu světu, věnuje pozornost i nově industrializovaným zemím. Pro naše účely ale postačí právě těch několik bodů, které udává jako typické znaky pro průmyslovou společnost. (Giddens, 1999, str. 75 – 76)

2.5 Vznik moderní společnosti – kořeny

To, že se společnost proměnila, je jasné, pro zjednodušení zůstaneme u dichotomie společnosti tradiční a moderní a podíváme se, kdy a jak se moderní společnost „objevila“.

Hranice mezi tradiční a moderní společností je poměrně jasná a je vyznačena přeměnou instituce trhu. Trh v tradiční a moderní společnosti hraje jinou roli. Pro proměnu trhu je podstatná změna ve významu směny. Do převládnutí kapitalismu v devatenáctém století sloužil obchod (místní i dálkový) ke směně jen malé části produktů, velká část produktů stála mimo trh, protože byly spotřebovávány na místě výroby. *„Až dosud roztroušené a izolované trhy se přeměnily do podoby komplexního seberegulujícího se tržního systému. Tato proměna transformovala povahu celé lidské společnosti, včetně charakteru její kultury i představ člověka o sobě samém. Vznikla společnost vklíněná beze zbytku do mechanismů své nové ekonomické formy- společnost tržní.“* (Keller, 2004, str. 15)

Pro tuto generalizaci trhu je zásadní změna práce a půdy ve zboží. Pro práci a půdu vznikly vlastní trhy a trh začal člověka (pracovní síla) a přírodu (půda) organizovat jako určité druhy materiálů. Vznikl velký společenský stroj k zajišťování materiálního blahobytu, jehož motory byl strach z hladu na jedné straně a hrabivost na straně druhé. Tyto motivy se staly spolehlivými konstantami k zajištění dynamiky vývoje/pokroku. Na trhu se svoboda stala synonymem neomezeného poskytování pracovní síly nemajetnými a možností majetných vybírat si trhy s největším ziskem.

V tradičních společnostech trhy fungovaly spíše na okraji ekonomiky, nežli v jejím centru. Půda i práce byly vázány mechanismy netržními, které nedovolovaly kalkulaci běžnou pro jiné druhy zboží. Výroba i směna byla podřízena tradici, náboženství, reprezentaci elit... Ke vzniku komplexního tržního systému bylo potřebné propojení kapitálu z dálkového obchodu s místním trhem. Otázkou je, kdy a proč k těmto změnám došlo. Stalo se tak v důsledku výroby pomocí drahých strojů, které nejsou rentabilní, pokud není produkováno velké množství výrobků a suroviny nejsou poskytovány plynule. To znamenalo, že všechny faktory výroby musí být na prodej pro kohokoli, kdo je ochoten zaplatit. A tato podmínka byla splněna teprve, když člověk a příroda byli přeměněni na zboží, které je kdykoli a v jakémkoli množství k dispozici potenciálnímu kupci.

Jakmile se trh stal regulátorem ekonomiky, projevilo se to na celé struktuře společnosti. (srov. Gabliková, 1995) V ideologické rovině to znamenalo ideu emancipace individua, v rovině mocenské praxe dochází k přechodu od stavovského členění společnosti k rozdělení na třídy.

Stavovská příslušnost regulovala i ekonomické postavení, určovala jaký nárok kdo má na statky a služby, které jsou ve společnosti k dispozici. Třídní příslušnost má význam jiný. Člověk spadá do jisté třídy podle toho, co může nabídnout na trhu, ať už je to kapitál, pracovní síla nebo půda. Prestiž a pozice je dána výší příjmu. (Keller, 2004, str. 16 - 18)

2.6 Společnost a přírodní vlivy

Podoba určité společnosti je závislá, kromě vlastních vnitřních změn a vývoje, na vlivu jiných společností a na širším okolí, tj. na přírodě. Tyto vlivy působí všechny zároveň a vzájemně se ovlivňují. Obvyklé uspořádání je do tří skupin: faktory geografické, demografické a biologické

2.6.1 Geografické neboli geofyzikální faktory

Jedná se o parametry geofyzikální povahy. Jsou charakteristické pro určité prostředí, které člověk obývá. Za prvé je to klimatické pásmo se svým teplotním režimem a ostatními podnebními charakteristikami jako jsou srážky, větry atd. Dalším je geografické ztvárnění povrchu (georeliéf), což znamená výškové členění hor a nížin, celkovou nadmořskou výšku, povahu vodních ploch, dostupnost moře nebo oceánu. Důležitý je typ povrchu, který variuje od písků přes kamenité drtě po půdy různé bonity. Nelze opomenout ani vulkanicky činné zdroje a nerostné bohatství v daném teritoriu, historicky první bohatství přírody, jímž je fauna a flóra. Geografické parametry se promítají i do kulturních vzorů společnosti, například do představ o božstvech, do zvyků a obyčejů, práva a morálky ale i do módy, které reagovaly na povahu prostředí. (Reichel, 2004, str. 27 - 30)

2.6.2 Demografické faktory

Demografickými charakteristikami chápeme jevy a procesy jako např. porodnost, úmrtnost, míru zalidnění oblastí, migraci, podíly pohlaví a určitých věkových kategorií. (Reichel, 2004, str. 36) Všechny tyto demografické faktory, ačkoli souvisejí přímo s biologickou podstatou člověka, se promítají do celkového charakteru společnosti. S plodností, porodností, úmrtností, nebo jen samotným věkem souvisí sociokulturní regulativy dané kultury (obyčeje, mravy, zákony, tabu). Ne nepodstatné je také rozložení obyvatel na venkově a ve městech, současnost se vyznačuje tím, že velká část obyvatel žije ve městech a svět celkově venkovské a zemědělské oblasti jen využívá. Toto ustavení s sebou

nese následky, které se projevují jednak na životě celých (i velmi velkých) skupin, ale především na životě jednotlivců, kteří zpětně tvoří živoucí celek. Mnoho lidí žijících v metropolích nemá žádnou představu o rytmu a fungování života na venkově, ba dokonce díky uspořádání téměř až klecovitého charakteru podobnému jako v zoologických zahradách (viz Morris, 1997) nezná své sousedy v budově, nebo spolupracovníky ve firmě. Desmond Morris problém městského života vyjádřil velmi lapidárně větou „Lidé jsou si cizí“ (srov. Sokol, 2002)

2.6.3 Biologické faktory

I přes to, že si člověk vytvořil specifické, jen jemu vlastní, umělé prostředí, stále existují omezení, která jsou daná přírodními zákonitostmi. Úplným základem je příjem potravy a tekutin, vylučování, krevní oběh a „rozvoz“ živin po těle. (Reichel, 2004, str. 23). A jak již bylo řečeno výše, organismus člověka má svá specifika, která ho ovlivňují: vzpřímená postava, díky ní uvolněné ruce, vpřed orientovaný zrak, velký mozek s rozvinutou nervovou soustavou, velmi složitý hlasový systém, dlouhá závislost dětí na rodičích, plastičnost pudových potřeb, dlouhodobost sexuálního pudu. A když pomineme charakteristiky vlastní člověku obecně, jsou tu charakteristiky fyzické, neboli odlišnosti jednotlivých lidí, nebo lépe řečeno jejich těl. Možná se zdá v teoretickém hledisku zvláštní zohledňovat rozdíly jednotlivých lidí podle jejich tloušťky, výšky, barvy vlasů nebo očí, ale tato diplomová práce je o svobodě a nesvobodě, a když uvážíme, že každý jeden z nás je pouhý člověk, je jasné že pokud jde o nesvobodu a nemožnost něco dělat, něco mít nebo někam jít přímo souvisí s tělem. Takže i takové banality jako výška postavy mohou mít zásadní vliv na pocit nesvobody jednotlivce. Dívka skvělá v basketbalu s výškou dva metry jeden centimetr může toužit pracovat jako letuška, a nikdo jí v tom nebrání kvůli politickým, náboženským nebo jinak závažným důvodům, jen je příliš vysoká do letadla, a tak se osoba v svobodné zemi může cítit nesvobodná a omezovaná svou vlastní biologii. Svoboda není jen o právu, nebo kapitálu.

2.7 Kultura versus příroda v determinaci člověka

Ačkoli se může zdát, že se svobodou a nesvobodou práce následujících autorů příliš nesouvisí, je tomu právě naopak. Determinace neboli určenost je přesně tím, co tato diplomová práce sleduje. Člověk nezátížený a nezmatený filosofií je indeterminista. Je přesvědčen, že by, pokud jedná nějak, mohl jednat i jinak, pokud by chtěl. Že je to na jeho osobním, svobodném rozhodování. Indeterminističtí filosofové jako Aristoteles, Descartes, Platon nebo Kant soudí částečně také tak.

Na druhé straně stojí tábor, který má naše jednání za dané výchovou, okolím, tradicemi, věkem, pohlavím, zdravotním stavem, ...a za součást řetězce příčin.(Spinoza, Leibniz, Schopenhauer, stoikové, angličtí empirici a většina současných myslitelů).

Obě skupiny se ovšem shodnou v oblasti chtění. Jistě mohu rozdat celý svůj majetek chudým, budu-li chtít, ale nemohu se přinutit, abych to chtěl udělat. V oblasti chtění tedy není svobody. „*Svoboda, je-li nějaká, může být jedině v přeměně chtění v čin... Přes to, že je člověk nesmírně omezován společností... zbývá mu přece dost a dost místa, aby svou svobodu – je-li jaká – uplatňoval.*“ (Neff, 1993, str. 71)

Být indeterministou by pro současného a, byť minimálně, erudovaného člověka bylo poněkud naivní. Proto v následujících odstavcích budou představeny dva odlišné přístupy k determinaci, spojené se jmény Margaret Meadové a Edwarda O. Wilsona. Mají za úkol ukázat komplexnost a rozmanitost kulturologického přístupu.

2.7.1 Kulturní determinismus

V první polovině devatenáctého století byl rozšířen biologický determinismus. Prostřednictvím Artura de Gobineau se stal základem novodobé teorie rasismu a byl z části přijat i sociálními darwinisty. Teprve Franz Boas, Margaret Meadová a další američtí antropologové dvacátého století se jednoznačně přiklonili ke **kulturnímu determinismu**.

Základem myšlenky kulturního determinismu je britský empirismus pojímající člověka jako čistý list papíru, na který se během života zapisují informace. Současní kulturní deterministé kladou důraz na výchovu a proces učení, socializaci a enkulturaci.¹

V kulturní antropologii ve 20. letech 20. století probíhal spor o působení biologických a kulturních determinant na lidské chování a prožívání. F. Boas a jeho žáci byli zastánci determinace kulturou, důkazem jim byla rozmanitost různých světových kultur. Bo-

---

¹ Dostupné na http://www.cb.cz/novak/files/kulturni_antropologie.doc

as byl přesvědčen, že se člověk více učí, nežli tvoří. Kultura se podle Boase promítá do tří dimenzí. Jednak zahrnuje vztahy mezi člověkem a přírodou, druhou dimenzí jsou vztahy mezi jednotlivci, tou třetí jsou subjektivní reakce člověka na všechny projevy života, které jsou obsažené ve dvou předchozích dimenzích (což je například obstarávání potravy, zřizování přístřeší, využívání přírody, nástrojů, rodinné a sociální vztahy)

Aby Boas mohl účinně zpochybnit názory genetických deterministů, potřeboval důkazy. Svou argumentaci se rozhodl opřít o všeobecně uznávaný fakt problematičtějšího dospívání. Věděl, že kdyby našel mimoevropskou kulturu, kde jsou děti vychovávány jinak a prochází obdobím dospívání bez potíží, pro jeho odpůrce by bylo velice obtížné obhajovat vrozenost a neměnnost vzorů chování. „*Na základě svých výzkumů prokázal, že eskymácká kultura není mechanicky determinována přírodním prostředím, ale že různé skupiny Eskymáků kontrolují a využívají podobné přírodní prostředí odlišným způsobem*“ (Soukup, 2000, str. 45) Zásadní roli sehrála Margaret Meadová (1901 – 1978), která se snažila Boasovu tezi kulturního determinismu jednoznačně prokázat terénními výzkumy. Rozhodujícím mezníkem byl rok 1925, kdy získala stipendium National Research Council, které jí umožnilo realizovat terénní výzkum na Samoi v Polynésii. Jejím cílem bylo potvrdit hypotézu, že rozhodující význam v procesu socializace má kultura a výchova. Na Samoi se jí podařilo získat materiál, na kterém dokazovala, že dospívání (v západní kultuře všeobecně považované za problematičtější a stresující) může být harmonickým obdobím bez konfliktů a krizí. Našla také několik případů delikvence, ale ty zařadila do zvláštní kategorie a v zobecněních je ignorovala. Doktrínu kulturního determinismu obhajovala Meadová celý život. K jejímu prosazení přispěl i její výzkum na Nové Guineji, ve kterém ukázala, že jednostranně biologický výklad mužské a ženské role je zavádějící. Zkoumala tři kmeny: Arapeše, Mundrugumory a Cambuli. Cambuliové podle euroamerických měřítek mají obrácené role mužů a žen. Další dva kmeny nerozlišují maskulinitu a feminitu, jedni (Arapešové) vychovávají své potomky podle stereotypů, jež jsou v euroamerickém kontextu považovány za typicky ženské, a druzí (Mundrugumorové) naopak podle typicky mužských. (Soukup, 2000, str. 86 – 87)

Její závěry byly už ve 30. letech podrobovány kritikám, v roce 1966 její práci formálně přehodnotil australský antropolog Derek Freeman. Freeman dochází k závěru, že je čas opustit extrém čistě biologické nebo čistě kulturní determinace a dospět k syntéze.

Práce Margarety Meadové měly zásadní vliv při orientaci antropologických výzkumů na problematiku osobnosti a kultury, položila základy moderně koncipované psychologické antropologii.

2.7.2 Sociobiologie

Tato slova uvedla velmi provokativní a novátorskou knihu Desmonda Morrise, který se pokoušel nahlížet člověka jako živočišný druh. „*Existují sto devadesát tři žijící druhy opic. Sto devadesát dva je porostlých srstí. Výjimkou je nahá opice, která se sama nazvala Homo Sapiens. Tento neobvykle a vysoce úspěšný druh tráví mnoho času zkoumáním svých vyšších pohnutek a po stejnou dobu své základní pohnutky usilovně opomíjí. Je hrdý na to, že má ze všech primátů největší mozek, ale pokouší se zatajit skutečnost, že má také největší penis... Je to vrcholně zvědavá opice s velkou schopností vydávat zvuky, žijící na stísněně malém území, a je nejvyšší čas, abychom prozkoumali její základní chování*“ (Morris, 1971, str. 9)

Setkal se s velkým odporem, protože narazil na pocit vládnoucí ve společnosti, že člověk je nad přírodou a jejími zákony, a že nelze o člověku psát jako o „Nahé opici“. Populárně a srozumitelně, nicméně někdy samoučelně hledá paralely lidského a zvířecího chování. Zastává názor, že chování a jednání člověka je zásadně podmíněno jeho živočišnou biologickou podstatou. Jeho přístup je velmi blízký sociobiologii, o které je následující část, a která je reprezentována E. O. Wilsonem.

Sociobiologie je termín vytvořený Američanem Edwardem O. Wilsonem zhruba v polovině sedmdesátých let (asi v letech 1975 – 1978). V zásadě se jedná o využívání biologických principů k vysvětlování sociálních činností všech společensky žijících živočichů včetně člověka. **Sociobiologií** je myšlen vědecký pohled na lidskou společnost z hlediska přírodovědných, zejména biologizujících přístupů, a vývojově (etologicky) zaměřených zkoumání vzorců a typů sociálního chování a soužití.

Wilsonova kniha *Sociobiology: The New Synthesis*¹ v roce 1975 získala ohromnou popularitu. Ta se projevila jak vznikem nových sociobiologických kateder, tak množstvím odborných i popularizačních článků. Sociobiologie se zdála být tím pravým, ne-li vše, tak téměř vše vysvětlujícím paradigmatem. Podle Wilsona jsou mnohé aspekty lidského sociálního života zakotveny v našem genetickém kódu.²

V roce 1978 vychází další Wilsonova kniha „O lidské přirozenosti“, ve které se snaží dokázat, že geny dominantním způsobem ovlivňují lidské sociální a kulturní chování. Sociobiologie znamená radikální odklon od kulturního determinismu a oživení determinismu biologického. Wilson objasňuje problematiku vztahu mezi biologickým a kulturním

¹ Dostupné na http://cs.wikipedia.org/wiki/Edward_Osborne_Wilson

² Dostupné na http://web.quick.cz/plasek/cargo/obsahy/Cargo_1_99/j11.htm

determinismem. Užívá k tomu populární jazyk a imaginární galaxii, ve které jsou dvě planety, obývané Eidylyony a Xenidrinými, jedni jsou reprezentanty biologického determinismu, druzí sociálního¹. U Eidylyonů je naprostý biologický determinismus, vše je u nich děděno. Výchova spočívá v prostém umožnění běhu genoprogramu. Geny udávají role, sexuální praktiky, hudbu i kulturu. Obyvatelé se nepřou. Není improvizace ani konflikty, vládní stabilita. Naproti tomu ti druzí – Xenidriní jsou kompletním dílem výchovy. Neexistuje nic jako xenidrinská povaha. Vše je dáno souhrnem vztahů a podmíněno sociálním procesem. Vztahy a kulturní prvky jsou velice rozmanité a nekonečně variabilní. Přílehlavé je přirovnání k prázdné nádobě, kterou lze naplnit čímkoli.

Stoupenci sociobiologie se pokoušeli najít univerzálie společné celému lidstvu, takové fenomény, které vytvářejí základy sociálního života všech kultur. Za jednu z nejdůležitějších univerzálií je pokládán zákaz incestu. Někteří vědci, např. Freud nebo Malinowsky se domnívají, že tento zákaz je kulturním vynálezem. Lévi – Strauss a White považují toto pravidlo za projev evolučního přechodu od zvířete k člověku.

Wilson zastává názor, že pravidlo zabraňující incestu je dáno geneticky a poukazuje na skutečnost, že obdobné „tabu“ existuje u řady živočišných druhů. Protože křížení mezi příbuznými jedinci vede k nárůstu vrozených poruch, je v zájmu druhu, aby případné takové křížení bylo znemožněno. Svá tvrzení opírá o výzkumy v izraelských kibucech. Děti židovských osadníků byly vychovávány kolektivisticky a byla upřednostňována endogamní manželství uvnitř kibucu před exogamií. I přesto mladí lidé podvědomě dávali přednost sňatku s partnerem, který nebyl členem jejich vlastní komunity. Podle jedné studie 2769 manželství v izraelských osadách nebylo ani jedno uzavřeno mezi mužem a ženou, kteří vyrůstali společně. Na základě této skutečnosti Wilson vyvozuje, že existují hlubší pravidla, která řídí sociální život. Tato pravidla nazývá „epigenetická“ (tj. vzniklá v průběhu zárodečného vývoje) a konstatuje, že jsou zakotvena v genotypu, vytvořeném v průběhu evoluce. Lidé vlastně upřednostňují takové formy společenského života, které respektují epigenetická pravidla. Co podle Wilsona naprosto podléhá genetické kontrole, je lidská mimika. Když výzkumníci ukázali domorodcům na Nové Guineji fotografie Američanů s různými výrazy ve tváři, domorodci ve všech případech spolehlivě rozeznali pocity, které výrazy na fotografiích vyjadřovaly (hněv, strachy, radost, překvapení,...). Zastánci sociobiologie tvrdí, že percepce barev je také geneticky regulována. Na základě antropologické-

ho zkoumání byla prokázána znalost čtyř základních barev – červená, modrá, zelená a žlutá, které znají všechny lidské kultury.¹

2.7.3 Sociobiologie – shrnutí

1. Klíčovou je myšlenka, že schopnost specificky lidského kulturního chování bohatého na symbolické obsahy a složité tradice a schopnost mimogenetického přenosu informací z generace na generaci je založena již v genetickém fondu druhu a není výlučně sociokulturním procesem. Jedná se tedy o polemiku s představou, že člověk se může naučit vše.
2. Sociobiologie odmítá názor, že lidské kulturní chování je děděno po generacích. Podle „ní“ jde o předávání informací. Chování je naučeno a začíná vždy znovu a znovu a je jen otázkou, co je v daném čase předmětem naučení. Kapacita vědění je různá v různých dobách, přestože geny jsou prakticky stále stejné.
3. Člověk se nemůže naučit jakémukoliv jednání, protože má jistou druhovou výbavu, která mu to znemožňuje. Máme na mysli normálního člověka, ne zmutovaného jedince s deviací, jakou je např. pedofil nebo nekrofil.
4. Druh *Homo sapiens* je vybaven obecnou fyziologickou kapacitou vyznačující se tendencí učit se určité věci více než druhé. Je to jistá distribuce genové výbavy pro určité oblasti vědění. V populaci jsou různě distribuovány různé vlohy (pro malířství, pro jazyk, pro matematiku, pro hudbu, pro tvorbu vůbec; proto se někdo učí snadněji něco jiného než druhý). U lidí existuje obecný tlak v oblasti sociálního chování na získávání a přenos vědění. Jde o selekci danou osobou samou.
5. Lidská každodennost, lidský příběh může být interpretován různými způsoby – tj. řečová verze průběhu může být variabilní, ale průběh sám je ve všech kulturách stejný vycházející z každodennosti, kterou nelze v půdorysu měnit (mění se jen kulisy). „Divadlo“ je vyjádřeno řečovými fakty, příběh kontinuuje dějinami. To nám ukazují umělci – umělce chápeme vždy, protože jejich příběhy jsou stejné. Umění je tvůrčí a umělý faktor.
6. Genetický základ, půdorys, je organizován jako jakýsi program, software, který má časovou posloupnost. Tato posloupnost je jedním z velkých objevů sociobiologie – rozlišuje různá stádia pro různé dispozice, např.: vpečetovací údobí jazykové dispozice, začátek a konec růstu, začátek a konec sexuality a podobně.

---

¹ Dostupné na <http://www.referat10.com/referat/Ostatni/1/tema-1-2-Ostatni.php>

Závěrem lze říci, že myšlenka syntézy, kterou anticipoval Derek Freeman, se jeví jako správná. Boasiánský doklad determinismu kulturou skrz rozmanitost různých kultur nemůže popřít fakta, která vyzdvihuje sociobiologie. V současné době, kdy je soužití lidí pocházejících z různých kulturních prostředí na denním pořádku, je na místě mít na paměti, že různí lidé různě organizují svůj život a mají různý přístup k sociální realitě, ale nelze zpochybnit, že příslušníci jiné kultury jsou lidé stejně tak jako my. Možná, že uplatňují jiné vzorce při kontaktu například s těhotnou ženou, to ale nic nemění na tom, že je to samice rodu Homo, je gravidní cca devět měsíců a porodí pravděpodobně jedno mládě. Je potřebná tolerance k odlišnosti kulturní a akceptace stejnosti biologické.

3 SVOBODA

Jsme svobodní a podle toho žijeme, tato práce je o svobodě a nesvobodě člověka v moderní společnosti, už víme kdo je moderní člověk, moderní společnost, sledovali jsme i vlivy, které působí na moderního člověka v moderní společnosti. Další kapitola je věnována samotnému fenoménu SVOBODY. Jaký je význam tohoto slova, jak se vyvíjely koncepty svobody v souladu s vývojem společnosti a jakým způsobem je fenomén svobody provázán se sociálním a kulturním systémem.

3.1 Vývoj a význam pojmu

V první řadě prozkoumáme samotný význam toho slova. Oxford English Dictionary uvádí, že být svobodný ve smyslu smět jet nebo jít kamkoli se používalo od roku 1483. Další významem bylo osvobození z pout a závazků nebo od práce a povinností, pak také znamená jednat bez omezení. Všechny tyto významy dávají smysl jen v případě, že existují ti, kteří volný pohyb nemají a povinnosti a závazky naopak ano.

„Ve středověké angličtině znamenalo slovo „svoboda“ vždy zproštění, ať již zproštění od daně, cla, roboty či jiných povinností. Zproštění znamenalo privilegium.... Až do konce 16. století, bylo slovo ‚svoboda‘ synonymem pro urozený původ či výchovu, šlechtnost, štědrost, velkodušnost, zkratka pro všechny vlastnosti, které bohatí a mocní označovali za známku a důvod své výlučnosti a nadřazenosti“ (Bauman, 2001, str. 18)

V českém jazyce vzniklo slovo svoboda disimilací, neboli rozrůzněním výslovnosti dvou podobných sousedních souhlásek v+b>l+b (svoboda- sloboda). Ve starší době znamenalo slovo "svoboda" i "svobodný člověk, hrdina". V ruštině svoboda je svoboda a sloboda je velká vesnice, původně osvobozená od daní. Pokud soudíme podle obdobného "gospoda", mohlo "svoboda" znamenat nejprve volné místo, pak teprve volnost jako abstraktní vlastnost. Nejstarším útvarem je pravděpodobně staroslověnské svobod, vzniklý pravděpodobně ze svo-pot (=nedoložený, hypotetický tvar), svůj pán, svo=svůj, pot=prajazykový výraz (=pán, hospodář)), když samostatné pot ve slovanštině zaniklo, svopot bylo neprůhledné a došlo k hláskovým změnám (Machek, 1968, str. 597 – 598)¹

„Toto je svobodná země“. Tato a podobná slova slyšíme a používáme tak často, že se už nezamýšlíme nad jejich významem, bereme je jako samozřejmé pravdy. Svoboda je

---

¹ Heslo svoboda viz příloha č. 3

pro nás samozřejmá jako dýchání, nejsme nuceni přemýšlet nad tím, diskutovat nebo se přít, procítáme ve chvíli, kdy je nám odepřena.

Tento výrok v úvodu nám sděluje, že můžeme ve svobodných podmínkách dělat to, co by jinak bylo nemožné nebo riskantní. Také nám sděluje, že pobývat ve svobodné zemi, znamená jednat na vlastní zodpovědnost. Můžeme svobodně usilovat o dosažení svých cílů, ale také svobodně dělat chyby. To, že chybí zákazy, ale bohužel ještě neznamená, že máme „zdroje“, čili možnost realizovat své záměry. Můžeme například mít možnost studovat cokoli a cestovat kamkoli, ale nemáme k dispozici veškeré obory studia nebo peníze na cestování. (Bauman, 2001, str. 9 - 10) To jak velmi je svoboda dnešním, především mladým lidem samozřejmá je znatelné při setkání dvou generací, které vyrůstaly v Čechách před rokem 1989 a po něm. Generace, která si nepamatuje předrevoluční období, nemá potřebu o svobodě najmě politické, svobodě slova, pohybu, sdružování vůbec přemýšlet, protože nezažila změnu. Naopak si těchto svobod do jisté míry neváží, a například ohledně cestování do zahraničí má úplně jiné představy a také jinou potřebu tyto cesty realizovat, lépe řečeno často ani nemá potřebu je realizovat. Ilustrace postojů mladých lidí pomocí polostandardizovaných rozhovorů je uvedena v následujícím oddílu 3.1.1.

Věta „Toto je svobodná země“ vede k ještě jednomu závěru: automaticky předpokládá, že když máme tu možnost „říkáme to, co chceme“ a „děláme to, co chceme“, čili že lidská bytost je skutečným zdrojem vlastních myšlenek a činů, a pokud je ponechána sama sobě, řídí své myšlení a jednání podle vlastní vůle a záměrů. Z tohoto „faktu“ se stal v podstatě sociologický axiom: jednotlivci jsou za „normálních“ okolností zdrojem svého vlastního konání, toto konání je utvářeno záměry a úmysly jednajících, motivy jednajících poskytují záměry a úmysly jednajících a motivy jednajících poskytují vyčerpávající vysvětlení jejich činů. Svobodná vůle a jedinečnost byly považovány za holá fakta, produkt přírody, než za důsledek sociálního uspořádání.

Pakliže svoboda byla považována za přirozenou, pozornost sociologů se obrátila k nesvobodě jakožto produktu určitého sociálního uspořádání. Skutečnost, že se sociologie a ostatní společenské vědy orientují na omezení svobody a nikoli na ni samotnou není překvapující, protože omezení sama o sobě jsou sociologicky zajímavější a uchopitelnější. I tato diplomová práce je zaměřena na problematiku nesvobody, respektive na omezení svobody v moderní společnosti. Bylo vysledováno, že se chování řídí určitými vzorci a pravidelností – kde se taková pravidelnost vzala, když je každý jedinečný a sleduje své vlastní cíle a svobodně uplatňuje vlastní vůli? To bylo dlouho záhadou a sociologickému bádání to dodalo energii ke zkoumání „hranic svobody“ a tlaků, které člověka omezují. Nadindivi-

duální tlaky jde rozdělit na vnější omezení, jako jsou moc, třída, restriktivní aparát a regulační síly, které si jedinci osvojují v rámci enkulturace a socializace memorováním, tréninkem, příkladem, a které stojí na konceptech jako je kultura, tradice, nebo ideologie.

Sociologie v moderní podobě tak jak ji známe, vznikala jako odraz typu společnosti – na západě, během moderní doby, současně s kapitalismem. Pojetí lidské bytosti jako svobodného jednotlivce má co dělat s podivnými/specifickými rysy tohoto typu společnosti. Svobodný jedinec se stává výtvozem dějin stejně tak, jako je výtvozem dějin společnost, do níž patří.

Neindividuální bytost, která o sobě svobodně nerozhoduje, si umíme jen těžko představit, v našich životních zkušenostech se s ničím takovým nesetkáme a je to pro nás umělé, nevěrohodné monstrum. Takové monstrum si umíme představit jako figuru v knize nebo v historickém filmu, ale v současnosti je i na realitě založené vyobrazení takové osoby vnímáno jako fikce. Svobodný jedinec je výtvozem kulturního historického a společenského vývoje. Je potřeba si uvědomit, že individuální svoboda nemůže být považována za samozřejmost, protože se objevuje a může i zmizet společně s určitým typem společnosti. (Bauman, 2001, str. 14 - 16)

Svoboda existuje jako sociální vztah, dává smysl jen jako protiklad, je relativní novinkou v historii lidského rodu a úzce souvisí s nástupem moderní doby a kapitalismu, a jak už bylo řečeno výše, mladí lidé, kteří v moderní době vyrůstali, mají ke svobodě poněkud jiný přístup než lidé, kteří zažili represe a omezení ze strany státu ve smyslu nemožnosti svobodně volit nebo cestovat.

3.1.1 Dílčí sociokulturní sonda - úvod

Zařazená Dílčí sociokulturní sonda slouží jako příklad ilustrující individuální postoje a názory. Respondenti byli vybráni s ohledem na jejich věk, nikoli na místo bydliště. Výstupy se proto rozpadají do dvou kategorií ohraničených věkem dotazovaných. Vzhledem k závažnosti tématu spodní věkovou hranici pro rozhovor tvořila plnoletost, čili dovršení 18 let věku. První kategorii reprezentují lidé od osmnácti do třiceti let, druhou kategorii lidé, starší třiceti let. Zásadním aspektem je u dotazovaných sociální a kulturní zkušenost změny, jejíž nástup je jasně vymezen rokem 1989, kdy v českých zemích došlo ke změně režimu.

Pracovní teorie: mladí lidé do věku 30 let, kteří v době sametové revoluce byli maximálně desetiletí, si socialistický režim příliš nepamatují a nejsou si výrazně vědomi

změny. Díky tomu, že vyrostli v podmínkách s možností kdykoli a kamkoli vycestovat, tato možnost pro ně není atraktivní a někteří ani nemají zájem cestovat do zahraničí. Mladí lidé do věku 30 let se spíše vzdají možnosti jít ke svobodným parlamentním a jiným volbám, protože nemají zkušenost s dobou a režimem, kdy nemohli svobodně volit a také si neuvědomují, jaké zásahy do soukromí a životů obecně byly spjaty s dobou před rokem 1989.

V této dílčí sondě bylo užito polostandardizovaných rozhovorů, respondenti vždy byli dotázáni na účast v parlamentních volbách, na cesty do zahraničí v posledním roce, na zájmy (hobby) a na dvě hypotetické situace – bezdůvodná svévolná kontrola bydliště představitelem obce a zamezení vycestování přes hranice Německa odůvodněné českým občanstvím. Rozhovory probíhaly od února do května 2010, na různých místech České republiky, celkem bylo osloveno 10 respondentů, z toho 5 mužů a 5 žen.

Pracovní hypotézy:

1. mladí lidé do 30 let mají menší zájem vyjádřit svou vůli u voleb než lidé starší 30 let
2. mladí lidé do 30 let nejsou zásadně nadšeni možnostmi cestovat a někteří vůbec nemají o zahraničí zájem
3. mladí lidé do 30 let si neumí představit situaci, že by nebyli puštěni přes hranice
4. mladí lidé do 30 let považují za nemyslitelné svévolné kontroly a zásahy státu do bydliště

3.1.2 Dílčí sociokulturní sonda – rozhovory

Jan, 22 let, student, Praha

Půjdeš k volbám?

Ano

Proč?

Protože nechci zahodit hlas, a celá rodina vždycky jde. Mimoto je to poprvé kdy jdu volit, je mi 22

Byl jsi v posledním roce v zahraničí?

Ano

Kde a proč?

V Rakousku, lyžovat s rodinou

Lákají tě cesty do zahraničí?

Ani ne, teda jel bych třeba vydělávat na léto do Irska nebo Ameriky, jezdím ven jen s našima, na hory a k moři, třeba do Řecka, ale je to nuda.

Jaké máš zájmy?

Auta, počítač, filmy, seriály online

Co bys dělal, kdyby tě na hranicích s Německem nepustili z Čech, protože jsi občanem ČR?

Urazil bych se.

A to je vše? Co bys udělal?

Řešil bych to na velvyslanectví, vrátil bych se do Prahy na německou ambasádu a pátral po tom co se děje a proč.

Myslíš, že se taková situace může stát?

Ne

Co říkáš na hypotetickou situaci, že ti zastupitel nebo jiný představitel města/obce kontroluje byt?

Zjistil bych, proč to dělá

Co říkáš na situaci, že máš byt o výměře 100m² a radnice rozhodne, že je pro tebe příliš velký a přidělí ti nájemníka.

Říkám, že je to můj byt a můžu si tam dělat, co se mi chce a bydlet si tam klidně sám, ale to se přece nemůže stát ne?

Nemůže, ale dělo se to

Fakt?

Ano, za komunistů.

Joaha, tak to jo

Eva, 23 let, prodavačka, Nový Jičín

Půjdeš k volbám?

Ne

Proč?

Nejsem zrovna v Praze

Byla jsi v posledním roce v zahraničí?

Ne

Proč ne?

Nebyly finanční možnosti

Lákají tě cesty do zahraničí? Znamená to, že když budou peníze, budeš cestovat?

No láká mě plácnout sebou někde v teple, tady nemáme tolik sluníčka, kdyby bylo moře tady za Prahou nikam bych nejela.(smích)

Nejsi zvědavá na cizí místa, na lidi, kteří žijí jinde a jak žijí?

To ne, stejně bych byla hodně v hotelu u bazénu, v těch střediskách je to všude stejný, na nákupy zajdu to jo, ale co je tam jinak vidět?

Jaké máš zájmy?

Filmy, seriály atak

Jaké seriály?

Různě, něco takový ty sitcomy, něco detektivky a taky hodně o zvířatech na Discovery, National Geographic,...

Co bys dělala, kdyby tě na hranicích s Německem nepustili z Čech, protože jsi občanem ČR?

To netuším, co by mi zbývalo...? Hned telefonovat, asi domů, co se asi mohlo stát. Asi bych se pořádně rozčílila co je to za nesmysl

Myslíš, že se taková situace může stát?

Ne, jsem trestně bezúhonná, proč by mojí osobu neměli někam pustit, nic jsem neprovedla

Co říkáš na hypotetickou situaci, že ti zastupitel nebo jiný představitel města/obce kontroluje byt?

To je blbost, byt má majitele a ten se mnou má písemně ve smlouvě dohodnuto kdy a za jakých podmínek se na byt může přijít podívat. Nájem přece platím tak je vše v pořádku. Obec do toho přece nemá co mluvit.

Co říkáš na situaci, že máš byt o výměře 100m² a radnice rozhodne, že je pro tebe příliš velký a přidělí ti nájemníka.

Cože!?! Já tedy byt nemám vlastní, ale kdybych měla, tak si tam nájemníka nevezmu.

Ale takové věci se za minulého režimu děly.

No tak to je děsný, co jako ty lidi dělali? To je přece nemožný...

Ivan, 24 let, instalatér, Valkeřice

Chodíš k volbám?

Ne

Proč?

A proč jo? Co z toho...

Byl jsi v posledním roce v zahraničí?

Ne nebyl jsem nikdy nikde

Nelákají tě cesty do zahraničí?

Ne, co tam maj a tady nemáme?

Jaké máš zájmy?

Nevim... (mlčení)... asi auta a časopisy

Co bys dělal, kdyby tě na hranicích s Německem nepustili z Čech, protože jsi občanem ČR?

Nevim. To se nemůže stát

Co říkáš na hypotetickou situaci, že ti zastupitel nebo jiný představitel města/obce kontroluje byt?

Tady všechny z obce znám, starosta ke mně chodí na pivo.

A umíš si představit, že na úřadě rozhodnou, že máš moc velký byt o výměře 100m2 a přidělí ti nájemníka?

To by záleželo, kdo by to byl, jak říkám , všichni se tu známe.

Nezdá se ti to jako omezování tvojí svobody?

Asi jo

Petr, 26 let, automechanik, Praha

Půjdeš k volbám?

Ne

Proč?

Nevim kdy sou, a stejně budu někde na motorce

Byl jsi v posledním roce v zahraničí?

Ne

Nelákají tě cesty do zahraničí?

Ne, byl sem jednou v Itálii u moře a to stačilo

Jaké máš zájmy?

Baví mě moje mašina a auta, to je moje práce ...auta.

Co bys dělal, kdyby tě na hranicích s Německem nepustili z Čech, protože jsi občanem ČR?

No asi nic, jel bych jinam

A to je vše? Co bys udělal?

Tak jako na motorku potřebuju silnice a ty jsou i tady, proč bych jezdil ven a kdyby mě nechtěli pustit tak prostě nepojedu

Myslíš, že se taková situace může stát?

No asi ne

Co říkáš na hypotetickou situaci, že ti zastupitel nebo jiný představitel města/obce kontroluje byt?

Hnal bych ho bejčákem pryč

Co říkáš na situaci, že máš byt o výměře 100m² a radnice rozhodne, že je pro tebe příliš velký a přidělí ti nájemníka.

Tak bych je hnal všechny

A co kdyby to byli úředníci i s policií a tys neměl žádnou možnost se jim vzpírat?

Co to je za kravinu, snad jsem svobodnej občan ve svobodný zemi!

Lucie, 27 let, lékárnice, Praha

Půjdeš k volbám?

Ano

Proč?

Chodím vždycky, jsem tak vychována, tak jako poděkuju a pozdravím, tak jdu pokaždé k volbám, považuju to za občanskou povinnost.

Byla jsi v posledním roce v zahraničí?

Ne

Lákají tě cesty do zahraničí?

Jen kdybych měla čas a dost peněz, v týhle situaci kde jsem mi stačí televize a internet, taky hodně čtu, ale pendlovat po světě jen proto, že jsou místa, kde jsem nebyla abych mohla říkat tam jsem byla, tam jsem taky byla, to ne. Hrozně mě obtěžujou ty přesuny třeba po dálnicích a tunelama autem.

Jaké máš zájmy?

Tanec, setkávání s přáteli, takový ty kavárny hospody

Co bys dělala, kdyby tě na hranicích s Německem nepustili z Čech, protože jsi občanem ČR?

To se stát nemůže, ale prostě bych se otočila na pětнику a jela zpět.

A to je vše? Co bys udělala?

Asi bych pátrala po tom, co se děje.

Kam by ses obrátila?

V první řadě na rodinu a známé.

Myslíš, že se taková situace může stát?

Ne

Co říkáš na hypotetickou situaci, že ti zastupitel nebo jiný představitel města/obce kontroluje byt?

Říkám: nepřijatelné. Na vstup do bytu, i kdyby nebyl můj by musel mít nějaké oprávnění, zdůvodnění, ale jen tak...? Proč by to vůbec měl někdo z obce dělat?

Co říkáš na situaci, že máš byt o výměře 100m² a radnice rozhodne, že je pro tebe příliš velký a přidělí ti nájemníka.

Znovu totéž: nepřijatelné, pakliže byt je v mém osobním vlastnictví, nemůžou mi nic takového udělat. Jak toto funguje u obecních bytů nevím, ale to jsou přece praktiky, které odešly s komunistou ne?

Dan, 45 let, lékař, Ústí nad Labem

Půjdeš k volbám?

Bohužel ne

Proč ne?

Jsem na cestách a termín voleb mi spadá zrovna na lety a pobyt v tranzitu, takže ani na ambasádě v zahraničí nebudu moci odvolit

Jinak bys k volbám šel?

Rozhodně ano, je to moje právo a povinnost!

Byl jsi v posledním roce v zahraničí?

Ano

Kde a proč?

Cestuji pracovníě a každoročně si vyšetřím čas na dovolenou, poslední byla Turecko, rok předtím Řecko.

Lákají tě cesty do zahraničí?

Velice, cestuji rád a snažím se pokaždé jet někam jinam, abych ze světa viděl co nejvíc.

Vypadá to, že patříš k té generaci, která si užívá cesty za hranice...

Jistěže, moc dobře si pamatuji dobu, kdy jsme mohli tak akorát na Rujánu a Balaton.

Cestuješ za relaxací nebo poznáním?

Cestuji i za relaxací i za poznáním, když dovolí čas vyjedu jednou za léto k moři odpočívat a jednou poznávat místa jako např. Norsko na kolech vesničkami, a nebo za kulturou do měst jako jsou Barcelona nebo Řím.

Bereš s sebou děti?

Děti jsou ještě malé, takže jen na odpočinkové zájezdy, ale později s námi určitě budou cestovat a poznávat místa a jejich atmosféru

Co bys dělal, kdyby tě na hranicích s Německem nepustili z Čech, protože jsi občanem ČR?

To je nesmyslná otázka, před 20ti lety jsme si zvolili demokracii a jsme přece plnohodnotnou součástí EU. Kdyby se mělo stát, že se vrátíme k podmínkám před rokem 1989 stihnu, doufejme, včas emigrovat za svobodou.

Co říkáš na hypotetickou situaci, že ti zastupitel nebo jiný představitel města/obce kontroluje byt?

To je opět totéž, v dnešní době se to nemůže stát, a kdyby k tomu mělo směřovat, snad si toho včas všimnu a odejdu z takové země.

Jana, 51 let, referentka, Beroun

Chodíš k volbám?

Ano

Proč?

Protože je to jediný způsob... jediné moje politické zapojení, nejsem jinak angažována abych mohla něco ovlivnit

Byla jsi v posledním roce v zahraničí?

Ano dvakrát, za odpočinkem - relaxací, na lyže

Kde to bylo?

Lyže Rakousko, letní dovolená Řecko

Lákají tě cesty do zahraničí?

Lákají, za odpočinkem a relaxací ne za poznáním. Ne v tuto chvíli, třeba později, zajímá mě klid, jiná mentalita, v zimě sport.

Existuje názor, že Vaše generace jezdí za hranice stále s pocitem, že je to úžasná věc, mít možnost vyjet, je to tak u Vás doma?

To je pravda, stále jsem s mužem nadšena, že můžeme i jinam, než jsme mohli za minulého režimu, užíváme si to mnohem víc než naše děti

Jaké máš zájmy?

Trochu zahrada, háčkuju tzv.freeform, a znovu čtu

Co bys dělala, kdyby tě na hranicích s Německem nepustili z Čech, protože jsi občanem ČR?

A proč by mě nepustili? Otočím se a pojedu domu, budu si stěžovat, asi na ministerstvu zahraničí

Myslíš, že se taková situace může stát?

Kdybych byla persona non grata, hledaná apod.

Co říkáš na hypotetickou situaci, že ti zastupitel nebo jiný představitel města/obce kontroluje byt?

Považovala bych to za neoprávněný zásah, kdyby to nemělo důvod, pokud by šlo např. o hygienu a bylo nějak doloženo, že je třeba kontroly, pak v pořádku. Dovedu si představit, že mi přijde kontrola například kvůli dřevomorce nebo z podobného důvodu

Vladimír, 54 let, obchodník, Plzeň

Půjdeš k volbám?

Ano

Musím to tam jít hodit proti tomu čuněti. Jinak tahle zem přijde definitivně na buben.

Byl jsi v posledním roce v zahraničí?

Ano

Kde a proč?

Lyže Alpy, letní dovolená u moře

Lákají tě cesty do zahraničí?

Pořád ještě ano, nejsme ještě tak starý, abysme točili mlejnek u televize.

Mlejnek u televize?

Jen tak sedět a koukat, na to je ještě času dost, kromě toho „debilizátor“ nenabízí nic moc.

Debilizátor?

To je naše rodinná hantýrka- televizi tím myslím. To je tak kulisa aby v bytě nebylo ticho, nebo manželce k žehlení. Ani náš mladej (20) na to nekouká, ten je věčně na internetu, nebo hraje hry a jede někam autem ve virtuálním světě.

A s vámi autem v reálném světě jezdí?

To už pár let ne, je to otrava se „staříkama“, tak akorát na ty lyže, kde je aktivita...

Existuje názor, že Vaše generace jezdí za hranice stále s pocitem, že je to úžasná věc, mít možnost vyjet, je to tak u Vás?

Je fakt, že mlad'ouse to asi vůbec nezajímá, narodil se těsně po revoluci a ani neumí slovensky, natož aby ho dojímal, že může k moři nebo na třítisícový kopce, plavat a lyžovat

se naučil v zahraničí. Nás stále uchvacuje, že celníkům maximálně zamáváme, když už tam jsou... a ty technologie...paráda. Posílat fotku rovnou z telefonu z řeckého ostrova známým v Londýně, úžasný.

Jaké máš zájmy?

Auta, vrtulová letadla, ultralighty, letadla obecně

Modelaříš? Ne moc, ale když už na zahradě na chalupě je chvílka tak jo. Na baráku je pořád co dělat.

Co bys dělal, kdyby tě na hranicích s Německem nepustili z Čech, protože jsi občanem ČR?
Škandál.

Myslíš, že se taková situace může stát?

Nestane se to ani těm, který by měli zastavit a posadit za mříže, tak proč by mělo mě...?

Co říkáš na hypotetickou situaci, že ti zastupitel nebo jiný představitel města/obce kontroluje byt?

To se stát nemůže, byt je můj, takže mi tam nepoleze nikdo kdo si nebudu přát.

Milena, 57 let, sekretářka, Praha

Půjdeš k volbám?

Ano

Proč?

Protože se těším, že možná přispěju ke změně na politické scéně, leta jsme nemohli ,a když už mám v demokracii to právo, tak ho využiju.

Byla jsi v posledním roce v zahraničí?

Ne, ale mrzí mě to, nedostala jsem se z časových důvodů na žádnou dovolenou

Lákají tě cesty do zahraničí?

Hrozně moc, miluju Chorvatsko a Chorvaty, je to krásná země se skvělou atmosférou, a jejich mentalita je mi příjemná.

Jezdíš i jinam?

Vlastně ne, ale zvědavá jsem na celý svět, omezují mne časové a finanční záležitosti

Existuje názor, že Vaše generace jezdí za hranice stále s pocitem, že je to úžasná věc, mít možnost vyjet, je to tak u Vás?

Možná, a jiné generace nejsou nadšené? Vždyť cestování je úchvatná záležitost.

Máš mladého syna, jak ten se staví k cestování?

Nevím určitě, ale cestuje poměrně hodně, především na hory, sportovat v zimě na lyžích v létě na kole. Pravda je, že mu asi jde více o jiný než český georeliéf, než o prostředí a lidi.

Jaké máš zájmy?

Veškerou energii poslední roky věnuji práci a volný čas prakticky nemám, mám ráda své dvě kočky.

Co bys dělala, kdyby tě na hranicích s Německem nepustili z Čech, protože jsi občanem ČR?

Asi bych omdlela ze šoku, že jsem se propadla nějakou červí dírou v čase, to se, doufejme, dnes už stát nemůže a ani v budoucnu nestane.

Myslíš, že se taková situace může stát?

Jak jsem řekla, doufejme, že toto nehrozí.

Co říkáš na hypotetickou situaci, že ti zastupitel nebo jiný představitel města/obce kontroluje byt?

No opět, představa nemyslitelná a šok, kam jsme se to vrátili. Kontrolovat může snad jen obecní byty a to ještě z nějakého konkrétního důvodu, třeba kvůli jádru, bydlíme v paneláku. Takový zásah do soukromí bych velmi těžko nesla.

Vlasta, 78 let, důchodkyně, Praha

Chodíš k volbám?

Ano

Proč?

To přece musím, když můžu.

Byla jsi v posledním roce v zahraničí?

Ano

Kde a proč?

Jezdím každý rok, dokud to jde. Naposledy to byla Kréta s přítelkyní. Mám hodného syna a zůstávají mi peníze na cestování, vždyť jsme nemohli nikam, spalo se ve stanech nebo ve vlaku, teď i když zdravotně nejsem dobrá letíme každý rok někam.

Hodného syna?

No platí mi byt, je státní, ale i tak jsou to pro mě peníze a když nemusím platit režii bytu můžu si dovolit cestovat a když to předtím nešlo, tak ještě dokud to jde...

Jaké máš zájmy?

No jsem normální babča v důchodu, tak hlavně vnoučata, když je síla, jinak domácí práce, hodně televize čt24 a chodím do školy na dějiny umění.

To je univerzita třetího věku?

Jo, stojí mě to pár stovek na rok a pořád se dovidám něco nového, když jsme probrali renesanci byla jsem potom ve Florencii podívat se naživo

Co bys dělala, kdyby tě na hranicích s Německem nepustili z Čech, protože jsi občanem ČR?

No to už se dnes zaplat'pánbu nemůže stát, ani to běhání předtím než jeden mohl vyjet, to byla hrůza a to my měli část rodiny v emigraci, takže to nebyla legrace.

Jak dlouho jste se neviděli s rodinou?

Odešli v 68 do Německa a poté do Ameriky, poprvé pak přijeli v roce 1992. Teď se sem vrací skoro každý rok, ale v kontaktu jsme od vnučky přes ten Skype

Myslíš, že se taková situace na hranicích může stát?

To snad ne, leda že by se někde něco stalo a nemohlo se vůbec jezdit, to bych pak prostě počkala, to jak s tou sopkou...

Co říkáš na hypotetickou situaci, že ti zastupitel nebo jiný představitel města/obce kontroluje byt?

No bydlím v obecním a tak se asi může stát, že by někdo z města přišel třeba kvůli trubkám, nebo nám - před 3lety, nebo 5ti? Dělali plastová okna, takže ke mně chodí.

Co říkáš na situaci, že máš byt o výměře 100m² a radnice rozhodne, že je pro tebe příliš velký a přidělila ti nájemníka.

(smích) Holčičko to se dělo, ještěže už je to jinak

3.1.3 Dílčí sociokulturní sonda – závěry

K jednotlivým hypotézám zformulovaným před rozhovory a uvedeným v oddíle 3.1.1 lze říci, že se potvrdily. Mladí lidé opravdu nemají zásadní vůli chodit k volbám a zajímat se o politiku. Stejně tomu je s chutí a zájmem o cestování a poznávání cizích zemí a jiných kultur a mentalit. Mladí lidé, kteří vyrůstali po roce 1989, považují situaci, kdy by nebyli puštěni za hranice České republiky za nereálnou. U této hypotézy se ukázalo, že takovou situaci považují za nereálnou v dnešní době i respondenti starší, přičemž někteří dali najevo, že si pamatují časy, kdy byl problém vycestovat a také dali najevo radost, že dnes mohou cestovat svobodně. U obou hypotéz týkajících se zásahů do soukromí/bydlení

se také potvrdilo, že taková situace je pro mladé lidi nemyslitelná, nepřijatelná a taktéž jim připadá nereálná.

U hypotéz číslo 1 a 2 (1. mladí lidé do 30 let mají menší zájem vyjádřit svou vůli u voleb než lidé starší 30 let, 2. mladí lidé do 30 let nejsou zásadně nadšeni možností cestovat a někteří vůbec nemají o zahraničí zájem) vyvstal zajímavý fakt, že menší apetence k politické angažovanosti a cestování z republiky je pozorovatelná spíše u mimopražských obyvatel.

U hypotéz 3 a 4 (3. mladí lidé do 30 let si neumí představit situaci, že by nebyli puštěni přes hranice, 4. mladí lidé do 30 let považují za nemyslitelné svévolné kontroly a zásahy státu do bydliště) přišlo původně nezkoumané zjištění, že o nemožnosti cestovat a případných zásahů obce/státu do soukromí/ bydlení mladí lidé vůbec nevědí a nenapadlo by je, že se něco takového mohlo dít.

Tato sonda nám ukázala, jak se pocit svobody dokáže proměnit za pouhých dvacet let a jak její vnímání může být odlišné při srovnání dvou generací. Následující podkapitola je věnována vývoji svobody a její transformaci od prostého osvobození otroka svobodným až po svobodu spotřebitelskou, jakou zakoušíme aktuálně.

3.2 Sociogeneze svobody

Dnes existují významy slova svoboda, podle kterých jsme svobodní zcela všichni, i když o tom někteří nevědí, neuvažují o tom, nebo to dokonce popírají. Svoboda je jen konstatováním toho, co je očividné – a sice, že vždy existuje více než jen jeden logicky možný způsob jednání. Tato triviální pravda je obsažena vlastně již v samotné představě akce. Někdy je svoboda pojímána jako univerzální lidská vlastnost. Ze sociologického hlediska jsou tyto výklady nezajímavé, protože pomíjí fakt, že svoboda je sama o sobě sociální skutečnost, která je společností produkována a opatřena významem, kterého nabývá v konkrétním čase a místě.

Svoboda je jako myšlenka, hodnota, „utopický horizont“ udržována při životě stálým přehodnocováním přicházejícími generacemi. Postupné transformace fenoménu zvaného „svoboda“ jsou identické s postupným vytvářením jeho koncepce. Dějiny svobody tedy sestávají z řady přepracovávaných definic a rekapitulací a z intelektuálních objevů a nálezů. Společenský vývoj svobody, neboli „sociogeneze“ se týká malých i velkých zlomů v sociálním pojetí svobody, které vedly ke změnám v síti vztahů a závislostí. Takový zlom

vytváří sociální napětí, které se jeví jako nevyřešený společenský problém a vede k zavržení minulých koncepcí, nebo k jejich inovativnímu využití. (Bauman, 2001, str. 42)

Snad nejstarší idea svobody se týkala spíše konání, než podmínek, týkala se rozhodnutí mocných uvolnit někoho z jejich moci, z otroctví, zajetí nebo nevolnictví. Dá se proto říci, že svoboda je svázaná s majetkem, vlastnictvím a usedlým životem.

Svoboda se zrodila jako privilegium a stále jím je. Tak jako kdysi i dnes platí, že je charakterizována koexistencí dvou odlišných sociálních stavů, stát se svobodným znamenalo být pozdvížen z podřadných podmínek do stavu výrazně nadřazeného. Má-li být jeden člověk svobodný, musí na to být minimálně dva. Téměř všichni jsme se na základní škole učili, že moje svoboda končí tam, kde začíná svoboda druhého. Znamená to vztah/ asymetrii ve společenských podmínkách. Toto uvolnění znamená polidštění, protože otrok byl považován za majetek, a takto to posuzoval i zákon. Zabití, nebo poranění otroka bylo považováno za útok proti osobnímu vlastnictví. Propuštěný otrok, takzvaný libertinus, nesl znamení svého bývalého postavení, často ještě několik generací po něm se nezbavilo tohoto stigma. Měl naprosto negativní status – libertinus NEBYL otrokem. Jeho svoboda byla relativní, vztahovala se k tomu, čím přestal být a čím jiní stále byli. V některých případech bylo propuštění ještě něčím podmíněno – například plněním nějakých úsluh svému někdejšímu pánovi. V případě jejich neplnění mohlo být propuštění anulováno. Sama tato eventualita zpětvzetí propuštění byla důkazem, že libertinus je již zodpovědným činitelem – sám se totiž mohl rozhodnout, jestli bude věrný, nebo zradí a bude-li odměněn nebo potrestán. Existovaly i případy bezpodmínečného a neodvolatelného osvobození.

Podle mnicha Pelagia (5. století) byli lidé Bohem stvořeni svobodní a jako takoví si mohou vybírat mezi dobrem a zlem podle vlastní vůle, záleží jen na nich, jestli si vyslouží spasení, nebo věčné zatracení. „*Jelikož byli stvořeni svobodní a dostalo se jim daru svobodné vůle, nesou sami plnou zodpovědnost za své skutky.*“ (Bauman, 2001, str. 43) Církev je podle Pelagia pouze společnost kazatelů morálky, upíral jí nad věřícími jakoukoli moc vyjma duchovního pastýřství. Bůh podle něj obdařil člověka svobodnou vůlí a tím mu vložil do rukou osud a vzdal se veškeré moci nad lidským jednáním. Toto nebylo žádoucí pro nastupující církevní hierarchii a hrozbu, že církev nebude mít moc nad svými ovečkami, se rozhodl odvrátit sv. Augustin svým učením o prvotním hříchu a boží milosti. Podle tohoto učení ponese lidstvo už navěky znamení své hanebné a hříšné minulosti podobně jako propuštění otroci nesou stopy svého minulého postavení. V tomto smyslu zůstávají otroky. Jejich svoboda je omezena na volbu zla; výběr dobra může být jen dílem Boží milosti. Potřebují trvalou nadvládu pána na nebesích, potřebují být trvale sledováni a kontrolováni

církví. Tyto principy do jisté míry pozbyly platnosti za reformace, jak je uvedeno v další kapitole. Příhoda s pelagiánským kacířstvím odhaluje nový aspekt svobody, a sice že byla poprvé postavena na stranu zla a to z toho důvodu, aby byla využita k obhajobě heteronomní nadvlády. Nebylo přípustné, aby lidská bytost mohla tvrdit, že je „sama o sobě úplná“ a absence vazalství nebo příslušnosti k nějakému svazku, byla považována za zločin a společensky nebezpečný jev. Až do počátků moderní doby společnost spoléhala na kontrolu pánů, lokálních a cechovních skupin v zájmu zachování známého a neohrožujícího způsobu života. (Bauman, 2001, str. 45) Dnes naopak člověk pravděpodobně bude považovat za ohrožující, narušující a nepohodlné, bude-li pod kontrolou nějaké organizace natolik, že si toho bude vědom. Heslem doby je nezávislost, emancipace a to emancipace od nadvlády i tak samozřejmých a neodmyslitelných věcí jako je věk nebo pohlaví člověka.

Svoboda ve středověku byla jen částečná, spočívala totiž v osvobození od specifických povinností, ve vynětí z jurisdikce nebo v přiřazení k nějaké skupině, která se dělí o jistá privilegia. Svoboda je privilegium, a sice udělované málokdy a bez velkého nadšení na straně dávajících. Ve středověku znamenala osvobození od některých aspektů nadřazené moci. Znamenala sílu těch, kteří ji získali a slabost těch, kdo ji museli uzнат.

Magna Charta Libertatum 1215 – Velká listina svobod byla vnucena králi neschopnému odolávat. Legalizovala status svobodného člověka a ustanovila, že jde o stav, kdy není možné věznění nebo zabavení majetku s výjimkou odsouzení zemským soudem (složeným taktéž ze svobodných občanů). Dočasnou slabost monarchie přenesla do zákona, podřídila tak panovníkovo chování trvalým omezením a zmírnila charakter nepředvídatelnosti. Svobodný status začal být vnímán jako něco, co lze a je třeba bránit, a bránit bylo lze legálně, ačkoli zatím náležela jen určité skupině. (Bauman, 2001, str. 46)

V pozdním středověku se privilegium svobody už udělovalo i rozsáhlejšími útvary, nejen jednotlivcům a rodům. Jednalo se především o města – svobodné město bylo například vyňato z povinnosti platit daně a další poplatky. Mohlo to znamenat odstranění zákazů a omezení, právo na samosprávu. Zároveň to znamenalo právo přenést „městskou svobodu“ na vyvolené občany (zpravidla vyvolený znamená nejbohatší).

Uvolnění svobodných měst z moci místní šlechty znamenalo přerušování vazby mezi bohatstvím a mocí nad lidmi. V praxi to znamenalo oddělení oběhu peněz a zboží od tradičních struktur společenské organizace. Svoboda měst znamená zrození hospodářství jakožto systému lidského konání a vztahů odděleného od „politické obce“ a od celého světa tradičních pout.

Podle aplikace svobody ve starověku a středověku je viditelné, že svoboda není žádný moderní vynález. Nicméně moderní forma svobody je velmi odlišná od svých předchůdkyň. Ze sociologického hlediska jsou zajímavé 2 aspekty – její těsné propojení s individualismem a vývojová provázanost s kapitalismem a tržní ekonomikou. Jádro individualismu spočívá v pocitu jasného odlišení své bytosti od ostatních bytostí.

Za Aristotela bylo přirozené úvahy o lidské existenci začínat u POLIS, která propůjčovala identitu a charakter svým členům. Průkopníkům moderního myšlení naopak bylo přirozené začít u jednotlivců, a pak teprve přejít k otázce, jak se tito mohou sjednocovat a vytvářet něco nadindividuálního jako je například stát. (Bauman, 2001, str. 50) Individualita v moderní podobě je pevně zakotvena ve světském společenském životě a je proto ve vztahu ke společnosti v pozici plné napětí a nejednoznačnosti. Jednotlivec měl na jedné straně schopnost úsudku, díky kterému mohl rozpoznávat své zájmy a sledovat je. Na druhé straně je individualita plná skrytého nebezpečí. Moderní individualita se vyznačuje skrytou dvojakostí – na jedné straně je přirozená neodcizitelná patřičnost každé lidské bytosti, na druhé straně jde o něco, co je třeba vytvářet, nacvičovat a vynucovat autoritami. *„Změna spočívala především v náhradě jednotného, nepochybnovaného a snadno rozpoznatelného zdroje autority spoustou parciálních, vzájemně nesouvisejících a někdy i navzájem si protirečících autorit, jež se všechny chovají, jako by ostatní autority neexistovaly, a všechny vyžadují nemožné – výhradní loajalitu vůči sobě samým.“* (Bauman, 2001, str. 52)

Na jedince to má dvojí efekt – na jedné straně má k dispozici novou nadřazenou autoritu, na druhé straně je zatížen odpovědností za výsledný výběr. A odpovědnost související s možností volby je jeden ze zásadních momentů, kdy se inteligentní a vzdělaní lidé začnou bát, rozumějme obávat, zvažovat eventuality a snadno se může stát, že sklouznou k nečinnosti, v horším případě nekriticky podlehnou nějaké autoritě, která srozumitelně a dogmaticky říká, co mají dělat, jak se chovat a jaké produkty a služby využívat a pořizovat si. Podmínky, které dovolily nástup individuality, se nejdříve objevily v Anglii, velmi brzy ale přišel nevyhnutelný důsledek individuálního sebeurčení – konflikty zájmů a vůlí, a nesrovnalosti mezi záměry a faktickými výsledky.

Individualita jako hodnota, intenzivní zaujetí individuální odlišností a jedinečností, prožitek z „bytí sebou samým“ a „vlastnění“ sebe sama jsou nezbytnosti požadované sociálním kontextem. Významným aspektem tohoto kontextu je absence nějaké souhrnné normy, která by poskytovala a vynucovala nějaký návod na chování v „projektu života“. Ve 20. letech 20. století se rozšiřuje existencialismus jako protest proti konformismu a kompromisnictví, navazuje na Kierkegaardův subjektivismus, zdůrazňuje lidskou aktivitu, vol-

bu sebe sama, subjektivně chápanou svobodu a absolutizuje zároveň odpovědnost člověka za běh dějin. „*Moje svoboda, kterou zakouším jako cosi vnitřního, je pro mne samého většinou příjemná a cenná a dává mi do ruky značné výhody, například právě v tom, že můj případný protivník do poslední chvíle neví, co udělám. Ze stejného důvodu ovšem může být svoboda druhých, kterou vnímám jako vnější, jako jejich možnosti a volnost, pro mne překážkou, nesnází, nebezpečím. Proto se lidé, zejména výše postavení a vládnoucí odjakživa pokoušeli rozšiřovat svoji svobodu a omezovat svobodu těch druhých.*“ (Sokol, 1998, str. 76)

Sebekontrola se musela stát jakýmsi kompasem a kontrolovat vlastní jednání. Svoboda moderního jednotlivce pramení z nejistoty, z nedostatečného určení vnější reality, z rozporuplnosti sociálních tlaků. Tato nejednotnost, pluralita vlivů a sil je zodpovědná za tento stav a je také nejnápadnější vlastností moderní společnosti.

Každý jedinec je v jistém smyslu cizinec, osoba na okraji společnosti, nepatří k žádné „totální společnosti“, je nucen komunikovat neustále s dalšími takovými entitami, tím je neustále vystavován rozdílu mezi sebou a prostředím a ego se stává středobodem jeho prožívání. Toto odcizení dává člověku prostor se rozvíjet tak, jak by se za podmínek neustálé vnější společenské kontroly nikdy nerozvinul, na druhou stranu odcizování samo zpochybňuje pokračování mezilidské komunikace. Pro fungování komunikace je nezbytné, aby vnitřní zkušenosti jednotlivých stran byly soustředěny kolem center, byly společensky/interpersonálně potvrzeny. Společenské potvrzení zkušeností je v moderní společnosti docilováno prostřednictvím lásky. Láska je sociálně přijímaným a především podporovaným prostředkem, v němž jednotlivé subjekty uznávají vnitřní zkušenost toho druhého. Téma lásky k sobě samému a ke svým bližním bude důkladně osvětleno v kapitole Spontaneita, láska, asertivita, která je postavena na teorii Ericha Fromma. Dokud a pokud není jedinec společensky přijat a strádá nejistotou, existují i jiné prostředky, jak jistoty docílit. Nejistota aktivuje nutkavou touhu po jistotě a potřebu hledat náhradní prostředky. Tyto prostředky bohatě poskytuje spotřební průmysl, především reklamní odvětví, totalitářská politická hnutí nebo například sekty. Touhy po jistotě, které se projevují u člověka v moderní společnosti a vedou k „únikům od svobody“, jsou předmětem podkapitoly Mechanismy úniku od svobody, taktéž postavené na pregnantních myšlenkách E. Fromma. (Fromm, 1993, str. 77 – 110)

Kromě individualismu je moderní svoboda spjata s kapitalismem. Kapitalismus svou podstatou otevírá svobodě velkou část společenského života – produkci a distribuci zboží, které je určeno k uspokojování lidských potřeb. Svoboda se stává nutností, bez ní

totiž nelze docílit ekonomické aktivity. Produkce i distribuce byly dříve podřízeny kulturním regulativům, společenským a příbuzenským povinnostem, požadavkům věrnosti (komunitě nebo místu), náboženství nebo hierarchii životních návyků. Tyto vnější normy se v kapitalismu staly irelevantními, hospodářská sféra byla osvobozena a zpřístupněna nadvládě účelového kalkulu a chování, které stálo na základě svobodného výběru. Ovšem i v ekonomické sféře je absolutní nadvláda svobody spíše ideálem než realitou. Kapitalismus definuje svobodu jako schopnost řídit vlastní chování jen na základě účelového kalkulu bez potřeby starat se o jiná hlediska. Chování podřízené čistě účelové kalkulaci dělá z věcí a z ostatních lidí prostředek k dosažení cíle. Takové chování se snaží z lidí nadělat „věci“, usiluje o to, aby byli zbaveni možnosti volby, aby se stali více subjekty než objekty konání. Jsou také pronášena prohlášení o úspěchu nespécifikovaného „člověka“. Tento aspekt nekonkrétnosti také vyzdvihuje Erich Fromm, když mluví o racionálně jednajícím obchodníkovi starého stříhu v protikladu s moderními metodami prodeje, které útočí na emoce a zajímají se o nespécifikovaného „zákazníka“.

Racionálně organizovaná společnost nedovoluje, aby se ze svobody a racionálního jednání stala vlastnost každého člena společnosti. Vždy musí být nějakým způsobem ujasněno, jakým způsobem budou jednat ti, kteří získali vrch, k těm, nad kterými vrch získali. Svoboda a byrokratické usměřování se vzájemně doplňují. Svoboda a nesvoboda jsou stejně nepostradatelné vzájemně se doplňující organizační principy. (Bauman, 2001, str. 60 - 62)

3.3 Klady a zápory svobody

Touha po svobodě vychází z pocitu útlaku, tj. z pocitu, že se nelze vyhnout tomu, co nechceme, anebo naopak, že nemůžeme dělat, co bychom dělat chtěli. Zdroj útlaku někdy lze odhalit, pokud jde o lidi, se kterými přicházíme do přímého komunikativního kontaktu. Ve snaze uniknout formálnímu veřejnému životu a jeho těžkopádným vzorcům a pravidlům si vytváříme malé skupinky oplývající důvěrností, ale ty se snadno mohou stát zdrojem útlaku. Velmi snadno se může stát, že přátelská vřelost se může snadno proměnit v hořící nepřátelství, pocházející z nudy a přesycení.

Toto „přetížení“ důvěrného vztahu má na svědomí snaha najít potvrzení identity právě v důvěrném vztahu. V jiných případech je pocit útlaku neukotvený, protože nemá jasně určeného viníka, tedy zdroj. Máme jen pocit, že se s námi nezachází dobře, ale nejsme schopni najít někoho, koho bychom z toho obvinili. Zůstávají pouze bezejmenní

Oni. Toto lze poměrně snadno objasnit velmi rozvětvenou a rozpracovanou dělbou práce – úkonů, která je natolik mnohvrstevná a komplexní, že prakticky nikdy nevychází iniciativa pro nějakou činnost a její provedení od jedné osoby, takzvaná „zprostředkovaná akce“.(Bauman, 2001, str. 64 - 65)

Pakliže nelze personifikovat vinu, mluvíme o tzv. sociálním útlaku, který pramení ze samotné existence společnosti jako její nevyhnutelná součást. Význam svobody je nám jasný, dokud se o ní dá uvažovat jako o odvržení konkrétních omezení. Problematické je si ji představit pozitivně, jako trvalý stav. Toto je aspekt, o kterém bude hovořeno v následujících kapitolách dle Fromma.

Dokonalá svoboda – je představitelná jako dokonalá samota, jako naprosté vyrušení komunikace. Nicméně tento stav není realizovatelný, ba dokonce ani teoreticky. Trvalá separace by znamenala nedostatek ochrany a rostoucí nejistotu. Potvrzení našich rozhodnutí a činů ostatními jedinci je naprosto nezbytné a jakkoli jsou obtížní a nepříjemní, jsou zdrojem, bez něhož by jakákoli snaha o přežití byla odsouzena k nezdaru. Dokonalá svoboda musí být ponechána stranou jako nerealizovatelný model, nebo duševní experiment. Zmírněná forma je uplatňována pod označením „soukromí“, které je omezeno v čase a prostoru – konkrétním místě, což znamená mít právo odmítnout jiné lidi na určitých místech, v určitých časech nebo při určitých aktivitách. (Bauman, 2001, str. 67)

Soukromí je snesitelné jen díky naději, že jej lze ukončit a vrátit se do společnosti ostatních. Je nákladné a přístup na taková místa je záležitostí privilegia a do jisté míry luxusu. Jen bohatí a mocní mohou počítat s tím, že jej mají k dispozici trvale. Společným rysem výše popsaných znaků soukromí je ambivalence, nepříjemnosti útlaku jsou vyrovnávány strachem ze samoty. Potřeba svobody a potřeba sociálního kontaktu jsou, i když v rozporu, pospolu trvalým rysem lidského bytí. Kapitalistická revoluce rozvířila lidskou představivost svou vizí osvobození od rozmarů šlechty a únavné podřízenosti. Po zpřetrhání pout však najednou vyvstala nutnost spoléhat na vlastní zdroje. To je naprosto v pořádku, pokud takové zdroje jsou k dispozici.

Pro mnohé se stala nějaká nadřizená moc opět silnou prioritou a budoucí diktátor, který nabídl řád a jistotu, měl mnohde šanci být vyslechnut – ochotně a pozorně. Je otázkou, kterým směrem se má rovnováha společnosti tendence vychylovat. Na jedné straně v této konzumní fázi lidé mají příležitosti procvičovat inteligenci, úsudek a vůli dosud nevídanou měrou. Společenská kontrola je integrována do sociálních vztahů více než dříve, ale nemusí se nutně projevovat hrubě nebo nepříjemně jak tomu bylo v minulosti, kdy toto bylo zprostředkováno hladem, útlakem, tyraníí přírody.

Jiný proud nejnovějších analýz neřeší množství svobody a nesvobody, ale její povahu, respektive měnící se charakter svobod, které společnost poskytuje.

Moderní verze svobody byla těsně spjata s kapitalismem, ale individualismus a kapitalismus si už navzájem neslouží, kapitalismus už přerostl individualismus a není jím už tolik utvářen. (srov. Gabliková, 1995) Existují názory, že už může být pro kapitalismus v současném světě bez významu. Na síle ztrácí i přesvědčení, že k dosažení úspěchu je zapotřebí osobních kvalit. Dnes prakticky každý ví, že rok praxe ve společnosti – firmě zvučného jména udělá pro kariéru více než ušlechtilé vlastnosti jako je spořivost, píle, pokora. Před stoletím nebo dvěma by se téměř každý zapojil do urputného boje o bohatství a moc, dnes postačí příjemný život, který je zprostředkován podřízením se institucionalizovaným autoritám. Člověk je vystaven daleko většímu tlaku, vzdává se toho, co by kapitalistický hrdina selfmademanovského typu považoval za neodcizitelné součásti svobody. Uvědomuje si, že je neustále sledován, zapadá do určité hierarchie a neustále se musí podřizovat nějakému nadřízenému. Svoboda tedy hledá alternativní prostor. Z oblasti materiální produkce byla snaha o sebeprosazení vytlačena a přesunula se k oblasti spotřeby, která má zdánlivě neomezené hranice. Svět spotřeby je oproštěn o vylučovací soutěž, může se ho účastnit libovolné množství konzumentů. Svět spotřeby svobodu zbavil i dalšího neduhu, a sice nejistoty. Podle těchto zásadních úspěchů lze říci, že pozdně kapitalistická konzumní společnost poskytuje lidské svobodě prostor zatím nevídaný. Rivalita a konkurence, mnohdy zničující se přesunula od moci a bohatství k symbolům.

Závěr je ten, že není rozhodující postavení jako takové, ale poměr k postavení jiných, čili rozdíl v postavení, přičemž počet těchto rozdílů je v podstatě neomezený, v průběhu času vznikají nové a nové možnosti jak se odlišit a „vavříny“ získané jedněmi nijak neomezují druhé, ba naopak mohou je stimulovat k většímu úsilí. (Bauman, 2001, str. 74) Posun sféry individuální svobody k zápasu o symboly vytváří nové možnosti sebeprosazení, které není nikdy vystaveno porážce a nenese s sebou frustraci s prohrou spojenou. Sepětí kapitalismu a svobody jednotlivce dobře funguje. Z kapitalismu se stal vysoce organizovaný systém, který je řízený ze stále se zmenšujícího počtu kontrolních center. Změnil se i jednatel – stále má snahu potvrdit svou identitu, ale už hledá jiné nástroje a jiné oblasti života, kde toho může docílit.

Úspěch dnes závisí na symbolickém odlišení dosažitelném spotřebitelskou soutěží, soupeřením o postavení ve skupině. Nadměrná zátěž vytvářená mocenskou soutěží byla odvedena na bezpečnou půdu, kde může být napětí vybito, ale neohrozí správu mocenských zdrojů. Poté, co spotřeba byla ustavena jako střed zájmů a platforma individuální

svobody, vypadá budoucnost kapitalismu jistěji než kdy jindy. Stimulace chování funkčně nepostradatelného pro kapitalistický ekonomický systém a neškodného pro politický může být nyní ponechána na spotřebitelském trhu s jeho lákadly. (Bauman, 2001, str. 78) Spotřebitelské hřiště má paradoxně atributy vyfantazírované komunity, kde svoboda a jistota a nezávislost a sounáležitost existují pospolu bezkonfliktně. Lidé jsou na něm závislí svou svobodou a tuto individuální svobodu si na něm mohou vychutnávat.

Po zpřetrhání komunitních a dalších pout, která držela lidi na jasně určených místech, moderní doba jedince postavila před náročný úkol vybudovat si identitu. A být sám sebou jen na základě vlastní svobodné volby znamená život plný pochybností, obav a omylů. Vybudování identity je nutnost, ale nemůžeme si ji sami potvrdit. Jedna z možností je urputná snaha prosadit svou vlastní koncepci světa a nekompromisně ji nutit ostatním a namísto přizpůsobení se světu a hledání cesty realitu násilně přizpůsobit svým představám. (Bauman, 2001, str. 78) Tato cesta dává smysl jen za předpokladu, že většina ostatních je smířena s podřízením a přetvářením se. Konformita většiny je kýženým důkazem prosazení menšiny. Takový postup při budování identity nelze považovat za univerzální. Tržní metoda spočívá ve výběru symbolů identity. Doslova pro jakoukoli bytost na trhu existují symboly, které mohou vyjádřit její identitu. Lidské já se ztotožňuje s vizuálními vodítky, která ostatní čtou jako určitý význam, jež mají obsahovat. Trh dodává i modelové příklady identity (vzhled postavy, vizáž, typ a zařízení domova, chování, vyjadřování, umělecký a literární vkus, jídlo, jeho úpravy,....). Všechny tyto modely identity jsou také poplatné dané kultuře, i přes propojování světa v rámci rozvinutých informačních technologií a médií a snadnému transportu výrobků, nebo obecněji artefaktů. V konzumentské svobodě mohou být vítězi všichni současně, identita se v případě okoukání jednoduše změní a z toho pramení univerzálnost tržního řešení problému individuální svobody. Svobodná volba je společensky přijata a to je dalším nesporným plusem. Prvky finálního obrazu jsou důkladně komponovány a teprve pak nabízeny a ukazovány v kontextu. Spojení těchto prvků se znaky situací, které slibují zajistit, se pak jeví jako přirozené a nežádá si další potvrzení. Kromě samotných kvalit produktu nastupuje také „jistota“, že bude skutečně navozena situace, jejíž součástí produkt je.

Hodnota symbolů bývá podporována autoritou veřejně známých osobností, nebo vědeckých zjištění, což je navozeno např. jen prostým užitím vědeckého žargonu. Zákazník tím psychologicky získává také, s produktem si kupuje jistotu, že vynaložil peníze racionálně a že obecně vzato jedná racionálně, zapojením prvku demokratického hlasování, kdy je spotřebitel informován o většině, která výrobek už používá nebo na něj přechází.

Autorita plyne hlavně z velikosti čísel, ale také z faktu že máme zakořeněnou představu, že tolik lidí najednou se nemůže mýlit, tím spíše, když je to procentuální většina. Procenta a podíly zastupují už prakticky slábnoucí, nebo už úplně chybějící komunitní interakci tváří v tvář. Výrazně a jasně strukturované komunity byly časem atomizovány a přerodily se v populaci, které sestávají ze vzájemně nepropojených jednotlivců. V tomto stavu může být autorita vybudována pouze vypočítanými procenty a průzkumy veřejného mínění. (Bauman, 2001, str. 81 - 82)

Jistota, kterou trh nabízí, není nabízena bezpodmínečně. Je možné jí docílit jen a pouze nákupem konkrétního produktu a akt nákupu je prezentován jako opravdu jediná možná cesta. Pakliže se neodhodláte k nákupu, nemůžete si být jisti racionalitou svého chování. Za přispění nezpochybnitelně zkušených a moudrých expertů jsou spotřebitelé vedeni od neznalosti k racionalitě a k jistotě, že budou jejich přání naplněna. Jediné, co spotřebitel musí poskytnout, je důvěra v rady a držení se jich. Tím se podporuje a posiluje závislost jednotlivce na trhu a expertech.

Svět symbolické spotřeby také potřebuje mít podporu v symbolickém útlaku a kontrole lidí na okraji společnosti. Tím je sociální péče, která „občanské odpadlíky“ kontroluje a systematicky v nich potlačuje iniciativu tak, aby si nemohli navyknout na svobodný výběr. (Bauman, 2001, str. 86) Celková odpudivost veřejně konzumovaného zboží se stala motorem pro snahu se vykoupit, pokud je to jen trochu možné. Vykoupit se ze závislosti na veřejných službách a zařadit se mezi zákazníky spotřebitelského trhu (využívat auto místo autobusu atd.). Navzdory své univerzalitě zůstává svoboda spotřebitele privilegiem a odlišující výsadou.

Svobodu jako trvalý stav je těžké si jen představit, natož ji praktikovat, protože vystala potřeba spoléhat se na vlastní zdroje, které ne vždy jsou k dispozici. Po přetrhání pout a osvobození vyvstává hrozba, že jakákoli nadřízená moc se může stát autoritou, která je velmi ochotně vyslyšena. Proměnil se i individualismus, svoboda se přesunula do alternativní sféry konzumu, netýká se moci a bohatství, spotřebitel si je vědom, že je neustále sledován nějakou institucionalizovanou autoritou. Na druhou stranu se neustále snaží potvrdit si svou identitu, z čehož pramení nejistota a obavy z omylů. Spotřebitelská svoboda přináší možnost vybudovat si identitu každému a trh nabízí „prefabrikované“ modely, ze kterých si lze vybrat a v případě okoukání snadno změnit. Tržní řešení individuální svobody je univerzální a svobodná volba výběru je společensky přijata.

3.4 Svoboda, společnost a sociální systém

Individuální svoboda se v současnosti posouvá stále více a více do ústřední pozice, kterou dříve – v počátcích kapitalismu – zaujímal práce. Práce byla společným koordinovaným úsilím zaměřeným na vytváření bohatství. Práce určovala rozdíl mezi majetkem a nouzí, mezi závislostí a autonomií nebo sebedůvěrou a nejistotou, zkrátka byla pro jednotlivce tím nejdůležitějším a také jediným přijatým způsobem, jak ovlivnit kvalitu svého života. Vlastnosti jako vytrvalost, píle, pracovitost, podnikavost byly ceněny, ten, kdo se práci vyhýbal, byl podezřelý. Na sociální úrovni poskytovalo pracoviště místo pro „socializaci“ jednotlivce. Fungovalo jako jakási tréninková platforma postojů a činností vhodných pro kapitalistickou společnost, ale také jako platforma kde mohly být řešeny konflikty, bylo také místem, kde krystalizoval společenský nesouhlas. *„Ambice a naděje utlačovaných byly bezpečně usměrněny mimo mocenskou strukturu a orientovány na zlepšení materiálních podmínek, což mělo rozsáhlý a nepředvídaný vliv na povzbuzení intenzivních spotřebitelských zájmů.“* (Bauman, 2001, str. 89)

Tyto zájmy se staly jedinou kompenzací útlaků v práci a ventilem pro nezávislost. Zápas se posouval od moci na pracovišti ke spotřebě. Odboj dělníků dokumentuje působení odborů, které se snažily o dosažení lepších podmínek na pracovišti, ale z dlouhodobého hlediska jejich boj dosáhl posunů od mocenské hierarchie na pracovišti k individuální svobodě výběru a k autonomii mimo továrnu.

Kapitalistický systém stavěl své členy do role potenciálních producentů a ostatní role přesouval pouze na „prostředí“. Množství kapitálu ve výrobním procesu a množství lidí do procesu zapojených byla hlavní politická témata a sloužila jako měřítko úspěšnosti systému. Shrnutí: v počáteční fázi kapitalismu byla práce v ústřední pozici jak z hlediska individuálního, tak sociálního i systémového. Jak se kapitalismus posouval do spotřebitelské fáze, svou pozici ztrácela a její místo obsadila individuální svoboda v konzumní formě. Práce začala ztrácet na významu a postupně jí bylo vyhrazeno relativně podřadné místo, nemohla konkurovat osobní nezávislosti, sebeúctě, zábavě, rodinné spokojenosti. Práce se stala pouhým nástrojem, realizaci a autonomii jedinec hledá v materiálním obohacení.

Kapitalistický systém v konzumní fázi je dalek potlačování lidské snahy o smyslové uspokojení, naopak ji využívá ve svůj prospěch. Realitu spotřebitel vnímá jako naplňování touhy po uspokojení smyslu. Svobodu potom jako možnost výběru mezi větším a menším spokojením a racionalitu jako upřednostnění toho většího. Utrácení je podstatným

motorem systému, a spotřebitel je nucen utrácet. Na sociální úrovni jej tlačí symbolická rivalita a na systémové úrovni obchodní společnosti, nicméně tento tlak není považován za útisk – nekomplikované slasti z chutného jídla, vůní, pití, řízení skvělého vozu, obklopení se pěknými věcmi... nejsou spotřebiteli nijak proti mysli.

Analytikové současné společnosti často vyjadřují názor, že myšlení a jednání jedince je výrazně ovlivněno komunikačními masmédií. Nejde ale o běžnou kritiku, která vnímá vliv v přímém kontextu, taková kritika hovoří o konkrétních tvrzeních, kterým posluchači okamžitě uvěří, o akčních filmech, které jsou okamžitě napodobovány. (Bauman, 2001, str. 94) Některé nedávné studie prohlašují, že televize nejen prezentuje reálný svět jako drama, ale přímo jej přetváří v dramatické události. Pod vlivem televize se svět skutečně stává divadelním dramatem a mnohé události se dějí jen, protože jsou „televizně zpracovatelné“. (osobnosti, politici, teroristé hrají pro televizi, která jejich soukromý krok předělá na veřejnou událost).

Mediální svět disponuje zvláštní soběstačností, má značnou tendenci podmaňovat si teritoria, která byla řízena jinak, hrozí proto reálné nebezpečí, že se stane jedinou realitou, se kterou bude moci svobodný spotřebitel porovnávat své zkušenosti. V případě, že mediální svět a spotřebitelské prožitky si budou odpovídat, může konzumní orientace, která řídí život jednotlivce, fungovat na společenské úrovni jako základ sociální integrace. Mediální svět je natolik rozsáhlý, aby plně zaměstnal pozornost diváků a nenechal prostor pro nic jiného. Ohromné množství informací způsobuje, že základní situace společenské existence zůstávají mimo záběr. Nelze je totiž snadno vtěsnat do světa, který jsou média sto zobrazit. Ústup politiky za horizont individuálního života byl značně podpořen mediální revolucí, nelze ho však považovat za její důsledek.

Za kapitalismu se začala měnit role státu. V určitých dobách museli být lidé nuceni k práci, ale k účasti na trhu není třeba represí a v žádném případě násilí. Stát už se nemusí ujímat role „četníka“ a mizení politiky z horizontu všedního života nikdo nelituje a málokdo se nad ním pozastavuje. Kontrolu nad mocí mohou občané vykonávat dvěma akty, velmi elegantně je definoval A. O. Hirschman jako „výstup“ a „hlas“. V případě dodavatelů zboží a služeb je toto užitečné, pokud konzument zvolí výstup a odmítne kupovat zboží, donutí tím producenta ke změně nabídky. V případě hlasu může svobodu dodavatele omezovat zapojením se do aktivit organizací na ochranu spotřebitele apod. Pokud jde o politiku a vlády, je výstup naopak žádoucí, dnešní vlády mají raději absenci odporu než existenci podpory. Pasivní občan je pro ně ideální, protože nepáchá žádné škody. Odvrat od politiky znamená nepřímo vyjádřený souhlas se stávajícím typem vlády. Spotřebitelský trh lze

chápat jako institucionalizovaný výstup z politiky. Lidé se rádi obrací zády k veřejně vlastněným školám, ordinacím, hromadné dopravě, rádi by si vybrali lékaře, učitele nebo dopravce. „*Čím více jich to udělá, tím menší fyzickou sílu nebo prostě jen menší obtíž pak představující, kdo si ‚výstup‘ nemohou dovolit. Na vládu je vyvíjen menší tlak, aby zlepšila práci veřejného sektoru a učinila jeho služby atraktivnějšími.*“ (Bauman, 2001, str. 100 – 101)

Masový „výstup“ lépe situovaných z politiky dělá z hlasu nuzných neslyšitelný, jejich „obtížnost“ je tak malá, že ji lze opomíjet. Paradoxem politiky konzumní éry je fakt, že ti, kteří by mohli mít nějaký vliv, k tomu nemají motivaci a důvody a naopak ti, kteří jsou na politických rozhodnutích závislí, nemají prostředky, aby je mohli ovlivnit. Ve spotřební společnosti, stejně jako v kterékoli jiné, je chudoba stav sociální. Sociologové, kteří se zabývali dnešní chudinou, se shodli na tom, že nejvýraznějším aspektem života v chudobě je snaha přerušit sociální kontakty a ukrýt se do soukromí, před hrozbou odsudku, zesměšnění nebo soucitu.

Ve spotřební společnosti je byrokratický útlak jedinou alternativou svobody konzumenta a spotřebitelský trh se stává jedinou formou úniku před tímto útlakem. V kapitalistické společnosti v konzumní fázi je tato cesta otevřená. Existuje společnost komunistická, ve které je úniková cesta otevřená jen nepatrné menšině a většina má individuální výběr omezený na minimum. O potřebách jednotlivce a míře jejich uspokojení rozhoduje politické vedení a realizaci řídí byrokracie. Jednotlivci jsou zbaveni „výstupu“ i „hlasu“. Neuspokojivý život v komunistickém systému bývá vysvětlován neschopností plánovačů, ale dá se to nahlížet i tak, že absence spotřebitelské svobody je základním principem jeho fungování spolu se zpolitizováním záležitostí, které by jinde stát nezajímaly. Komunistický režim nenabízí žádný „výstup“ a proto aktivně potlačuje jakékoli formy „hlasu“. Politicko – byrokratický útlak se zdá být jedinou reálně existující alternativou spotřebitelské svobody.

Dle názoru Václava Havla byla komunistická diktatura v Čechách jakýmsi hybridem mezi klasickou diktaturou a konzumní společností. Klasické diktatury, jak je známe, mají povětšinou jednoho vůdce, který své činy obhajuje ideologií, které nebo která mu slouží. S jeho smrtí však nastává problém s nástupnictvím a většinou dojde k převratu a zániku systému, který diktátor zbudoval. U nás se však po smrti Klementa Gottwalda, s výjimkou teatrálního truchlení, nestalo vůbec nic. Havel proto označuje „naši diktaturu“ diktaturou netradiční, kde nevládne diktátor, ale systém sám. Jde o post-totalitní systém, který pevně vymezuje pravidla, dle kterých se žije. Manipulace a absolutní ovládnutí jedin-

ce systémem demonstruje Havel na zelináři, který mezi mrkev a petržel umisťuje heslo „Proletáři všech zemí spojte se“, aniž by ve skutečnosti měl zájem na tom, zda se proletáři spojí, či nespojí. Tento čin Havel vysvětluje jako jakési zelinářovy mimikry, kterými ze strachu ukazuje lidem, potažmo systému, že u něj je vše v pořádku, a že není třeba se jím zabývat. Hesla a ideologie vůbec se stávají jakousi všední součástí života a zcela nevyvratitelně ovlivňují podvědomí člověka žijícího ve lži. Ten se pak stává obětí rituálů a slepé víry ve správnost dění ve společnosti. Lze tedy říci, že ideologie jako nástroj vnitromocenské komunikace, zajišťující strukturu vnitřní soudržnosti, je v post-totalitním systému něčím, co přesahuje fyzickou stránku moci, co si ji do značné míry podmaňuje, a co tudíž zajišťuje i její kontinuitu. Dle Havla se však osvědčuje, jen pokud je člověk ochoten žít ve lži. Hesla, jak už bylo napsáno, jsou cosi jako politické alibi. Jsou navzájem provázána. Nikdo se již nezaobírá jejich významem, ale patří k podstatě post-totalitního systému. Vtaňuje do mocenské struktury každého člověka, nikoli proto, aby zde realizoval svou lidskou identitu, ale proto, aby se jí zřekl ve prospěch identity systému. Jedinec se pak adaptuje na konvenční způsob života ve lži. Podle Havla to má vliv na vznik jakési samo-totality s obecnou nechtí konzumního člověka obětovat něco ze svých materiálních jistot své vlastní duchovní a morální integritě.

Havel také nabádá čtenáře k jakési hypotetické představě, že by onen, již zmiňovaný zelinář, prohlédl a začal žít život v pravdě. Že by se jednou vykašlal na volby, o kterých stejně ví, že volbami nejsou, že by na schůzích říkal jen to, co si skutečně myslí, a že by přestal vyvěšovat hesla, která jen napomáhají přežití systému. Tímto postojem by zelinář nejen porušil pravidla „hry“, ale zrušil by „hru“ jako takovou, jelikož by rozbil svět zdání, který byl hlavní oporou systému. Ten by se ho kvůli vlastnímu přežití musel co nejdříve zbavit a označit ho za nebezpečného pro společnost. Jelikož každé vystoupení ze života ve lži ho popírá jako princip a ohrožuje jako celek. Život ve lži bezpochyby vede k morálnímu úpadku a mravní krizi ve společnosti. Naproti tomu život v pravdě je naprosto mravní a to nejen proto, že se za něj muselo tvrdě platit, ale především proto, že v žádném případě není účelový a už vůbec ne rentabilní. Jen blázen by dřív vystoupil ze systému s jakousi kalkulací, že se mu to jednou vyplatí. (Havel, 1990, str. 5 – 26) Podobnými „bláznými“ byli signatáři Charty 77, kteří nepočítali s žádným profitem, ale svým podpisem stvrdili to, že se jim hnusí žít v demoralizované společnosti konzumních a systémem ovládaných lidí, kde jsou zásadním způsobem omezována, nebo úplně rušena základní lidská práva a zejména právo na svobodný názor a jeho interpretaci. Byli jakousi jedinou opozicí vůči

komunistickému systému u nás. Částečně díky nim mohla v roce 1989 proběhnout Samotová revoluce, která nám všem zajistila přes 40 let chybějící svobodu.

Jak už bylo zmíněno, svoboda existuje jen jako sociální vztah, dává smysl jen jako protiklad při setkání minimálně dvou entit, je relativní novinkou v historii lidského rodu. Dílčí sociokulturní sondou bylo ověřeno, že mladí lidé, kteří vyrůstali v moderní době, mají ke svobodě jiný vztah než ti, kteří zažili represe a omezení ze strany státu ve smyslu nemožnosti svobodně volit nebo cestovat. Vývoj svobodné individuality sice souvisí s kapitalismem, ale její počátky jsou prostým osvobozením otroka z područí a v současnosti ve svobodě, v zásadě spotřebitelské, existuje diktát, který nepochází od individuálního porobitele ale od skrytých autorit, kterým se nelze vzepřít, protože na ně nelze „ukázat prstem“.

4 PROBLEMATICKÁ INDIVIDUALITA MODERNÍHO ČLOVĚKA

Tato kapitola je věnována individualitě moderního člověka v souvislosti s vlivy reformace, která podle Ericha Fromma položila základ dnešní svobodné, ale osamělé a izolované individuality. Svoboda může být prostým osvobozením se od nějakých pout, nebo stálým trvalým stavem, se kterým si moderní člověk často neví rady a proto od této svobody uniká prostřednictvím různých mechanismů, které jsou rozebrány v podkapitolách o autoritářství, destruktivitě, automatu konformity, rozkladu lásky a hrách.

4.1 Kořeny individuality

Obraz středověku bývá interpretován dvěma způsoby. Na jedné straně jako doba temna, s nedostatkem osobní svobody a utlačováním mas. Na druhé straně idealizován těmi, kteří poukazují na smysl pro solidaritu, bezprostřednost, průhlednost a přehlednost vztahů a pocit jistoty s tím spojený. V zásadě je důležité uvažovat obě tyto strany mince a nezavírat oči před jedním nebo druhým obrazem. I přes omezení na společenské úrovni měl jedinec dostatek svobody – prostoru vyjádřit se ve svém díle a v citovém životě.

„I když církev pěstovala vědomí viny, zároveň ujišťovala jedince o své nepodmíněné lásce ke všem svým dětem a nabízela mu cestu jak nabýt přesvědčení, že mu Bůh odpouští a že ho miluje. Vztah k Bohu spočíval spíše na důvěře a lásce než na nejistotě a strachu...Středověká společnost individuum nezbavovala svobody, protože ‚individuum‘ ještě neexistovalo; člověk se ke světu vztahoval ještě svými primárními vazbami. Ještě se nezačal jako individuum vyčleňovat z prostředí své společenské role (ta byla ještě i rolí přírodní).“ (Fromm, 1993, str. 32)

V pozdním středověku se mění struktura osobnosti a společnosti, oslabila se centralizace a jednota. Svoboda jasně souvisela s mocenským zápasem, znamenala osvobození od některých aspektů nadřazené moci. (Bauman, 2001, str. 45)

Zhroucení středověké společnosti přišlo v Itálii dříve než v západní a střední Evropě. Díky řadě ekonomických a politických faktorů vyrostla v Itálii nová mocná zámožná třída, feudální rozvrstvení pozbývalo na důležitosti a vyčleňuje se individuum v moderním smyslu. Renesance byla kulturou bohaté mocné vyšší třídy – bohaté šlechty a buržoazie. (Fromm, 1993, str. 36)

Na počátku 16. století rostla nezávislost a iniciativa, která však zároveň znamenala ohrožení celistvé individuality a přinášela příslušníkovi střední třídy spíš izolovanost a osobní bezvýznamnost. Mimo to ho naplnila nevraživostí proti luxusu a moci bohatých vrstev včetně hierarchie římské církve. Protestantismus dal těmto pocitům vyjádření; zničil důvěru člověka v bezpodmínečnou boží lásku, naučil ho pohrdat sám sebou a nedůvěřovat sobě ani druhým, učinil ho místo cíle prostředkem. Nové náboženské doktríny vyjadřovaly, co průměrný příslušník střední třídy cítil, a tento postoj racionalizovaly a systematizovaly, prohlubovaly a posilovaly. A ukázaly jedinci způsob, jak úzkost zdolat. Naučily ho, že pokud přijme bezmocnost a špatnost své přirozenosti s co největším sebeponížením a neúnavným úsilím, může své pochybnosti překonat. Podřídí-li se plně, může být Bohem milován. Protestantismus byl odpovědí na lidské potřeby vystrašených, vykořeněných a osamělých jedinců. Ve struktuře charakteru bylo zakořeněno nutkání pracovat, smysl pro šetrnost, ochota učinit svůj život nástrojem pro záměry mimoosobní moci, odříkavost, kompulsivní smysl pro povinnost. Tyto charakterové rysy se staly tvořivými silami kapitalistické společnosti. (Fromm, 1993, str. 60, 61)

4.2 Dva aspekty svobody moderního člověka

S osvobozením se od tradičních pout středověku vznikla nová nezávislost a s ní pocit osamělosti, izolace, ze kterých vyplývala nejistota a úzkost. Tím pádem vznikla nová podřízenost a člověk byl vehnán do nutkavé a iracionální aktivity.

Vývoj kapitalistické společnosti přetvářel člověka ve směru, který naznačila reformace. (Fromm, 1993, str. 61) Svoboda vzrostla, ale vznikly nové závislosti způsobené vnitřními faktory. Přizpůsobujeme se očekávání okolí, máme strach projevit se jinak – myslet originálně neboli původně, přičemž originální myšlenkou se zde nemyslí něco, co ještě nikdo před námi nevymyslel, ale něco co jsme sami objevili, a původ tohoto je v nás samých.

Kapitalismus přispěl k rozšíření svobody, k růstu aktivního, kritického, zodpovědného já, ale přispěl k izolovanosti jedince a naplnil ho pocitem bezvýznamnosti a bezmocnosti. Principem individualistické aktivity je, že to, co dělám, je jen moje věc a tím se osvobozuji, odtrhávám od lidí, svých bližních. (Fromm, 1993, str. 65)

Jedinec je v protestantství sám proti vyšší moci, kterou je Bůh, a v kapitalismu je sám proti vyšší moci ekonomických a konkurenčních sil. Luther a Kalvín zastávali názor,

že aktivita člověka musí být zaměřena na cíle mimo něj. Cílem existence je sláva boží, ne jeho vlastní. Skutečné Já se tím ovšem redukuje na sociální Já, což je vůle a intelekt, to znamená jen zlomek osobnosti. Pracovitost, odříkání, z toho plynoucí koloběh investice – zisk – investice, jsou sice společensky hodnotné záležitosti, ale subjektivně jsem sluhou velkého stroje a narůstá pocit bezvýznamnosti.

Modernímu člověku se možná zdá, že vše dělá ze svého zájmu, ale je jen služebníkem cílů zvenku. Kapitalismus s novou svobodou prohloubil osamělost, člověk se stal předmětem v rukou mocných sil, zmateným nejistým individuem, vztahy mezi jedinci nabývaly kvality manipulace, instrumentality (zaměstnanec – zaměstnavatel, obchodník – zákazník). A duch instrumentality se netýká jen vztahů mezi jedinci, ale i vztahu člověka k sobě samému, prodáváme nejen zboží, ale i sebe sama - práci manuální, nebo duševní. (srov. Gabliková, 1995)

Takzvaná ekonomická nezávislost neznámá nezávislost. Bezvýznamnost individua v naší době se netýká jen zaměstnance a dělníka, ale i zákazníka – jsem důležitý jen jako *nějaký* zákazník. Obchodník starého stříhu jednal racionálně (znal zboží i potřeby kupujícího). Moderní způsoby prodeje a reklama jsou iracionální, útočí na emoce. Totéž, co platí pro ekonomickou sféru, platí i politicky – raná demokracie byla přehledná – volič znal problém, kandidáty. Dnešní velké politické strany jsou vzdáleny jedinci podobně jako obrovské průmyslové organizace. Z pohledu současnosti 21. století je vidět, že se situace mění a dostávají prostor menší politické strany, které například vznikly na komunální úrovni, znají své voliče, skoro by se dalo říci, že osobně, naslouchají jim a mají kontakt s realitou, stejně tomu tak je s obchodníky, ačkoli jsou velká města na okrajích zaplněna obchodními centry, roste zájem o malé producenty a zákazník stále více oceňuje intimnější kontakt s prodejcem, ví, že může mít důvěru v již odzkoušené produkty a kontakt s prodejcem je potřebnou formou sociálního kontaktu, ne-li vyžití.

Někteří jasnozřiví myslitelé devatenáctého století, například Nietzsche nebo Kierkegaard, předvíдали situaci jedince v dnešní době. Situaci jedince rozervaného, bezmocného, trýzněného pochybnostmi a zaplaveného pocitem bezvýznamnosti.

Izolovanost a bezmocnost si průměrný normální člověk neuvědomuje, příliš se toho bojí. Překrývá to zábavami, hrami, rutinou, cestováním, známostmi.

4.3 Mechanismy úniku od svobody

U novorozeněte je jáství ještě málo vyvinuto, stále ještě cítí jednotu s matkou (viz kapitola Umění milovat – mateřská láska), nemá pocit odloučenosti, pokud je matka přítomna. Jeho pocit samoty jde snadno vyléčit prostou fyzickou přítomností matky. Teprve když se u dítěte vyvine smysl pro odloučenost a individualitu, fyzická přítomnost matky již nestačí a vzniká potřeba překonávat odloučenost jinými prostředky. (Fromm, 1993, str. 79)

Po ukončení primárních vazeb zažívá dospělý další úzkosti, a protože nelze žít ve stavu nepříjemné vnitřní tenze akcentované neurčitými obavami, brání se pokusem o redukci tohoto stavu. Společným jmenovatelem této obrany je únik, který má však řadu forem od skrývání se za nenápadnost až po křečovitě přesvědčování se o vlastní síle a hledání ochrany v přimknutí se k jinému jedinci či skupině. Úzkost je jedním z nejsilnějších a nejčastějších motivů chování člověka v současnosti. (Nakonečný, 1997, str. 224)

Pro dospělého jsou dvě cesty jak se zbavit osamělosti a izolovanosti.

V pozitivní svobodě se spojíme se světem v lásce a práci, s lidstvem i sebou samým, přijmeme všechny stránky své osobnosti a stejně tak osobnosti druhých. Druhou cestou je vzdání se svobody – vzdání se **individuality** a integrity já. (Fromm, 1993, str. 79)

Tato zvláštní touha po zbavení se svobody a odpovědnosti je zakořeněna hluboko v historii, modelový příklad najdeme například ve Feuchtwangerově románu *Odyseus und die Schweine: Das Unbehagen an der Kultur*, kdy se Odyseus vrací vysvobodit své druhy ze zakletí do prasat, místo vděku se mu dostane spílání. „*Tak ty ses vrátil, lotře. Pořád do všeho musíš strkat nos. Zase nás chceš soužit a trápit, zase chceš naše těla vystavovat nebezpečí a nutit naše srdce, aby se pořád rozhodovala? Byl jsem tak šťasten, když jsem se mohl povalovat v blátě a vyhřívat se na slunci, mohl jsem chlemtat a mlaskat, chrochtat a kvičet a nemusel jsem přemýšlet a pochybovat: „Mám udělat to anebo ono?“ řekni, proč jsi přišel?! Abys mne znovu uvrhl do toho odporného života, jaká jsem vedl dřív?*“ (Bauman, 2002, 34 – 35)

Svoboda může být nahlížena jako negativní, ve smyslu osvobození se od něčeho, nebo jako pozitivní, ve smyslu trvalého stavu, ve kterém se jedinec může spojit s kulturou, přírodou a sebou samým nebo se jí vzdát. Po odstranění tradičních pout středověku se rozšířila pozitivní svoboda, lidé mohli rozvíjet kritické, aktivní a zodpovědné já, ale na druhou stranu se objevila nejistota a strach z odpovědnosti, které mají na svědomí snahy od pozitivní svobody uniknout, k novým závislostem a autoritám. Unikání před pozitivní svobodou má tři následující formy: autoritářství, destruktivitu a automat konformity.

4.3.1 Autoritářství

Nepřátelství je vyvoláváno, když je ohrožena sebeúcta a agrese slouží pak k jejímu obnovení. Mnozí lidé, jednají agresivně jen proto, aby přesvědčili sebe i jiné osoby, na nichž jim záleží, o své nadřazenosti, a mají rozkoš z ponižování druhých, ale prokazují tak vlastně komplex nízké sebeúcty. Lidé s nízkou sebeúctou mají relativně stálé a silné dispozice k nepřátelství. (Nakonečný, 1997, str. 218) Dalo by se říci, že moderní kapitalistická individualita je v podstatě konstantním útokem na lidskou sebeúctu, výše zmíněná odtrženost politiky a obchodníků od jednotlivců posiluje pocit nicotnosti. V takové nezávislosti, která znamená, že vy nic pro nikoho neznamenate je potom velice blízko k tomu mít snahu vzdát se nezávislosti – sloučit se s někým/něčím mimo sebe. Sloučit se ve spojení, které je nezdravé – symbiotické. To ústí ve snahu o podřízenost nebo ovládnutí, čili sadismus nebo masochismus. To je pravidelně se projevující zjevná závislost na lidech, přírodě, případně institucích.

Aktivní forma symbiotického splynutí je ovládnutí, “sadismus”. Sadista chce utéci svému osamocení a pocitu uvěznění tím, že učiní jinou osobu částí sebe. Sadista je závislý na poddajném partnerovi jako on na něm; žádný z nich nemůže žít bez druhého. Rozdíl je jen v tom, že sadista rozkazuje, využívá, ubližuje, ponižuje, a že masochista si dává poroučet, ubližovat, nechá se vykořisťovat a ponižovat. Při pohledu na vnější realitu je vidět rozdíl, v hlubším citovém smyslu ale rozdíl není tak velký jako to, co mají společné: splynutí bez celosti. Sadismus má podle Fromma tři druhy sadistických tendencí, jednou z nich je snaha sadisty mít moc nad druhými, vytvořit závislost, další jde dál v tom, že se snaží ovládanou osobu vykořisťovat a využívat ve svůj prospěch, třetím formou nebo spíše stupněm je touha vidět druhé trpět, nebo jim ubližovat, fyzicky nebo psychicky (Fromm, 1993, str. 80)

Masochista je člověk svobodný negativně, který je konfrontován **sám** s nepřátelským světem. Takový pak hledá, k čemu by se připoutal, aby tím ztratil své Já a stal se částí celku. Obě tyto tendence (sadistická, masochistická), mají stejný původ – motivaci. Oba hledají něco nebo někoho mimo sebe, s čím by se spojili – vzniká symbióza. A jako je masochista závislý na „svém pánovi“, který jej ovládá, je sadista závislý na podřízenosti slabšího, kterého kdyby neměl, zůstal by sám, zoufale izolovaný. (Fromm, 1993, str. 87 – 88)

Tato forma symbiotického spojení je naopak pasivní. Masochista prchá od nesnesitelného pocitu izolace a odloučení tím, že dělá sám ze sebe nedílnou část jiné osoby, která ho řídí, vede, chrání, která je „jeho životem“. Masochista se nemusí rozhodovat, riskovat, není nikdy sám, ale není nezávislý, nemá svou celistvost; ještě se plně nenarodil. Masochistický vztah může splynout s fyzickou pohlavní touhou, pak je to podřízení, kterého se neúčastní jen duch, ale i tělo. Může existovat masochistické podřízení osudu, nemoci, rytmičké hudbě, orgiastickému stavu... všude se tu osoba vzdává své celistvosti, proměňuje se v nástroj někoho či něčeho jiného mimo vlastní já: nemusí řešit problém života produktivní činností.

4.3.2 Destruktivita

Fromm ve své analýze dále přechází k objasnění pojmu destruktivita. Vyskytuje se podle něho ve dvou různých formách: spontánní a vázané na charakterovou strukturu. První formou je myšleno vypuknutí dřímajících (ne nutně potlačených) destruktivních podnětů, které se aktivují mimořádnými okolnostmi. To je protikladem destruktivních charakterových rysů, které existují trvale, i když se neprojevují vždy. Destruktivita jde dělit na postyctivou a extatickou ničivost, která může přejít i ve vzývání ničivosti. Součástí destruktivního charakteru je sadismus, který může být sexuální povahy, ale i nesexuální. Jako klinický případ nesexuálního sadismu uvádí Fromm J. V. Stalina. Pro sadistický charakter musí být všechno živé ovladatelné. Živí tvorové se stávají věcmi. E. Fromm podotýká, že potřeba podrobení je zakořeněna v masochismu. Sadismus a masochismus, jak už bylo uvedeno v předchozím oddílu, jsou vzájemně spjaté pojmy, jsou to dva aspekty jedné a téže základní situace: zážitku životní neschopnosti.

Cílem destruktivity není aktivní nebo pasivní symbióza, není to snaha nepřátelský svět si podmanit, ale odstranit ho. Světu uniknu tím, že ho zničím. Pakliže budu-li sám, není zde nic, co by mě ohrozilo. Destruktivní tendence ve zdravé situaci bývají reakcí na situaci, jako je ohrožení života svého nebo života blízkých osob. „Již W. McDougall (1908) chápal agresi jako „bojový pud“, ale s nástupem behaviorismu, který chápe člověka jako bytost reaktivní, jsou příčiny lidské agrese hledány nikoli v člověku samém, ale v jeho okolí. J. Dollard a jeho spolupracovníci (1939) vypracovali teorii, podle níž je agrese reakcí na frustraci.“ (Nakonečný, 1997, str. 201)

Destruktivní snahy, o kterých mluví Fromm, jsou stálou reaktivní patologickou snahou. Destruktivní impulsy si vždy najdou cíl, někdy bohužel člověka samotného. Čím

více je ohrožen pud života, tím silnější je pud ničení. (Fromm, 1993, str. 98) Zajímavá otázka v této kapitole zní: Je-li zhuštěná populace zvířat důležitou podmínkou jejich agrese, platí to i pro člověka?

Fromm na to odpovídá: Člověk potřebuje sociální systém, v němž má své místo a v němž jsou vztahy k jiným podporovány relativně stabilními a obecně uznávanými hodnotami a idejemi. Na mnoha příkladech lze dokázat, že příčinou lidské agresivity není velká hustota obyvatel sama o sobě, ale chybějící sociální struktura, opravdové osobní vazby a životní zájmy. Desmond Morris se k tomuto de facto přiklání, když mluví o velkých, těžko pochopitelných a uchopitelných moderních velkoměstech: „*V moderních městech se vyskytuje ...typ zločinu... Je jím násilí pro násilí. Tito zločinci chtějí ublížit – zneužívat, zneuctívát, bodat, tlouci, znásilňovat, mučit a vraždit. Jejich cíle jsou různé – od pouhého ponižení až k úplnému zničení druhého jedince. Tento druh trestné činnosti se neomezuje výhradně na cizí lidi. Je to přesměrovaná útočnost a může udeřit kdykoli. Nikdo, kdo je slabý nebo zranitelný, před ní není chráněn, bez ohledu na to, zda patří do útočnickova kmene nebo ne. Lidské násilí tohoto typu je způsobeno obrovským tlakem, který městský svět vyvíjí na moderní příslušníky kmenů.*“ (Morris, 1997, str. 90 – 91)

Sigmund Freud chápal agresi jako pudovou záležitost, a měl za to, že je neúčelné snažit se člověka osvobodit od jeho agresivních sklonnů.

Tento výrok potvrzuje jeho pojetí agrese jako endogenního pudového projevu. Podle psychoanalýzy a většiny evropských etologů je tedy agrese vrozená, ale to neznamená, že je tu vyloučen i vliv učení (podmiňování vrozených popudů), a tedy že může být za určitých okolností endogenní a za jiných exogenní. Vystupuje v podstatě ve dvou formách: jako „vzteklá agrese“ a jako afektu prostá „instrumentální agrese“, která je naučenou sociální technikou. První je zpevňována pocity pomsty a dalšími, druhá úspěchem. „*K pudovému pojetí agrese se hlásí vedle K. Lorenze I. Eibel – Eibesfeld, R. Ardrey, H. Storr a další: agrese je pud napadání a poškozování druhých lidí, kteří vystupují jako překážka, ale i bez příčiny, z pouhé nutnosti odreagování, které ovšem může být uskutečňováno i na věcech a v různých činnostech vyžadujících výdej fyzické energie a projevujících se především jako napadání a ničení.*“ (Nakonečný, 1997, str. 202) Freud i Lorenz jsou zajedno v tom, že je nezdravé, nemůže-li se agrese vybit v akci. Oba dospívají různými cestami k obrazu člověka, u kterého trvale vzniká agresivně – destruktivní energie, kterou lze ovládat jen velmi těžko, a dlouhodobě už vůbec ne. (Lorenz, 1992)

4.3.3 Automat konformity

Posledním mechanismem, díky kterému jedinec překonává pocit bezvýznamnosti, není spojení se s autoritou, ani snaha o její ničení. Jde o vzdálení se světu natolik, že pobude své hrozby. Jedná se o řešení, které vyhledává většina normálních lidí v moderní společnosti. Normálních, po psychiatrické a psychologické stránce zdravých, kteří se pohybují ve všeobecně uznávaných mezích normy. Cesta je to pohodlná, stačí si osvojit model osobnosti, který nabízí kulturní vzory. Je to svého druhu ochranné zbarvení. Necítíme se osaměle, ani úzkostně protože jsme ztratili své Já. Máme city a myšlenky, které přicházejí zvenčí, ale zakoušíme je jako své vlastní. Příkladem může být estetický úsudek – průměrný člověk, který se dívá na obraz od Botticelliho, o něm prohlásí, že je krásný a působivý, a to jen proto, že ví, že se od něj vyjádření takového charakteru očekává. A vyhoví tím většinovému názoru, potvrdí si, že je součástí společnosti. Potlačování kritického myšlení počíná velmi brzy, v rodinném zázemí (výchova vede k eliminaci spontánnosti – pohrůzkami, tresty, podplácením, matoucím vysvětlováním). Učíme se citům, které nejsou naše. V pozdějším věku pod společenským tlakem. Už dětem se, často neúmyslnou nepřímností, podává obraz světa takový, jaký ho chceme mít, ne jaký je.

Překonat odloučenost, opustit vězení své samoty, je nejhlubší lidskou potřebou. Absolutní neúspěch při sledování tohoto cíle je šílenství, protože panický děs z úplné izolace lze překonat pouze radikálním útekem od vnějšího světa, při němž pocit izolace zmizí, protože zmizí vnější svět.

Jedna z prvních studií konformity¹ je z roku 1935, provedl ji M. Sherif. Zjistil, že při individuálním testování se odpovědi (odhad velikosti pohybu světelného bodu) respondentů velmi liší, kdežto při společném testování se odpovědi přibližují a vytváří se „skupinová norma“, která dokonce přetrvává v opakovaném individuálním testu.

V roce 1951 S. E. Asch provedl pokus, ve kterém použil příhrávače, kteří úmyslně odpovídali nesprávně. Zjistil, že respondenti často odpovídají vědomě špatně, pokud by se správná odpověď měla lišit od názoru ostatních. A podle kontrolních testů, prováděných o samotě zjistil, že všichni věděli, jaká odpověď je správná. Z rozhovorů s pokusnými osobami vyplynulo, že velmi silně motivující je snaha předejít konfliktu a potěšit ostatní ve skupině. Neznamenal to ovšem, že by měli radost ze svých špatných odpovědí. Pozorování jasně ukázala, že prožívali velkou úzkost.

---

¹ Heslo konformita, konformní, konformista viz příloha č. 4

Tento pokus v roce 1980 zopakovali Perrin a Spencer. Jejich výsledky se od Aschových lišily, probandi se většinou nepřizpůsobovali a autoři to vysvětlili tím, že Aschův pokus byl dítětem své doby, a že dnešní studenti mají celkově menší sklon ke konformitě.

Doms a Avermaet (1981) však provedli „revizní“ experiment, do kterého si vybrali odlišnou skupinu studentů, než Perrin a Spencer, kteří spolupracovali se studenty medicíny a inženýrství. Měli jistotu, že nikdy o Aschově pokusu neslyšeli, ale na druhou stranu to byli lidé, kterým záleží na přesných výsledcích. Doms a Avermaet ve své skupině zjistili stupeň konformity (probandi se přizpůsobili v 35%) prakticky stejný jako Asch. V původní Aschově studii bylo zjištěno, že stačí přítomnost jediné osoby, která nesouhlasí se zbytkem skupiny, aby se respondent nepřizpůsobil. D. J. Stang v roce 1971 zjistil, že lidé, kteří se odmítají přizpůsobit, mají většinou vysokou sebeúctu, věří svým znalostem, schopnostem, či zdatnosti.

H. C. Kelman (1953) identifikoval tři procesy, které mohou přispívat k sociální konformitě: Vyhovění (compliance) – jdeme s davem, ale neměníme své vlastní názory, Internalizace – souhlasíme s tím, že názor většiny je správnější, Identifikace – změníme své názory či stanoviska, abychom se podobali nějaké jiné osobě, kterou respektujeme či obdivujeme (Hayes, 2000, str. 52, 54)

Typickými znaky konformismu jsou: nekritické přijímání různých vzorů, podléhání autoritě většiny, tradici, "silné osobnosti", vlivu, který je v daný okamžik nejsilnější. Závěrem k tomuto tématu lze dodat, že konformní chování se v kontextu destruktivních snah a připoutávání se k druhé osobě na principu sadismu nebo masochismu jeví jako neškodné.

Přizpůsobení kulturnímu a sociálnímu prostředí je v pořádku, pokud se nedostane za hranici výše zmíněného kritického myšlení. Snaha nebýt konformní s kulturou, do které patříme, by velmi snadno mohla být kontraproduktivní a vést k marginalizaci.

4.4 Iluze individuality

Většina lidí si svou potřebu konformity ani neuvědomuje. Žijí v klamně představě, že sledují své vlastní myšlenky a sklony, že jsou individualisté, že dospěli k svým názorům na základě svého vlastního myšlení, a že jsou pouhou shodou okolností jejich názory stejné jako názory většiny. Soulad všech je jim důkazem správnosti jejich myšlenek. Rovnost jako podmínka pro rozvoj osobnosti dnes znamená spíše stejnost než spravedlnost.

Právo vyjadřovat své myšlenky má smysl, jen pokud vůbec jsme sto nějaké mít. Osvobození od vnější autority je ziskem jen pokud jsme sto si vlastní individualitu udržet. Potlačování individuality začíná už cepováním dítěte (výchova vede k eliminaci spontánnosti – pohrůzkami, tresty, podplácením, matoucím vysvětlováním). Učíme se citům, které nejsou naše. Výchovou a později pod společenským tlakem. Původní myšlení je překrucováno. Už dětem se, často neúmyslnou neupřímností, podává obraz světa takový, jaký ho chceme mít, ne jaký je. Rodiče ve strachu, aby dítě nebylo násilnické, potlačují často i jeho agresivní hry, avšak právě tím vytvářejí typ nežádoucího člověka, neboť „*je-li společnost ohrožena, pak nikoli agresivitou člověka, nýbrž poddajností v jedinci*“ (Nakonečný, 1997, str. 213)

Obrovský podíl na modelování názorů, a možno říci na podsouvání, mají masová média s televizí v čele. Masová kultura a masová média jsou takto označována, protože jsou přístupna masám, neboli širokému okruhu lidí bez rozdílu pohlaví, věku, vzdělání, národnosti, politického nebo náboženského přesvědčení. Její vznik je svázán s průmyslovou revolucí 18. a 19. století v západní Evropě a Severní Americe, a taktéž souvisí s mohutnou industrializací a urbanizací. Nicméně nejvíce jsou propojena se stoletím dvacátým, donedávna současným, kdy se objevila média schopná rychleji šířit informace a dostupnější se stala i kultura. Samotná masovost vyplývá z množství produktů, které zahlcují trh a reprezentují nabídku, a množství potencionálních konzumentů, kteří jsou na straně poptávky. Současná společnost a kultura většinou vyrábí a spotřebovává v masovém měřítku, existence masové kultury a prostředků masové komunikace je produktem této situace a zároveň je i aktivním nástrojem jejího utváření. Masovost je projevem skutečné demokratizace kultury a celé společnosti (např.: tentýž televizní program sledují současně milionáři a lidé žijící na hranici sociálního minima) a zároveň prostředkem uvolnění člověka, jeho odpoutání od každodenních starostí. Také má zásluhu na rozšíření gramotnosti, nicméně nelze opomenout nízkou úroveň masové kultury, která nevyžaduje příliš myšlení, odvádí člověka od jeho vlastního života do fiktivního světa smyšlených hrdinů a do jisté míry omezuje rozvoj individuálních kulturních potřeb a projevů.

V souvislosti s masovým rozšířením rozhlasu a filmu po 1. světové válce se hovoří o prvním prahu zmasovění kultury. Druhý práh zmasovění nastal po 2. světové válce masovým rozšířením televize, která přitahovala většími možnostmi domácího využití. Dnes můžeme hovořit o třetím prahu zmasovění.

Televizi konkrétně se věnoval Pierre Bourdieu. Mluví o podmínkách komunikace i tématech, jež jsou vnucena jak hostům, kteří se mají v televizi k něčemu vyjádřit, tak novi-

nářům. Všichni se přizpůsobují vědomou nebo nevědomou formou autocenzury. Důležité informace jsou zakrývány takzvanými omnibusy (tzn. pro všechny, nešokují, jsou bez rizika, zajímají každého a nerozdělují, př. černá kronika). Ty jsou důležité právě svou nedůležitostí, protože „vytloukají čas“ ve kterém by bylo možné sdělit kvalitní a podstatné informace. Paradoxně tím, co a jak televize ukazuje, skrývá. A ještě důležitějším faktorem je, jakým způsobem ukazuje, překrucuje a konstruuje. A protože je to médium zasahující prakticky všechny smysly, především zrak, a je masové, vytváří dojem skutečnosti a stává se tak nástrojem vytváření reality. (Bourdieu, 2002, str. 11 – 14)

Společnost se brání citům. Pojem citový se stal synonymem označení nevyrovnaný či nezdravý. City ale nelze vyhladit, přetrvávají v nás, „v ilegalitě“, z toho plyne hlad po braku, jakým jsou levná lovestory a lovesongy. Oslabuje se odvaha k vlastnímu / původnímu myšlení, klade se důraz na znalosti faktů, dat. A z toho plyne nedostatek času přemýšlet.

Problémy jsou prezentovány jako příliš složité pro průměrného člověka, řešit je může jen odborník. O problému odborníků na jednotlivosti se už v roce 1930 zmiňuje španělský filosof José Ortega y Gasset, který mluví o specialistech, kteří se vyznají ve svém oboru (nepatrném kousku vesmíru), ale o ostatních věcech prakticky nic. (srov. Gabliková, 1995) Vyrůstají zde dvě možnosti jak se postavit k labyrintu odborných informací. Skepse a cynismus vůči všemu, co je psáno a řečeno, nebo dětinská důvěra ve vše, co řekne autorita.

Podobně je to s chtěním, chceme to, o čem se domníváme, že to chceme, skrytými autoritami je selský rozum a veřejné mínění.

Ztráta sebe sama posílila potřebu přizpůsobit se a končí hlubokou pochybností o své identitě a naléhavější potřebou se přizpůsobit – jsme automat. Konrad Lorenz k tomu poznamenává, že různé kultury ztratily z velké části svou osobitost. V odívání, vystupování a ostatních zvycích jsou si národy všech končin země stále více podobné. Současně však mezi generacemi všech kultur silně narůstá kulturní odstup. Dnes jsme dosáhli kritického bodu: mladí lidé nejrůznějších národů jsou si navzájem podobní více než někteří z nich svým rodičům. (Lorenz, 1997, str. 50).

Hladovíme po životě, ale automat nemůže spontánně prožívat, proto utíkáme k náhražkám, jako jsou alkohol, sporty, filmy, zábavy jako cestování, ...

4.5 Rozklad lásky v soudobé západní společnosti

Žádný objektivní pozorovatel západního života nemůže pochybovat o tom, že láska – bratrská, mateřská i erotická – je poměrně vzácný jev a že na její místo nastupuje řada forem pseudolásky, které ve skutečnosti nejsou ničím jiným než různými formami rozkladu lásky. „*Jestliže je láska schopností tvůrčího, zralého charakteru, vyplývá z toho, že schopnost milovat závisí na vlivu, který má kulturní oblast na charakter průměrného člověka, v níž žije. Hovoříme-li o lásce v soudobé západní kultuře, chceme si položit otázku, zda společenská kultura západní civilizace a její výsledný duch mají na vývoj lásky příznivý vliv.*“ (Fromm, 1996 – 99, str. 82)

Výsledkem vývoje kapitalismu je stále větší centralizace a koncentrace kapitálu. Velké podniky jsou stále větší, menší jsou jimi vytlačovány. Stále rostoucí počet lidí ztrácí svou nezávislost a dostává se do závislosti na manažerech velkých ekonomických říší. Ohromné centralizované podniky s důkladnou dělbou práce vedou k takové pracovní organizovanosti, v níž jednotlivec ztrácí svou individualitu a stává se snadno postradatelným kolečkem velkého stroje. Moderní kapitalismus potřebuje lidi, kteří ve velkém počtu a bez významných třecích ploch spolupracují, potřebuje svobodné a nezávislé lidi, kteří si myslí, že nejsou podřízeni žádné autoritě, ale nechají si přikazovat a dělají to, co se od nich očekává.

Důsledkem je moderní člověk, který je odcizen sám sobě, ostatním lidem a přírodě. Proměnil se ve zboží, pocítuje své životní síly jako investici, jež mu musí přinést co největší zisk, kterého je možno za právě platných tržních podmínek dosáhnout. Náš charakter je zapojen na směnu a příjem, na výměnu a spotřebu. Všechno, duchovní statky stejně jako hmotné, se stávají objektem směny a spotřeby. „*Situace v lásce nutně odpovídá tomuto společenskému charakteru moderního člověka. Automaty nemohou milovat; nemohou směňovat své osobní balíčky a doufat, že nebudou při tomto obchodě ošizeni.*“ (Fromm, 1996 – 99, str. 86) Koncept manželství je srovnatelný s útočištěm před jinak nesnesitelným pocitem samoty. V lásce člověk konečně nalézá útulek před samotou. Láska není výsledkem přiměřeného pohlavního uspokojení, nýbrž pohlavní štěstí je výsledkem lásky.

Strach z druhého pohlaví nebo nenávisť jsou základem všech potíží, které člověku brání, aby se dával bez výhrad, aby jednal spontánně, aby důvěřoval pohlavnímu partnerovi v bezprostřednosti i přímosti těsné tělesné blízkosti.

Láska jako vzájemné pohlavní ukojení a láska jako spolupráce kolektivu a jako útočiště před samotou jsou dvě normální formy rozkladu lásky v moderní západní společnosti. Je to patologie lásky v moderní západní společnosti, je to patologie lásky podle společenské šablony. Je mnoho individualizovaných forem patologie lásky, jejichž výsledkem je vědomé utrpení a které jak psychiatři, tak stále rostoucí počet laiků považují za neurotické. (Fromm, 1996 – 99, str. 90)

Základem neurotické lásky je trvajícím připoutání k osobnosti některého z rodičů a přenos citů a obav, které měl člověk v dětství vůči otci nebo matce na partnera v dospělém věku. V těžších případech vede tato citová nezralost k poruchám společenské účinnosti člověka, v lehčích případech je konflikt omezen na sféru důvěrných osobních vztahů.

U ještě vážnější formy patologických případů je fixace na matku hlubší a iracionálnější. Na tomto stupni není již přáním vrátit se – symbolicky řečeno – k matčinu náručí, ale do jejího všeobsáhlého – a všeničivého lůna. Je-li povahou duševního zdraví růst z dělohy do světa, povahou vážných duševních chorob je přitažlivost dělohy, která člověka vtahuje zpět do sebe a tím ho odtahuje od života. Tento druh fixace se většinou vyskytuje u matek, které se k svým dětem chovají destruktivně pohlcujícím způsobem. Někdy ve jménu lásky, někdy ve jménu povinnosti chtějí si ponechat dítě, pubertálního mladíka, muže uvnitř své osoby. Jiná forma patologie je viditelná tam, kde převažuje připoutání k otci. Do této kategorie patří muži, jejichž matky jsou chladné, zatímco otcové soustřeďují svou něhu a svůj zájem na syna. Synové takových otců zaměřují své snahy na to, aby se jim zalíbili. (Fromm, 1996 – 99, str. 92 - 95) V pozdějším životě se takový muž bude snažit, aby našel otcovskou postavu, a připoutá se k ní podobným způsobem. Takoví lidé bývají často společensky velmi úspěšní za předpokladu, že jejich vyvolený otec s nimi umí zacházet. Ale ve vztahu k ženám zůstávají bez zaangažovanosti a udržují odstup. Zpočátku mohou udělat dojem svými mužnými vlastnostmi, ale po čase žena pociťuje stále větší zklamání, když zjistí, že je odsouzena k druhořadé úloze, protože mužova hlavní náklonnost patří otcovské postavě.

„Složitější je neurotická porucha, která má základ v jiném vztahu k rodičům – v tom, že se rodiče nemilují, ale příliš se ovládají, aby se hádali, nebo aby dali najevo svoji nespokojenost. Nedostatek blízkosti mezi nimi je také zbavuje spontánnosti v jejich vztahu k dětem.“ (Fromm, 1996 – 99, str. 96) Skutečnost, že se rodiče citově od dítěte odtahují, vyvolává nadto intenzivní pocit úzkosti, pocit, že dítě nemá pevnou základnu ve světě, a to často vede k masochistickým tendencím s jediným cílem. Získat zážitek hlubokého vzrušení. Takoví lidé jsou často raději, když partner křičí a dělá scény, než aby se choval nor-

málně a rozumně. Nezřídka nevědomky takové chování provokují, aby se zbavili mučivé úzkosti citové nezúčastněnosti. Další formou pseudolásky je velmi dobře známý mýtus velké romantické zbožňující lásky. Vyrůstá v momentě, kdy člověk, který nedosáhl pocitu identity a rozvinutí svých schopností se odcizuje od vlastních sil a promítne do milované osoby, které se poté klaní. Protože obvykle nikdo není schopen plnit dlouho očekávání svého zbožňovatele, přichází nevyhnutelné zklamání a přichází hledání nové modly, někdy v nekonečném kruhu. Charakteristické pro tento typ zbožňující lásky jsou intenzita a náhllost milostného prožitku. Jinou formou pseudolásky lze nazývat sentimentální a její podstatou je neexistence reálné lásky, ale jen jejích představ. Nejčastěji se projevuje ve zprostředkovaném milostném uspokojení prostřednictvím milostných příběhů ve filmech v televizi, magazínech, knížkách, milostných písních. Osoby, které ve vztahu se svým partnerům v manželství nejsou schopni proniknout zdí odloučení, se dojímají až k slzám účastí na šťastných či nešťastných příbězích dvojic na filmových plátnech. Dalším rysem sentimentální lásky je to, že se zbavuje konkrétního umístění v čase. Někteří lidé se mohou dojímat vzpomínkami na dávnou lásku, i když třeba žádnou neprožívali, nebo se živit fantastickými úvahami o budoucnosti své lásky. Jinou formou pseudolásky je projekivní mechanismus, kdy se jeden zabývá nedostatky partnera místo toho, aby řešil své vlastní problémy, případně může nastat projekce vlastních existenčních problémů do dětí. (Fromm, 1996 – 99, str. 98) Děti se využívá pro projekci také tehdy, kdy jde o rozvázání nešťastného manželství. Jako standardní argument, proč se nemohou rozejít, rodiče v takovém případě obvykle uvádějí, že nechtějí děti zbavit požehnání jednotného domova.

Lidé často zastávají ideu, že láska je nutně bez konfliktů. Skutečné spory mezi dvěma lidmi, spory, které nemají zakrývat či promítat jinou rovinu, nýbrž se prožívají na hluboké úrovni vnitřní reality, k níž patří, jsou nedestruktivní. Vedou k objasnění, vyvolávají krizi, z níž oba účastníci vycházejí moudřejší a silnější. Láska není jen klidné útočiště, je dynamická, plná pohybu a růstu, společné práce. (Fromm, 1996 – 99, str. 96 - 100)

Moderní člověk se přeměnil ve zboží. Prožívá svou životní energii jako investici, která je mu prostředkem k dosažení co největšího zisku se zřetelem k postavení a k situaci na trhu osobností. Odcizil se sám sobě, ostatním lidem i přírodě. Jeho hlavním cílem je výhodná směna jeho osobního balíčku s jinými, kteří mají stejný záměr spravedlivé a výhodné směny. Život nemá jiný cíl než pohyb, jinou zásadu než zásadu spravedlivé směny, jiné uspokojení než konzumovat.

4.6 Hraní her místo prožívání

V podstatě veškerá komunikace mezi jedinci má charakter dopředu rozplánovaných strategií. Téměř nic v našich životech není spontánní činností. Zábavy a hry jsou pro nás náhražkou pravých důvěrných vztahů. Zakotvené mezilidské vztahy, jako jsou rodina či pracovní kolektiv, jsou prakticky denně nahlodávány stereotypními spory, jež právě denně končí bez náležitého vyústění – tomu Berne říká hry. Lidská bytost se neustále potýká s problémem jak si zorganizovat čas, kdy nespí. Jsme hladoví po struktuře, tak jako po podnětech a obě tyto touhy vyjadřují potřebu ubránit se smyslovému i citovému strádání. Jakmile skončí období těsného důvěrného vztahu dítěte k matce, musí se jedinec po celý další život zabývat problémem, jehož řešení ovlivňuje bytí i nebytí každého člověka; na jedné straně je to souhrn sociálních, psychologických a biologických sil, jež člověku brání oddávat se nadále fyzickým důvěrnostem jako dítě, a na druhé straně trvá neustálá snaha po jejich dosažení. Hlad po struktuře je výrazem potřeby ubránit se nudě. Kierkegaard ve svém díle upozornil na zlo, které může vyplynout z neorganizovaného času. Zahnízdí-li se nuda v člověku na delší dobu, má na něj stejný účinek jako citové strádání a lze očekávat stejné následky. Svůj čas můžeme trávit činností nebo fantazií, pokud jsme sami. Pakliže jsme členy nějaké skupiny, nabízí se nám víc možností. Podle složitosti jsou to 1. obřady, 2. zábavy, 3. hry, 4. důvěrné vztahy, 5. činnost. Když pomineme dlouhodobé důvěrné vztahy, které jsou mimořádně vzácné a soukromé, společenský styk se nejčastěji projevuje v podobě her.

Každý jedinec má rodiče (nebo jejich zástupce) a nosí v sobě souhrn stavů ego, jež jsou reprodukcí stavů ego oněch rodičů (jak on je vnímal), a tyto rodičovské stavy ego se mohou za určitých okolností oživit (exteropsychická funkce). Populárně: „*Každý má v sobě kus svých rodičů.*“ (Berne, 1992, str. 23)

Každý jedinec (včetně dětí, duševně zaostalých lidí a schizofreniků) je schopen objektivně zpracovat dané informace, jestliže je oživen příslušný stav ego (neopsychická funkce). Populárně: „*Každý má v sobě kus dospělého člověka.*“ (Berne, 1992, str. 23)

Každý jedinec byl kdysi mladší, než je nyní, a nosí v sobě zafixované pozůstatky z dřívějších let, jež mohou být za určitých okolností oživeny (archeopsychická funkce). Populárně: „*Každý má v sobě kus dítěte.*“ (Berne, 1992, str. 23)

Komplexní osobnost zahrnuje všechny tři stavy ego *rodičovský, dospělý i dětský*. Jsou to normální fyziologické jevy a každý jednotlivý typ stavu je pro lidský organismus

životně důležitý a má svou funkci, musí být v rovnováze. V dítěti je usídlena vnímavost, tvořivost, radost a vrozená průbojnost, dospělý stav ego je nutný pro udržení života, zpracovává informace, odhaduje možnosti, využívá zkušeností a taky usměrňuje dětský a rodičovský aspekt osobnosti. Rodič má dvě hlavní funkce: především jedinci dává schopnost chovat se jako rodič skutečných dětí a zachovávat rod a za druhé působí, že člověk reaguje velice často automaticky určitým zavedeným způsobem, „protože tak se to dělá“, čímž ušetří čas a energii dospělému. (Berne, 1992, str. 26)

Každá jednotka společenského styku se dá nazvat transakcí. Při setkání dvou nebo více jedinců nutně dojde k tomu, že jeden z nich promluví, nebo nějak jinak naznačí, že vzal na vědomí přítomnost ostatních. Udá takzvaný transakční podnět. Druhá osoba nějak reaguje, což nazveme transakční reakcí. Nejjednodušší transakcí je taková, kde podnět i reakce vyplývá z dospělého stavu ego na obou stranách. Podobné je to s transakcemi na úrovni dítě – dítě nebo rodič – rodič. Takové transakce nazýváme doplňkovými, a pokud takovými zůstanou, může komunikace teoreticky pokračovat donekonečna.

4.6.1 Postupy a obřady

Postupy a obřady jsou nejjednodušší formou lidské komunikace. Některé mají obecný charakter, některé jsou místní. Je to řada doplňkových transakcí dospělého, které slouží k manipulaci se skutečností. Patří k nim například řízení auta nebo operace slepého střeva. Obřady jsou stereotypními řadami doplňkových transakcí, které jsou programovány sociálními silami. Mohou být neformální (uvítání přátel u stolu v restauraci) a formální (římskokatolická mše). Obřady jsou bezpečnou, zklidňující a často i zábavnou metodou k uspořádání času.

Z postupů a obřadů se stávají stereotypy. Od chvíle zahájení první transakce se dá další vývoj předpokládat, směřuje totiž k předem stanovenému cíli, ke kterému dospěje, pokud tedy nedojde k něčemu mimořádnému. Rozdíl mezi postupem a obřadem je v povaze jejich poslání. Postup plánuje dospělý, obřad rodič. Jedinci, kteří nesnášejí obřady (př. vítání hostů na večírku), a nedovedou se jim přizpůsobit, se snaží jim vyhnout tím, že je nahradí postupy (pomoc v kuchyni hostitelce)

4.6.2 Zábavy

Zábava může být definována jako sled poloobřadných, jednoduchých doplňkových transakcí, jejichž prvořadým úkolem je uspořádat nebo zorganizovat nějaký úsek času.

Čím lépe se účastníci zábavám přizpůsobí, tím více z ní získají. Typické pro zábavy je, že se provozují na společenských shromážděních a v době čekání, která má stejnou strukturu jako samotná společenská událost. (Berne, 1992, str. 41)

Zábavy lze klasifikovat například podle sociologických ukazatelů, jako jsou pohlaví, věk, stav, kulturní nebo ekonomická úroveň. „Motorismus“ a „Kdo vyhrál“ jsou takzvané mužské řeči, naopak „Švadlena“ nebo „Nákupy“ patří mezi zábavy ženské. „Vyta-hování“ je vlastní dospívající mládeži, „Bankovní konto“ lidem středního věku. V této skupině jsou také další druhy zábav, „Jak byste...“ (udělal to a ono) „Kolik...“ (co stojí) „Byli jste už někdy...“ (na tom neobyčejně zajímavém místě) „Co se asi stalo...“ (s tím dobrákem Karlem) „Druhý den ráno...“ (to jsem měl zas kocovinu), „Koktajl“ (to já znám lepší recept). Všechny tyto tvoří odrůdu prázdného žvanění.

Zábavy jsou stereotypní, protože slouží stereotypním účelům, ale plynou z nich zisky, díky kterým se jim lidé horlivě věnují. Není vždy snadné odlišit zábavu od činnosti, a často se vyskytují kombinace obou.

4.6.3 Hry

Od postupů obřadů a zábav se hry liší vedlejšími vlastnostmi a výsledkem. Každá hra je ve své podstatě nečestná a její výsledek je vzrušující a zároveň dramatický. „*Hra je souvislý sled druhotných doplňkových transakcí, jež směřují k jasně definovanému, předem známému výsledku.*“ (Berne, 1992, str. 48).

Výchova dítěte je výchovný proces, během kterého se dítě učí, které hry si má zvolit a jak je má hrát. Učí se postupům, obřadům i zábavám, jež odpovídají jeho postavení v místní společnosti. Znalost těchto dovedností, a obratnost s jakou je zvládá, určují, jaké příležitosti se mu otevrou. Každodenní život nabízí málo příležitostí k důvěrným vztahům a některé formy intenzivních důvěrností jsou pro některé lidi psychologicky nemožné, proto je veliké množství závažného společenského soužití věnováno hraní her. Hry jsou nejen nutné, ale také žádoucí. Účelem hry není hra samotná, ale její vyvrcholení neboli výsledek. Tak při hře „Kazisvět“ nejde o bryndání a rozbíjení, ale o následné pokárání. Sociální funkcí her je uspokojivé uspořádání času.

Klasifikaci her v první řadě můžeme provést podle počtu hráčů, jsou dvou, tří, pěti a vícečlenné. Kromě počtu hráčů se vyplatí brát v úvahu další kvantitativní varianty: Pružnost – některé hry je možné předvádět jen a pouze s jedním druhem rekvizit, jiné skýtají další možnosti. Vytrvalost – někteří lidé poměrně snadno dokážou svých her zanechat, jiní

jsou neústupnější. Intenzita – někteří lidé se hrám oddávají s lehkostí, jiní jsou napjatější a útočnější, podle toho lze rozdělit hry na mírné a tvrdé.¹

1) hry se přenášejí z generace na generaci, stopy oblíbené hry lze sledovat k rodičům a prarodičům jedince, stejně tak kupředu k jeho dětem. Hry se mohou z generace na generaci měnit, nebo vytrácet, ale zdá se, že lidé mají silnou tendenci vstupovat do úzkých svazků s těmi, kdo provozují hry stejného druhu – **význam historický**

2) „výchova“ dětí spočívá především v tom, jak je naučit, které hry mají hrát. Různé kultury a různé společenské třídy upřednostňují určité typy her – **význam kulturní**

3) společnost nelibě nese upřímnost a odkazuje ji do soukromí; zdravý rozum ví, že se může setkat s výtkami a proto, aby lidé unikli jednotvárnosti bezpečných zábav a nemuseli se vystavovat nebezpečí důvěrných styků, většinou se smíří s hrou. Hry proto tvoří podstatnou část společenského styku – **význam sociální**

4) lidé si vybírají za přátele nebo společníky ty, jež hrají stejné hry. Pokud jsou členy nějaké skupiny (aristokracie, parta mladých, ...) chovají se tak, že to může členům jiné skupiny připadat naprosto nepochopitelné. Naopak změni-li své chování, může očekávat, že bude vypuzen, ale může být v jiných kruzích vítán – **význam osobní**

Jak bylo jmenováno výše „*Hra má výsadní postavení v lidské kultuře, a to nejen díky tradici náboženských i profánních slavností, rituálů a svátků karnevalového typu, nejen díky sportovním soutěžím typu olympijských her či velkým uměleckým formám typu dramatu, opery, baletu a velkých koncertů. Má neobyčejný význam pro psychické zrání a integraci osobnosti i ve svých komorních formách.*“ (Borecký, 2005, str. 87)

4.6.4 Společenské hry

Společenské události slouží k zábavě a zábavy slouží společenským událostem. Ve chvíli, kdy se přítomní seznámí, začnou rozvíjet hry. „Kazisvět“ si najde svou oběť, „Vejtaha“ svého „Jelimánka“. Berne uvádí čtyři typické hry, které se vyskytují v běžných společenských situacích. „To je hrozné, vidíte?“, „Kazisvět“, „Vrták“ a „Nemohl byste – Ano, ale“ (ANEBY). Při „To je hrozné vidíte“ jde hráči o předvedení své „schopnosti“ vyřešit onu hroznou situaci (zločinnost mladistvých, rozvody, stoupající drahotu), nebo své utrpení. Od neškodných klepů se liší tím, že jsou vyvozovány závěry a jsou přítomny prvky soutěživosti ve výčtu prodělaných úrazů, chorob nebo lékařských zásahů. V mírnější poli-

---

¹ Srov. Borecký, 2005, str. 89

tické nebo ekonomické verzi se hrává navečer „U piva“. Pod heslem „Podívejte, co nám zase provedli“ má v ruce trumfy často abstraktní osoba, které se říká „oni“.

„Vrták“ vychází z dětského stavu ego „Já jsem úplně k ničemu“, ten se často mění v rodičovský obranný postoj „Oni jsou úplně k ničemu“. Pro hráče je důležité dokázat platnost druhé teze. Vrták se necítí dobře ve společnosti člověka, dokud neobjeví, v čem spočívá jeho vrtáctví. Hra vychází z malicherných poznámek „Loňský stříh sukne“, z cynických „Nemá v bance ani vindru“, zasvěcených „Nečetl beatniky“, intimních „Je impotent“ nebo i hrozivých výroků „Není stoprocentní árijec“. Takové situace vyplývají z nejistoty a cílem je jistotu získat, mají základ v dětském egu, které má zálibu ve všetečné morbidní vlezlosti. Hráč se vyhýbá důvěrným stykům, při kterých by jeho nemohoucnost vyšla najevo, dělá mu dobře vytahovat se na druhého.

ANEBY spočívá v nastolení nějakého problému, ke kterému hráč (A) už předem zná řešení, respektive na všechny návrhy (B) řešení má připravený argument, proč takové řešení není možné.

A: Manžel si vždycky vezme do hlavy, že všechno opraví, a pokaždé to nějak zvorá

B: A nemohla byste ho poslat do nějakého kurzu pro kutily?

A: Ano, ale když on na takové věci nemá čas

B: A nemohla byste mu koupit pořádné nástroje?

A: Ano, ale stejně by s nimi neuměl zacházet

B: A nemohla byste opravy svěřit odborníkům?

A: Ano, ale to by nás přišlo strašně draho

ANEBY se nepěstuje, aby splnila předstíraný účel – získat informaci k řešení problému, ale proto, aby dítě v hráči dosáhlo sebejistoty a zadostiučinění, když se ostatní vžívají do role vševědoucích rodičů.

4.6.5 Nezávislost

Získání nezávislosti se projevuje uvolněním, nebo obnovením tří schopností: **poznání, spontánnosti a důvěrnosti**. *Poznání* znamená vidět věci vlastním způsobem, a ne tak, jak k tomu byl veden. U dětí má vnímání jiné kvality než u dospělých v prvních letech se projevuje vyšší estetika a nižší intelekt. Malé dítě vidí ptáky a naslouchá jejich zpěvu s rozkoší. Rodič mu v dobré vůli prozradí, co za druh je ten který pták, od té chvíle už nevidí ptáky a neslyší je zpívat, musí je vidět tak, jak si to přeje jeho rodič – jako sojku, špačka, straku. „*Mnoho členů lidské rasy tak ztratilo schopnost stát se malíři, básníky nebo*

hudebníky a nemohou už ani vidět a slyšet přímo, i kdyby si to mohli dovolit; musí všechno přijímat z druhé ruky“ (Berne, 1992, str. 187). Poznání vyžaduje žití zde a nyní, nikoli v minulosti nebo budoucnosti. *Spontánnost* znamená svobodu volby, možnost vyjádřit své pocity. Spontánnost je osvobození; umožňuje člověku zbavit se nutkání zapojit se do hry. Prožívat *důvěrné vztahy* znamená přisvojit si nenucenou od her oproštěnou otevřenost uvědomělé osobnosti.

Rodiče záměrně nebo i nevědomě učí své potomky, jak se mají chovat, myslet, vnímat a cítit. Od těchto vlivů není snadné se osvobodit, v prvních dvou až třech desetiletích života jsou nezbytné pro biologické a sociální přežití. Pokud je jedinec nezávislá osobnost a je schopen poznání, spontánnosti a intimity, má určitou volnost v rozhodování, které části učení svých rodičů přijme. Získání nezávislosti spočívá v odvržení malicherností, kterými nás zatížila rodinná a kulturní historická tradice, a v oproštění se od vlivu rodinného, společenského a kulturního prostředí. (Berne, 1992, str. 191)

Dle Ericha Fromma jsou kořeny moderní individuality v protestantství, které vytrhlo jedince z područí církve, ale tím ho také vystavilo zátěži vytváření si osobního vztahu k Bohu a způsobilo mu týravý pocit izolace, což s sebou přineslo negativní důsledky ve formě snah této podle Fromma *pozitivní svobodě* uniknout. Nejrozšířenějším projevem této touhy jsou konformismus a hraní her, díky kterým se zbavujeme přemýšlení a kterých si často jedinci nejsou ani vědomi. Šetřit kognitivní úsilí pomocí postupů a obřadů je jistě v pořádku, ale programový konformismus a totální záměna doplňkových transakcí za činnost už je nebezpečná. V poslední kapitole proto bude věnován prostor Spontaneitě, lásce a asertivitě, které by mohly být odpovědí plnohodnotné osoby společnosti.

5 SPONTANEITA, LÁSKA, ASERTIVITA

V závěrečné kapitole budou předloženy „metody“ jak docílit spokojenosti a svobody individua. Nejdříve dle Ericha Fromma a jeho koncepcí spontaneity jako základu celistvé osobnosti a lásky k sobě samému a ostatním lidem a potom mechanickou, relativně snadnou cestou, kterou lze trénovat podle jasně formulovaných pravidel asertivity.

5.1 Spontaneita

Dosud jsme se zabývali jen jedním aspektem svobody – bezmocností a nejistotou izolovaného jedince, který se zbavil všech pout, které dávaly životu smysl, viděli jsme jedince, který nemůže unést svou volnost a proti okolnímu světu je naprosto bezmocný. V jeho izolovanosti se pro něj zhroutil jeho svět, ztratil všechny orientační body. Snaží se utéci od negativní svobody, ale tím ztracenou jistotu neobnoví, pomůže si jen zapomenout. Existuje pozitivní svoboda, v níž je jedinec nezávislým Já, a přesto není izolovaný, ale sjednocený se světem, s druhými lidmi, s přírodou? (Fromm, 1993, str. 135) Erich Fromm je přesvědčen, že ano.

Této svobody lze dosáhnout seberealizací, tím, že se stanu sám sebou, aktivním myšlením, a aktivním vyjadřováním citových schopností, ve spontánní aktivitě celé integrované osobnosti. Idealističtí filosofové trvali na seberealizaci jen z intelektuálního a výkonového hlediska. Trvali na rozštěpení osobnosti na lidskou přirozenost a rozum, který ji měl ovládat a potlačovat. A toto rozštěpení mrzačilo jak citový život, tak intelektuální schopnosti.

Spontaneita je nenutkavou aktivitou, svobodnou aktivitou vlastního Já, v souhlasu celé osobnosti (rozumu a přirozenosti), není činností automatu, nekritickým osvojením vzorů vnucených zvenčí. Je to aktivita tvůrčí a to neznámá pouze „něco dělat“. Spontaneita je řídkým jevem, ale existuje – většinou je to jev známý u umělců, dětí. „*Většina z nás může pozorovat alespoň okamžiky své vlastní spontánnosti, které jsou současně i momentem opravdového štěstí (....)svěží a spontánní vnímání krajiny nebo záblesk nějaké pravdy (....)či smyslová radost, jež není stereotypní,(...) – v těchto momentech víme, co je spontánní akt a můžeme si představit, jaký by mohl být lidský život, kdyby takové zážitky nebyly tak řídkými a nekultivovanými náhodami.*“ (Fromm, 1993, str. 136) Na četnosti a

kultivaci takových okamžiků lze pracovat, podobně jako na prožívání lásky, jak bude rozebráno později, prvním krokem je samotné uvědomění si takových okamžiků.

Hlavní složkou spontaneity je láska, ne jako rozplynutí individuálního Já v jiné osobě, ale jako spojení s druhými na základě uchování Já. „*Základem všeho je láska, která se vyvíjí mezi dítětem a jinými osobami*“ (Winnicott, 1998, str. 47)

Další složkou spontaneity je lidská manuální nebo duševní práce, ale ne jako nutková aktivita a cílem uniknout před osamělostí. Práce by neměla být s cílem podmanit si přírodu a udělat si z výrobků modly a být jejich otrokem, ale jako tvorba, v aktivitě jde o proces, ne o výsledek. Bohužel v naší kultuře se zdůrazňuje opak – důraz se posunul od okamžitého uspokojení z aktivity na hodnotu konečného výtvoru. Podstatou se stal výsledek, jeho tvorba nám nepůsobí radost, je obtěžující, musí se takzvaně přežít. Smyslem života je prožívat ho, když jedinec svým spontánním chováním obsáhne svět, získá sílu a jistotu, která má jinou kvalitu než předindividualistická, nevyrůstá z ochrany před vyšší vnější mocí. Pozitivní svoboda v sobě zahrnuje potvrzení jedinečnosti Já, ale neodporuje principu rovnosti – zahrnuje fakt, že jsme se narodili sobě rovni a podílíme se o tytéž základní vlastnosti, základní osud lidských bytostí.

Problematický je dnešní koncept, že lidé jsou stejní, který je odvozen od role jednotlivce v ekonomických aktivitách a vylučuje konkrétní rozdílnosti osobnosti.

Pro pozitivní svobodu je zásadní, že neexistuje žádná vyšší moc než toto individuální Já, člověk je středem a cílem svého života, to ale neznamená popření ideálů, naopak jejich potvrzení. Ideál – většinou považujeme za ideál jakýkoli cíl, z něž neplyne materiální zisk (což může být jak fašismus, tak boj za lidskou rovnost).

Otázkou je, co je správný ideál. Fromm toto formuluje jako touhu po něčem, co nebylo ještě dosaženo, co je však žádoucí pro růst a štěstí člověka. Proti tomu stojí smyšlený ideál – nutkové iracionální cíle, které jsou subjektivně vzato přitažlivými zážitky, ale ve skutečnosti životu škodí.

Dalším problematickým bodem je, co se stane, když lidé budou jednat svobodně a nebudou uznávat autority mimo sebe. Nepovede to k anarchii? K tomuto Fromm podotýká, že bude-li svoboda ustavena jako svoboda pro něco, a člověk se bude moci seberealizovat, asociální pudy samy zmizí a ohrožení budou představovat jen lidé nemocní a abnormální.

Racionální autorita představuje cíle růstu a rozpětí jedince, není proto v rozporu s jedincem a jeho skutečnými cíli. Zygmunt Bauman se v práci *Tekutá modernita* odvolává na Durkheima, který o svobodě a autoritách říká: „*Jedinec se podřizuje společnosti a tato podřízenost je podmínkou jeho osvobození. Osvobodit se znamená pro člověka oprostít se*

od slepých nemyslicích fyzických sil; ale to se může podařit jen tehdy, když proti těmto silám postaví velkou inteligentní sílu společnosti, která je mu záštitou. Tím, že se jednotlivec uchyluje pod její ochranu, stává se na ní do jisté míry závislým; tato závislost je však osvobozující. V tom není žádný protimluv.“ (Durkheim, 1998, str. 88)

Kulturní a politická krize našich dnů nespočívá v přemíře individualismu, ale v chybném chápání toho, co to individualismus je. Svoboda má naději jen ve společnosti, kde svědomí a ideály patří skutečně jedinci a nejsou jen internalizací externích požadavků. To se nedalo realizovat v žádné dosavadní společnosti – byly to jen ideologické cíle, chyběl materiální základ, jenž kapitalismus vytvořil, ale problém je v tom, že společenské a ekonomické síly jsou pánem člověka. Manipulaci lidmi musíme nahradit aktivní, inteligentní spoluprací, která může vyrůstat jen z celistvých osobností, které jsou srozuměny se sebou samými a milují a respektují samy sebe a potažmo ostatní jedince.

5.2 Láska

Většina lidí vidí problém lásky především jako problém, jak být milován, méně už jako problém, jak milovat. Proto jim jde o to, co udělat, aby byli milováni, aby se stali hodnými lásky. V úsilí dosáhnout tohoto cíle sledují několik různých cest. Jedna, po níž se pouštějí hlavně muži, je být úspěšný. Jiná cesta, kterou volí hlavně ženy, je úsilí o zvýšení vlastní přitažlivosti péčí o své tělo a oděv. Další možnost, jak získat přitažlivost, které využívají jak muži, tak ženy je, že si člověk osvojí příjemné způsoby, že je ochoten pomáhat, je skromný a nesvárlivý. Mnohý z těchto způsobů, jak učinit sám sebe hodným lásky, používají lidé i tehdy, když chtějí dosáhnout úspěchu, získat přátele a vliv na lidi. To, co si většina lidí představuje pod pojmem být hoděn milování, je vlastně v podstatě něco mezi popularitou a sex-appealem. (Fromm, 1996-99 str. 10) V posledních několika generacích se v západním světě stal skoro univerzálním pojem romantické lásky. Tento nový pojem svobody v lásce velmi zvýšil význam objektu proti důležitosti funkce.

Charakteristickým rysem soudobé kultury je, že je založena na konzumaci zboží a na myšlence vzájemné směny. Co činí někoho přitažlivým, závisí na módě, ať jde o tělesné či duševní vlastnosti. Pocit zamilování vzniká obvykle jen se zaměřením na takové lidské zboží, které je v dosahu vlastních možností směny. „*Tak se dvě osoby zamilují, když mají pocit, že našli nejlepší objekt, který je na trhu, se zřetelem na omezení svých vlastních směnných hodnot“.* (Fromm, 1996-99, str. 11)

Další omyl, který vede k domněnce, že se o lásce není čemu učit, je záměna počátečního zážitku zamilování a trvalého stavu milování. Většina lidí má pocit blízkosti, cítí se jako jedna bytost, je pro ně tento okamžik jedním z nejvíce obšťastňujících. Zázrak náhlé intimity je často podporován i tím, že je spojen s pohlavní přitažlivostí a s pohlavním spojením, nebo je jimi přímo podmíněn. Poté, co se dokonale seznámí, intimita stále více ztrácí svou zázračnost, až konečně jejich rozpory, jejich zklamání a nuda, kterou navzájem pociťují, zničí vše, co z počátečního vzrušení zbylo. Na začátku však toto nevědí, intenzitu zamilování považují, za důkaz intenzity své lásky, ačkoli to jen dokazuje, jak moc byli opuštěni předtím.

V soudobé západní společnosti je splynutí se skupinou převládající formou překonávání odloučenosti. Je to splynutí, při němž individuální osobnost do značné míry mizí a jehož cílem je být jedním ze stáda. Sílu strachu před tím, že by se člověk ocitl jen pár kroků od stáda, můžeme pochopit jen tehdy, když pochopíme, jak hluboká je potřeba nebýt odloučen. Někdy se strach před nekonformitou vysvětluje jako strach před praktickým nebezpečím. Jednotlivec se zavádí do šablony konformity ve věku tří až čtyř let a od té doby nikdy neztrácí kontakt se stádem. Od narození až do smrti je všechna činnost současného člověka rutinní.

Touha po splynutí v lásce mezi osobami je nejmocnějším snažením člověka. Je to nejzákladnější vášeň, je to síla, která drží pohromadě lidstvo, rod, rodinu, společnost. Nedosáhnout tohoto splynutí znamená šílenství či zničení sebe nebo jiných. Bez lásky by lidstvo nemohlo žít ani den. Máme na mysli lásku jako zdravou odpověď na problém existence. Nemluvíme o nevyzrálých formách lásky, které můžeme nazvat symbiotickým spojením a o kterých je hovořeno v kapitole „Mechanismy úniku“ a které mají svůj biologický předobraz ve vztahu těhotné matky a plodu. V protikladu k symbiotickému spojení je zralá láska spojení za podmínky zachování vlastní celosti, vlastní individuality. Láska působí tak, že překonává pocit izolace a odloučenosti, a přesto každý může být sám sebou, zachovat si celistvost. V lásce dochází k paradoxu, že dvě bytosti splynou v jedno, a přesto zůstávají dvě. Láska znamená především dávat, ale nikoli ve smyslu obětovat a něčeho se vzdát. (Fromm, 1996-99, str. 28) Někteří činí z dávání ctnost ve smyslu oběti. Cítí, že právě proto, že dávat bolí, by se dávat mělo. Dávání je pro ně ctnost, že přijímají povinnost obětovat. Pro produktivní charakter má dávání docela jiný význam. Dávat je nejvyšší výraz moci, protože samotným aktem dávání prožíváme svou sílu, své bohatství a svou moc. Dávat je radostnější než přijímat, ne proto, že je to odříkání, ale proto, že v aktu dávání je výraz naší životnosti. Ve sféře hmotných věcí dávat znamená být bohatý a bohatý je ten

kdo hodně dává, nikoli kdo hodně má. Dávání ovšem není jen o materiálních prostředcích, ale především o specifickém lidství, které dává jeden druhému. Když takto dává ze svého života, obohacuje druhého, zvyšuje jeho životní pocit tím, že zvyšuje svůj vlastní životní pocit. Nedává, aby přijímal, dávat je samo o sobě vybraná radost. V aktu dávání se něco rodí a dárce i obdarovaný se těší z toho, co se zrodilo pro ně oba.

Láska má aktivní charakter nejen dáváním, ale také péčí, která implikuje další aspekty, kterými je odpovědnost, úcta a znalost. (Fromm, 1996-99, str. 32) Nejíné je to s láskou k přírodě – fauně a floře, čili ke zvířatům či ke květinám. Láska je aktivní péčí o život a prospěch toho, co milujeme. Tam, kde tato aktivní péče chybí, není láska. Péče a starost v sobě zahrnují další aspekt - odpovědnost. Ta v pravém smyslu slova znamená dobrovolný akt, reakce na potřeby jiné bytosti. V lásce mezi dospělými se vztahuje hlavně na duševní potřeby druhého člověka. Odpovědnost by se snadno mohla zvrtnout v panovačnost a majetnictví, kdyby nebylo třetí složky lásky – úcty. Miluji-li jiného člověka, cítím se jedno s ním, ale s ním takovým jaký je, ne takovým, jakého jej chci mít jako objekt pro svou potřebu. „*Abychom mohli mít k někomu úctu, musíme ho znát. Péče a odpovědnost by byly slepé, kdyby je nevedla znalost. (...) Znalost má ještě jeden hlubší vztah k problému lásky. Základní potřeba splynout s druhým člověkem, abychom překročili své vězení odloučenosti, je úzce spjata s jiným specificky lidským přáním, s přáním poznat tajemství člověka.*“ (Fromm, 1996-99, str. 30 - 34) Láska je aktivní pronikání druhé osoby, při němž mé přání poznat je uspokojeno spojením. Láska je jediný způsob poznání, v němž akt spojení je odpovědí na naše hledání.

Problém poznání člověka je souběžný s náboženským problémem poznání boha. Konvenční západní teologie se pokouší poznávat boha myšlením, vyslovovat výroky o bohu. Předpokládá se, že mohu poznat boha ve svém myšlení. Mysticismus, který je důležitým výsledkem monoteismu, se vzdává pokusu poznat boha myšlením a nahrazuje ho zážitkem spojení s bohem, v němž není místa – ani potřeby – pro znalosti o bohu. Péče, odpovědnost, úcta a poznání na sobě vzájemně závisí. Nad univerzální, existenciální potřebu spojení vyvstává potřeba specifičtější – biologická, touha po spojení mezi mužskými a ženskými póly. Pohlavní polarizace vede člověka k tomu, aby vyhledával spojení určitým způsobem, jako spojení s druhým pohlavím. Stejně jako fyziologicky muž i žena mají hormony druhého pohlaví, jsou bisexuální i v psychologickém smyslu.

Láska není především vztah k určité osobě; je to postoj, orientace charakteru, určující spřízněnost se světem jako celkem, a nikoli s jedním objektem lásky. Miluje-li někdo jen jednoho člověka a ke všem ostatním je lhostejný, není jeho láska nic jiného než symbi-

otické připoutání či rozšířené sobectví. Většina lidí však věří, že lásku představuje objekt, ne schopnost. Miluji-li skutečně jednoho člověka, miluji všechny lidi, miluji svět, miluji život. Říkat, že láska je orientace, která se vztahuje na všechny, a ne na jednoho, ovšem neznamená, že mezi různými typy lásky nejsou rozdíly, které závisí na předmětu lásky.

5.2.1 Láska mateřská a láska otcovská

Mateřská láska je nepodmíněná podpora života dítěte a jeho potřeb. Podpora života dítěte má dvě stránky. Jedna je v péči a odpovědnosti nezbytně nutné pro zachování života dítěte a jeho růst. Druhá stránka sleduje něco víc než pouhé zachování. Je to postoj, který vnuká dítěti lásku k životu, který mu dává pocit, že je dobře být malým chlapcem či malou holčičkou, že je dobře být na této Zemi.

Pro svůj altruistický, nesobecký ráz bývá mateřská láska považována za nejposvátnější ze všech citových pout. Zdá se však, že pravý význam mateřské lásky není v lásce matky k novorozeněti, nýbrž v její lásce k vyrůstajícímu dítěti. Pravá podstata mateřské lásky je v péči o růst dítěte a to znamená, že si musí přát, aby se postupně úplně oddělilo. V tomto stádiu také mnohé dnešní matky ve své roli mateřské lásky selhávají. Mateřská láska k dorůstajícímu dítěti, láska, která nechce nic pro sebe, je snad nejobtížnější forma lásky vůbec, což je tím klamnější, že své malé novorozeně může matka milovat snadno. Dítě, které vyrůstá, si začíná uvědomovat svět a věci okolo jako další entity kromě sebe samého, které mají svou vlastní existenci, učí se je pojmenovávat a zacházet s nimi. Naučí se také, jak zacházet s lidmi. Uvědomuje si, že se matka usmívá, když jí, že je vezme do náručí, když pláče. Všechny tyto zkušenosti se krystalizují a shlukují ve zkušenosti: jsem milován. A objevuje také nový pocit, že vyvolává projevy lásky svou činností. (Fromm, 1996-99, str. 43 – 44) Poprvé v životě dítěte se idea proměňuje z přijímání lásky v milování, ve vytváření lásky. Tím, že miluje, opustilo žalární kobku své samoty a izolace, kterou tvořil stav narcismu a soustředění na vlastní osobu. Dětská láska se řídí principem: „Miluji, protože jsem milován“. Zralá láska se řídí principem: „Jsem milován, protože miluji“. Nezralá láska říká: „Miluji tě, protože tě potřebuji“. Zralá láska říká: „Potřebuji tě, protože tě miluji“.

V prvních měsících a letech se dítě nejtěsněji přimyká k matce. Postupně se však stává nezávislejším: naučí se chodit, mluvit, samostatně zkoumat svět. Vztah k matce ztrácí něco na svém životním významu a místo něj nabývá stále větší důležitosti vztah k otci.

Abychom tento přesun od matky k otci pochopili, musíme uvažovat o základních rozdílech mezi mateřskou a otcovskou láskou. Tak jako matka představuje svět přírody, otec je naopak světem myšlení, lidských výtvorů, pořádku, zákona, dobrodružství. Stejně jako v nepodmíněné lásce mateřské nacházíme i v podmíněné lásce otcovské kladnou i zápornou stránku. Záporná stránka je právě v tom, že otcovskou lásku je si třeba zasloužit, že je možno ji ztratit. Postoje matky a otce k dítěti odpovídají vlastním potřebám dítěte. Novorozeně potřebuje matčinu nepodmíněnou lásku (fyziologicky i psychologicky). Asi od šestého roku začíná dítě potřebovat lásku otce a také jeho autoritu a vedení. Matka by měla věřit v život, nebýt přestarostlivá a nenakazit dítě svými obavami. Částí jejího života by mělo být přání, aby se dítě stalo nezávislým a aby se nakonec od ní oddělilo a láska otce by měla oplývat trpělivostí a shovívavostí. (Fromm, 1996-99, str. 46 - 47)

Nakonec se dozrálý člověk dostane do stádia, kdy je sám sobě matkou i otcem. Vy-
zrálý člověk se osvobodil od vnějších postav matky a otce a vybudoval je v sobě. Jedna příčina neurotického vývoje může být například v tom, že hoch má milující, ale příliš shovívavou anebo panovačnou matku a slabého otce, který o něj nemá zájem. V tomto případě může přetrvávat rané připoutání k matce a hoch se vyvine v člověka, který je na matce závislý, cítí se bezmocný, má sklony charakteristické pro receptivní osobnost, tj. chce přijímat, být předmětem péče, být chráněn, a chybějí mu otcovské kvality. Možná že se pokusí hledat „matku“ v každém člověku, někdy v ženách, někdy v mužích, kteří mají autoritativní a vlivné postavení. Jestliže na druhé straně matka je chladná, nepřístupná a panovačná, může se stát, že dítě přenesou svou potřebu mateřské ochrany na otce a další otcovské postavy. Vyvine se z něho člověk jednostranně orientovaný v otcovském směru, zcela oddaný zásadám práva, pořádku a autority, kterému chybí schopnost očekávat či dávat nepodmíněnou lásku.

5.2.2 Bratrská láska

V bratrské lásce je zážitek jednoty se všemi lidmi, lidské solidarity, lidského odčinnění jednotou. Bratrská láska je založena na zkušenosti, že všichni jsme jedno. „*Mám tím na mysli smysl pro odpovědnost, péči a úctu, znalost každého jiného člověka, přání napomáhat jeho životu...Bratrská láska je láska ke všem lidem, je přímo charakterizována svou nevýlučností.*“ (Fromm, 1996-99, str. 50)

Bratrská láska je láska mezi rovnými; ovšem ani jako rovní si nejsme vždy „rovní“. Pokud jsme lidští, všichni někdy potřebujeme pomoc. Ale tato potřeba neznamena, že je-

den je stále jen bezmocný, a druhý jen plný síly. Bezmocnost je přechodný stav. Schopnost stát i chodit po vlastních nohou je trvalá a obecná.

A přece láska k bezmocným, láska k chudým a cizím je počátkem lásky bratrské. Milovat vlastní krev není těžké.

5.2.3 Erotická láska

Stojí v protikladu k lásce k dítěti a všem dětem a k lásce ke svým bratrům. Je to touha po úplném splnutí s druhým člověkem. Svou povahou je exkluzivní, a nikoli univerzální. Je to snad nejklamnější forma lásky vůbec.

Pro většinu lidí důvěrnost vzniká především pohlavním kontaktem. Protože odloučenost od druhého prožívají především jako fyzické oddělení, je pro ně fyzické spojení překonáním odloučenosti. Všechny typy tělesného sblížení mají tendenci ztrácet časem na významu. Důsledek toho je, že člověk hledá lásku u nové osoby vždy s iluzí, že nová láska bude jiná než ty předchozí.

Protože v myslích většiny lidí je pohlavní touha spjata s pojmem lásky, snadno docházejí k mylnému závěru, že se milují, když po sobě fyzicky touží. Pokud touha po fyzickém spojení není vyvolána láskou, jestliže erotická láska není i láskou bratrskou, nevede nikdy k jinému spojení než v orgiastickém, přechodném smyslu, kdy po pominutí iluze nastoupí odcizení ještě bolestivěji a znatelněji.

Láska by měla být rozhodnutím oddat celý svůj život životu jiného člověka, je to rozhodnutí, soud, slib, kdyby byla jen citem, nebyla by základem pro slib věčné lásky. Láska je výlučně aktem vůle a oddání, a proto v základě nezáleží na tom, o koho jde. Ať již bylo manželství dohodnuto jinými, nebo je výsledkem osobního výběru, sám jeho akt by měl zaručovat trvalou lásku. Vzhledem k tomu, že všichni jsme jedno, můžeme milovat každého stejným způsobem ve smyslu bratrské lásky. (Fromm, 1996-99, str. 56 - 58)

5.2.4 Sebeláska

Je rozšířeno přesvědčení, že je ctnostné milovat druhé, ale milovat sebe samého je hříšné. Předpokládá se, že pokud miluji sám sebe, nemiluji jiné, že sebeláska je totéž co sobectví. Pro Freuda byla sebeláska totožná s narcismem. Narcismus je nejranější stádium lidského vývoje, a kdo se k němu v pozdějším životě vrátí, je podle všeho lásky neschopen. Freud vidí v lásce projev libida, které se obrací buď směrem k jiným – jako láska, anebo směrem k vlastní osobě – jako sebeláska. *„Láska a sebeláska se tak vzájemně vylučují*

v tom smyslu, že čím je více jednoho, tím méně je druhého. Je-li sebeláska špatná, vyplývá z toho, že nesobeckost je ctnostná.“ (Fromm, 1996-99, str. 60)

Zde je třeba zdůraznit, že představa vzájemného vyloučení lásky k druhým lidem a lásky k sobě je nelogická. Je-li ctností milovat bližního jako lidskou bytost, musí být též ctností – a nikoli neřestí – milovat sám sebe, protože i já jsem lidská bytost. Láska k sobě samému je pevně spjata s láskou k jakékoli jiné bytosti.

Pravá láska je výrazem tvůrčí síly a zahrnuje péči, úctu, odpovědnost a poznání, jak už bylo zmíněno výše. Je-li člověk schopen tvůrčí lásky, miluje i sebe. Může-li milovat jen jiné, nemůže milovat vůbec. Sobecký člověk se zajímá jen o sebe, chce vše pro sebe, necítí radost, když dává, jen když bere. Na vnější svět pohlíží z hlediska toho, co může z něho vyzískat, chybí mu zájem o potřeby druhých a úcta k jejich celosti a důstojnosti. Je od základu neschopen milovat. (Fromm, 1996-99, str. 62) Zdá se, že příliš pečuje o sebe, ale jen se tím neúspěšně snaží zakrývat, že o své skutečné já nepečuje. Sobecký člověk je neschopen milovat druhé, ale není ani schopen milovat sám sebe.

Psychoanalytická zkušenost ukazuje tzv. neurotickou nesobeckost. Nejenže ta se nepocítuje jako symptom, ale je často považována za jediný spásný rys charakteru, jímž se lidé pyšní. Nesobecký člověk nechce nic pro sebe, žije pro druhé, je hrdý na to, že sám sebe nepovažuje za důležitého. Nechápe, proč se navzdory své nesobeckosti cítí nešťastný a jeho vztah k nejbližším lidem není uspokojující. (Fromm, 1996-99, str. 63)

Povaha nesobeckosti je zvlášť zjevná v našem vlivu na druhé, v našem kulturním okruhu nejčastěji ve vlivu, který má nesobecká matka na své děti. V celku se působení nesobecké matky příliš neliší od působení matky sobecké, je dokonce často horší, protože nesobeckost matky dětem brání, aby ji kritizovaly.

5.2.5 Praxe lásky

Láska v první řadě vyžaduje **kázeň**. Problém ovšem není jen v kázni při výkonu nějakého specifického umění, nýbrž v kázni celého života. Mohlo by se zdát, že pro moderního člověka není nic jednoduššího, než je kázeň. Ve skutečnosti však moderní člověk mimo pracovní sféru má jen velmi málo sebekázně. Když nepracuje, chce lenořit, loudat se, nebo obecněji řečeno „uvolnit se“.

Dalším předpokladem je **soustředění**. Naše kultura přímo vede k nesoustředěnému a rozptýlenému způsobu života, čteme, jíme, kouříme, posloucháme rozhlas, často mnoho

věcí najednou. Nedostatek soustředění jasně prokazuje, že nám činí potíže být sami sebou. Například klidně sedět, je pro většinu lidí nemožné.

Třetím činitelem lásky je **trpělivost**. (Fromm, 1996 – 99, str. 105)

Ještě je třeba poznamenat, že člověk se nezačíná učit přímo. Dříve než se začne cvičit ve vlastním umění, musí se naučit řadě jiných věcí, které s ním zdánlivě nemají nic společného. Chce-li někdo dosáhnout mistrovství v kterémkoli umění, musí mu mít k němu nějaký vztah. Vlastní osoba se stává nástrojem výkonu umění a musí být udržována v kondici podle specifických funkcí, jež musí plnit. (Fromm, 1996 – 99, str. 107) Umět se soustředit znamená umět být sám sebou, a to je jedna z hlavních podmínek pro schopnost milovat.

Člověk se musí naučit se soustředit ve všem, co dělá. Soustředit se ve vztahu k jiným lidem znamená především umět naslouchat. Většina lidí poslouchá jiné, dokonce jim radí, aniž skutečně naslouchá. Neberou vážně to, co jim druhý říká, neberou vážně ani své vlastní odpovědi. Proto je rozhovor unavuje. Žijí v iluzi, že by je unavoval ještě více, kdyby soustředěně naslouchali. Každá činnost vyvolává ospalost, a přitom zároveň znesnadňuje usínání na konci dne. Naučit se soustředit znamená vyhybat se, pokud je to možné, triviálním rozhovorům a mechanickým hrám, bez valného smyslu, kterým je věnována kapitola Hry.

Soustředit se znamená žít plně v přítomnosti, zde a nyní, a nemyslet na něco dalšího, co má člověk dělat. (Fromm, 1996 – 99, str. 109) Člověk se nemůže naučit soustředění, nestane-li se citlivým sám k sobě.

Pro situaci, kdy je někdo citlivý k druhému člověku, není výraznější příklad než matka malého dítěte, která citlivě vnímá jeho projevy a okamžitě na ně reaguje. Stejně může být člověk citlivý sám k sobě. Uvědomovat si například pocit únavy a deprese, a místo aby se mu poddal a posílil ho depresivními myšlenkami, pro které nejde nikdy daleko, tázat se sám sebe, co se stalo, nebo proč je skleslý.

Dosud se hovořilo o tom, čeho je zapotřebí pro praxi každého umění. Nyní je potřeba se zamyslet o těch kvalitách, které jsou zvláště významné pro umění milovat. Podle toho, co bylo řečeno o povaze lásky, je především nutné překonat vlastní narcismus. Opačem narcismu je totiž objektivita, schopnost vidět věci i lidi takové, jaké jsou a odlišit tento obraz od obrazu, který je vytvořen vlastními přáními a obavami. Všechny formy psychóz vykazují v extrémní míře neschopnost k objektivitě.

Duševně chorý či snílek je úplně neschopen objektivního pohledu na vnější svět. Bohužel všichni jsme více či méně duševně choří, více či méně spíme. To znamená, že

všichni máme neobjektivní pohled na svět, pohled zkreslený naší narcistickou orientací. (Fromm, 1996 – 99, str. 114)

Schopnost myslet objektivně je *rozum*. Citové naladění, které stojí za rozumem, je *pokora*. Být objektivní, používat svého rozumu je možné jen tehdy, když člověk dospěje k pokoře, když se zbaví dětinských snů o vševědoucnosti a všemohoucnosti. Musí se naučit rozlišovat mezi svou představou o někom a jeho chováním, jak je vidí v narcistickém zkreslení, a mezi realitou tohoto člověka. Kdyby někdo chtěl omezit svou objektivitu jen na milovaného člověka a myslil by, že se ve svém vztahu k ostatnímu světu může obejít, brzy by poznal, že ztroskotá na obou stranách. Kromě rozumu a pokory, je víra tím, co nám umožní zbavit se narcismu a incestního připoutání k matce. (Fromm, 1996 – 99, str. 115) Musíme ovšem rozlišovat mezi racionální a iracionální vírou. Za iracionální víru se považuje taková, která je založena na podřízení člověka iracionální autoritě. V protikladu k tomu racionální víra je přesvědčení, které má své kořeny ve vlastní zkušenosti myšlení či cítění. Racionální víra není především víra v něco, nýbrž jistota a pevnost našeho přesvědčení. Racionální víra má své kořeny v tvůrčí duchovní a citové aktivitě.

Věřit vyžaduje odvahu, schopnost riskovat, ochotu přijmout bolest i zklamání. Kdo trvá na jistotě a bezpečí jako hlavních podmínkách života, nemůže mít víru. Kdo se sám uzavírá do obranné soustavy, v níž jeho bezpečnostními prostředky jsou odměřenost a chlad, ten se sám uvězní. Milovat znamená uzavřít závazek a nedostat záruku, dávat se celý v naději, že naše láska vytvoří lásku v milovaném člověku. Láska je akt víry, a kdo je slabý ve víře, je slabý také v lásce. Jak už bylo řečeno výše, láska je pohyblivá, je to aktivita, neustálý stav bdělosti, aktivního zájmu o druhého. (Fromm, 1996 – 99, str. 121)

Je iluzorní věřit, že člověk může rozdělit svůj život tak, aby byl tvůrčí v oblastech lásky a netvůrčí ve všech ostatních oblastech. Tvůrčí síla nepřipouští takovou dělbu práce. Schopnost milovat vyžaduje stav napětí a zvýšené vitality, který může být jen důsledkem tvůrčí a aktivní orientace v mnoha jiných oblastech života. Jestliže není člověk tvůrčí v jiných oblastech, není tvůrčí ani v lásce.

5.3 Asertivita – jednání s druhými v praxi

Člověk je nadán rozumem; je život, který si uvědomuje sám sebe; má vědomí sebe samého, svých bližních, své minulosti a možností své budoucnosti. Toto vědomí sebe samého jako zvláštní jednotky, vědomí krátkého vlastního života, vědomí, že se člověk narodil nikoli ze své vůle a že proti své vůli zemře, že umře před těmi, jež miluje, či oni před

ním, vědomí osamocení odloučení, vědomí bezmocnosti vůči silám přírody a kultury, to vše dělá z jeho oddělené, rozervané existence nesnesitelné vězení. Musel by zešít, kdyby se z tohoto vězení neosvobodil, kdyby nevztáhl ruce a nespojil se tak s ostatními lidmi, s vnějším světem. V poslední podkapitole se budeme zabývat praktickou realizací svobodného jednání a chování – asertivitou. Slova asertivní a asertivita jsou velmi nedávno převzata z angličtiny. Slovo asertivní pochází přes středověkou francouzštinu z latinského *asserere*, což znamená *tvrdit, domáhat se* něčeho. Slovo asertivita vzniklo v Anglii kolem roku 1880.¹

Back a Backová uvádějí, že asertivita je sebezprosazování, prováděné ohleduplně a slušným způsobem, naproti tomu agresivní chování se vyznačuje 1. bráněním svých práv takovým způsobem, že tím jsou znásilňována práva druhých; 2. ignorováním či odmítáním potřeb, pocitů a mínění druhých; 3. expresí vlastních potřeb, pocitů a mínění nepřiměřeným způsobem. Neasertivní chování redukuje úzkost z možných konfliktů a umožňuje uniknout pocitům viny, ale dlouhodobě vede ke ztrátě sebeúcty, přibývání zlosti, sebelitování i psychosomatickým problémům, vznikajícím z dlouhodobé vnitřní tenze. (Nakonečný, 1997, str. 205) autorem této metody je Američan A. Salter, který učil své žáky spontánním reakcím, přiměřenému projevu emocí a umění stát si za svým názorem.

5.3.1 Asertivita je nemanipulativní

Slovo asertivita není vždy chápáno správným způsobem. Nesprávně se toto slovo považuje občas za jakési synonymum agresivity, i když jeho skutečný význam je pozitivní. Je vedle agresivity a pasivity třetím způsobem mezilidské komunikace.

Svobodová (1985) rozlišuje několik typů, respektive projevů asertivity. Základní asertivita označuje prosté vyjadřování názorů, myšlenek a citů. Empatická asertivita obsahuje i vnímavost vůči jiným lidem, posouzení jejich situace. Přesahuje rámec pouhého vyjádření vlastních potřeb. Eskalující asertivita přichází na řadu ve chvíli, kdy po našem asertivním projevu recipient ignoruje naše stanovisko. Konfrontativní asertivita se vztahuje k rozporu mezi slovy a činy recipienta. Neútočíme, ale žádáme doplňující informace k vyřešení problému. (Medzihorský, 1991, str. 49)

Asertivní způsoby šetří důstojnost druhých, nesnaží se je přelstít ani převálcovat. Z druhé strany učí, jak nepodlehout někomu, kdo se snaží bezohledně manipulovat

---

¹ Dostupné na <http://cs.wikipedia.org/wiki/Asertivita>

s námi. Podstatnou složkou asertivního chování je přiměřenost situaci a dalším okolnostem. K asertivnímu jednání patří také vhodný způsob chování, včetně nonverbálních projevů. Chování musí být ve shodě s tím, co je sdělováno. Agresivní přízvuk projevu určí, jak bude sdělení přijato, bez ohledu na jeho věcný obsah.

To, jak se chováme my sami, je pouze jedna stránka komunikace, vždy je přítomna nějaká druhá osoba/osoby, které nemusí uznávat stejné způsoby. A abychom se ubránili manipulaci z jejich strany, existují takzvaná asertivní práva. V souvislosti s těmito právy jsou popsány asertivní/manipulační pověry, které jsme si osvojili povětšinou díky výchově, tyto pověry umožňují ostatním s námi manipulovat.

5.3.2 Základní asertivní dovednosti

K tomu, aby si jedinec osvojil dovednost asertivity a tím pádem se přiměřeně uplatňoval v různých situacích, existuje několikero technik. Metoda pokažené gramofonové desky spočívá v opakování svého bez pocitů zlosti. Technika otevřených dveří učí akceptovat manipulativní kritiku přiznáním kritikovi, že na jeho stanovisku může být něco pravdy. Sebeotevření usnadňuje sociální komunikaci, redukuje manipulaci pomocí sdělování kladných, ale i záporných aspektů vaší osobnosti. Technika volných informací snižuje plachost při zahajování rozhovoru. Metoda negativní aserce vás učí přijímat vaše chyby a omyly tak, že jednoznačně souhlasíte s kritikou vašich skutečných negativních kvalit. Umožňuje posouzení vlastního chování bez obrany, úzkosti či popírání chyb. Zároveň redukuje agresivitu kritika. Vyrovnávat se s kritikou pomáhá také selektivní ignorování. Na kritiku manipulativní, nevěcnou nebo přespříliš obecnou nereagujeme.

5.3.3 Asertivní práva a související pověry

Základním asertivním právem **je právo sám posuzovat své chování, myšlenky a emoce a být za ně a za jejich důsledky zodpovědný**. K němu se váže pověra: „Neměl bys nezávisle posuzovat sám sebe a svoje reakce. Musíš být posuzován vnějšími pravidly a autoritou, která je moudřejší a větší než jsi ty sám.“ Všechna ostatní asertivní práva jsou odvozena od tohoto základního.

PRÁVO: nenabízet žádné výmluvy či omluvy ospravedlňující tvé chování

POVĚRA: za své chování jsi odpovědný druhým lidem a měl bys to, co děláš, zdůvodnit a ospravedlnit

PRÁVO: posoudit, zda a nakolik jsi odpovědný za řešení problémů ostatních lidí

POVĚRA: vůči některým institucím a lidem máš větší závazky, než vůči sobě samému. Měl bys obětovat svoje hodnoty, abys udržel tyto systémy v chodu. Pokud nepracují efektivně, musíš se přizpůsobit ty, a ne systém.

PRÁVO: změnit svůj názor

POVĚRA: názor, ke kterému ses přiklonil, bys neměl nikdy měnit. Musel bys ospravedlnit svou novou volbu nebo přiznat, že ses mýlil. Pokud ses mýlil, znamená to, že jsi nezodpovědný, že se asi budeš mýlit znovu, nebo že prostě nejsi schopen se sám rozhodnout

PRÁVO: dělat chyby a být za ně zodpovědný

POVĚRA: nesmíš dělat chyby. Pokud je děláš, musíš mít pocit viny. Ostatní lidé by v takovém případě měli tvé chování a rozhodování kontrolovat

PRÁVO: říci „já nevím“

POVĚRA: měl bys znát odpovědi na všechny dotazy týkající se možných konsekvencí tvého chování, protože když tyto odpovědi neznáš, nejsi si vědom problémů, které působíš ostatním lidem, jsi nezodpovědný a měl bys být kontrolován.

PRÁVO: být nezávislý na dobré vůli ostatních

POVĚRA: lidé, se kterými přicházíš do styku, k tobě musejí mít kladný vztah. Potřebuješ kooperaci druhých, abys přežil. Je velmi důležité, aby tě lidé měli rádi.

PRÁVO: dělat nelogická rozhodnutí

POVĚRA: vše co děláš, musí mít logiku či vysvětlení podle všeobecně platných pravidel, která jsou v souladu s tím, co ti říkám. Jinak nejsi spolehlivý

PRÁVO: říci „já ti nerozumím“

POVĚRA: musíš být senzitivní a umět předvídat potřeby bližních. Musíš chápat, co potřebují, aniž to jasně řekli. Jestliže nechápeš, nejsi schopen žít s nimi v harmonii a jsi necitlivý ignorant.

PRÁVO: říci „je mi to jedno“

POVĚRA: musíš se snažit být lepší, dokud nebudeš ve všech ohledech perfektní. Jestliže ti někdo naznačí, jak by ses mohl vylepšit, máš povinnost tento pokyn následovat

PRÁVO: sám rozhodnout, zda budeš jednat asertivně nebo ne

POVĚRA: musíš za všech okolností jednat asertivně, když už víš co to je, a když sis tuto dovednost osvojil. (Medzihorský, 1991, str. 39 – 44)

V příloze č. 5 ukázka z pracovního sešitu asertivity – Co spouští vaše obranné reakce.

5.3.4 Výsledky asertivity

Její účinky jsou mnohostranné a komplexní. Člověku se lépe žije a pracuje, má lepší bazální životní pocit a naladění. Účinky asertivního chování jsou skutečné. Pojednáváte o opravdových myšlenkách, pocitech a potřebách, o tom jak řešit skutečné problémy. Soustředíte se na současnost, nejste zastrašeni minulými neúspěchy nebo obavami z budoucnosti. Zvětšuje se vaše sebedůvěra. Vaše volba – prosazovat svá práva, svoje myšlenky a pocity – zvyšuje vaši sebeúctu a úroveň sebedůvěry. A třetí, nejdůležitější výsledek asertivního přístupu ke komunikaci, je obohacení vztahů. Asertivní chování buduje základ důvěry a vzájemného respektu s těmi, se kterými žijete a pracujete. (Medzihorský, 1991, str. 50)

Asertivita, neboli přímé „dospělé“ jednání, ukazuje možnosti, jak konfliktům předcházet i jak je řešit. Dává možnost autentičtějších mezilidských vztahů. Zvyšuje sebedůvěru u neprůbojných, přičemž umožňuje zachovávat lidskou důstojnost pro sebe i pro druhé lidi. Zahrnuje jak obsah, tak formu jednání, včetně mimoslovních projevů, jako jsou například gesta, mimika a hlas.

Asertivní chování se zpravidla definuje jako jednání, které není ani pasivní ani agresivní. Může být celoživotní strategií v jednání

Pasivní chování chutná hořce. Člověk, který ustupuje, pociťuje ztrátu vlastní hodnoty. Navíc je pasivní jednání neúčinné. Vzdáním se toho, oč mi jde, sotva mohu něčeho dosáhnout.

Agresivní útok na druhé straně vyvolává u druhých lidí buď protiútok, nebo pasivitu. Ani jedno, ani druhé není žádoucí.¹

---

¹ Tabulka chování viz příloha č. 6

Chybné jednání vyvolává mnoho nepříjemných pocitů, které vedou k pochybnostem o sobě, k útlumu a k deformaci přiměřených reakcí. Tento stav vede k nespokojenosti, která se projeví opět v nepřiměřených reakcích, jež zvyšují pochybnosti o sobě, a vše se znovu opakuje. Tyto bludné kruhy lze protnout v oblasti jednání. S každým sebemenším úspěchem se zvyšuje sebehodnocení, člověk se zbavuje útlumu a prožívá naopak dobré pocity a radost. Agresivní i pasivní chování jsou druhy obrany. Obava je vyjádřena strachem, úctou a ustoupením (pasivní chování) nebo zlostí a dominancí (agresivní chování). (Medzihorský, 1991, str. 15) Asertivní dovednosti umožňují přerušit tyto bludné kruhy. Chovat se spontánně, nezávisle a s milujícím respektem k druhým.

6 ZÁVĚR

V této diplomové práci je popsán člověk jako biologický druh *Homo sapiens*, který žije v kontextu přírody a společnosti. Je zde nastíněno, co je společnost, co je moderní společnost a jak moderní společnost, ve které žijeme, vznikala. Vzhledem k tomu, že kromě biologie je člověku vlastní kultura, jsou zde představeny dva protikladné přístupy k určenosti člověka – kulturní a biologický determinismus, které poukazují na omezení, kterým je člověk vystaven. V kapitole s názvem Svoboda je popsán vývoj a význam fenoménu svoboda, klady a zápory svobody v moderní společnosti a spotřebitelská svoboda jako jediná přijatelná forma svobody. Následující kapitola je věnována problematice neschopnosti moderního člověka akceptovat sebe sama a ostatní individuality ve své celosti, patologickým snahám připoutat k druhému člověku a unikat svobodě jako trvalému zodpovědnému stavu. Poslední částí práce je rozbor lásky a spontaneity a asertivity jako odpovědi na výzvy moderního svobodného a složitého světa.

V diplomové práci jsem pátrala po místě člověka v přírodě a společnosti, analýzou textů jsem se snažila prokázat, že člověk jako osoba žijící ve dvacátém prvním století je do jisté míry determinován jak svou biologickou podstatou, tak společností a kulturou, které je zároveň aktivním tvůrcem. Spor kultura versus příroda není stále vyřešen a dle mého názoru řešitelný není, protože jak biologické, fyziologické a environmentální faktory, tak kulturní a společenské vlivy nejsou zanedbatelné a v žádném případě nelze člověka nahlížet jednostranně jako živočicha vedeného jen geny nebo naopak jeho biologickou podstatu úplně přehlížet.

V kapitole Svoboda je „svoboda“ řešena jako společenský konstrukt a idea, která se proměňovala v čase a její vnímání se stále proměňuje, což je předmětem dílčí sociokulturní sondy, ve které jsem srovnala dvě generace a která prokázala znatelný rozdíl ve vnímání svobody mezi lidmi do 30 let a lidmi staršími. Konkrétně zde byly kladeny otázky související se svobodou pohybu a možností svobodně zvolit politické reprezentanty. Svoboda a nesvoboda existuje jako sociální konstrukce, vždy je to vztah, vždy je asymetrický a v každé době je vnímán jinak.

Další částí diplomové práce je analýza problematice individuality moderního člověka, ve které je zohledněno, že zásadní faktory svobodu omezující jsou tzv. „ze hry“, a moderní člověk se musí potýkat se svobodou jako trvalým/ pozitivním stavem a ne vždy se mu to daří, a zároveň jsou mu jisté svobody upírány pod tlakem kolektivního života. Proto by poslední kapitola měla být pozitivním náznakem toho, že nezávislost, spontaneita a lás-

ka nejsou úplně vyřazeny z našich životů, a že lze žít autenticky a v případě promyšleného a uváženého asertivního chování lze být pozitivně a příjemně svobodný.

SEZNAM LITERATURY

- BAUMAN, Zygmunt. *Svoboda*. Praha: Argo, 2001.
- BAUMAN, Zygmunt. *Tekutá modernita*. Praha: Mladá fronta, 2002.
- BERNE, Eric. *Jak si lidé hrají*. Praha: Dialog, 1992.
- BORECKÝ, Vladimír. *Imaginace, hra a komika*. Praha: Triton s.r.o., 2005.
- BOURDIEU, Pierre. *O televizi*. Brno: Doplněk, 2002.
- BRUGGER, Walter. *Filosofický slovník*. Praha: Naše vojsko, 1994.
- DURKHEIM, Émile. *Sociologie a filosofie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998
- FROMM, Erich. *Strach ze svobody*. Praha: Naše vojsko, 1993.
- FROMM, Erich. *Umění milovat*. Praha: Simon and Simon Publishers, 1996 – 99.
- GABLIKOVÁ, Suzi. *Selhala moderna?*. Olomouc: Votobia, 1995.
- GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. Praha: Argo, 1999, 2001.
- HAYES, Nicky. *Základy sociální psychologie*. Praha: Portál, 2000.
- HAVEL, Václav. *Moc bezmocných*. Praha: Lidové noviny, 1990.
- KELLER, Jan. *Úvod do sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2004.
- KELLER, Jan. *Úvod do sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1992.
- Kolektiv autorů, *Ilustrovaný encyklopedický slovník*. Praha: Academia, 1981.
- KLIMEŠ, Ladislav., *Slovník cizích slov*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1983.
- LAWLESS, Robert. *Kultura*. Olomouc: Votobia, 1996.
- LORENZ, Konrad. *Odumírání lidskosti*. Praha: Mladá fronta, 1997.
- LORENZ, Konrad. *Takzvané zlo*. Praha: Mladá fronta, 1992.
- MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia, 1968.
- MEDZIHOŘSKÝ, Štefan. *Asertivita*. Praha: Elfa, 1991.
- MORRIS, Desmond. *Lidský živočich*. Praha: Euromedia Group k. s., 1997
- MORRIS, Desmond. *Nahá opice*. Praha: Mladá fronta, 1971
- NAKONEČNÝ, Milan. *Motivace lidského chování*. Praha: Academia, 1997.
- NEFF, Vladimír. *Antigorgias*. Praha: Mladá fronta, Kdo je kdo, 1993.
- REICHEL, Jiří. *Kapitoly systematické sociologie*. Praha: Eurolex Bohemia s.r.o., 2004.
- RIESMAN, David. *Osamělý dav*. Praha: Mladá fronta, 1968.
- SOKOL, Jan. *Malá filosofie člověka*. Praha: Vyšehrad, 1998.
- SOKOL, Jan. *Filosofická antropologie, Člověk jako osoba*. Praha: Portál, 2002.
- SOUKUP, Václav. *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha: Portál, 2000.

WINNICOTT, Donald Woods, *Lidská přirozenost*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 1998.

INTERNETOVÉ ZDROJE

http://encyklopedie.vseved.cz/homo_sapiens_sapiens
(navštíveno 20. 8. 2009 a 5. 1. 2010)

http://web.quick.cz/plasek/cargo/obsahy/Cargo_1_99/j11.htm
(navštíveno 8. 10. 2009 a 6. 1. 2010)

<http://www.referaty10.com/referat/Ostatni/1/tema-1-2-Ostatni.php>
(navštíveno 21. 10. 2009 a 5. 1. 2010)

www.cb.cz/novak/files/kulturni_antropologie.doc
(navštíveno 8. 1. 2010)

http://cs.wikipedia.org/wiki/%C4%8Clov%C4%9Bk_rozumn%C3%BD

<http://cs.wikipedia.org/wiki/Asertivita>
(navštíveno 6. 1. 2010)

PŘÍLOHY

Příloha č. 1 – *Homo sapiens*

BINOMICKÉ JMÉNO: *Homo sapiens* (Carl Linné, 1758)

VĚDECKÁ KLASIFIKACE:

Říše: živočichové (Animalia)
Kmen: strunatci (Chordata)
Třída: savci (Mammalia)
Řád: primáti (Primates)
Nadčeleď: hominoidi (Hominoidea)
Čeleď: hominidi (Hominidae)
Podčeleď: lidé (Homininae)
Rod: člověk (*Homo*)
Druh: **člověk moudrý** (*H. sapiens*)

PODDRUHY HOMO:

Homo sapiens sapiens

†*Homo sapiens idaltu*

†*Homo sapiens palestinus*

†*Homo sapiens steinheimensis*

(Dostupné na http://cs.wikipedia.org/wiki/%C4%8Clov%C4%9Bk_rozumn%C3%BD)

Příloha č. 2 – Tradiční a moderní společnost

SPOLEČNOST TRADIČNÍ – označuje typ sociální organizace, který byl rozbit nástupem průmyslové revoluce a doprovodnými procesy. Přitom nejstarší fáze lidské kultury bývají označovány jako společnosti archaické. Tradiční společnost tedy pokrývá období počínající neolitem (přechod k zemědělství), kdy je již známa instituce měst, existuje relativně rozsáhlá dělba práce, výrazné sociální rozvrstvení má formu kast či stavů, moc je organizována do podoby tradičních říší, městských států či feudálních útvarů, existuje písmo, dominující formou výkladu světa jsou univerzalistická náboženství. Tradiční společnost se liší od společnosti moderní způsobem uspořádání moci, typem ekonomiky, typem sociální struktury, způsobem výkladu světa i celkovou mentalitou. Existující moc má k dispozici omezené zdroje, takže s výjimkou městských států není schopna systematicky kontrolovat celé území. Vládce se snaží udržet loajalitu svého správního a vojenského aparátu, jeho zásahy do života masy obyvatelstva jsou však jen sporadické. Odtud dvoustupňový charakter tradičních říší: mocenská elita se organizuje na principu soupeřících klientel, u masy obyvatelstva žijícího z 90% roztroušeně na venkově přežívají starší typy organizace mající podobu rodových a místních komunit. Úlohu základní sociální jednotky plní opevněná domácnost (rolníků i řemeslníků, venkovských i městských urozených). Do poměrů uvnitř těchto domácností zasahuje „státní“ moc jen minimálně. Společnost je strukturována stavovskými. Stavovská příslušnost se přenáší rodově, vztahuje se nikoli na jednotlivce, nýbrž na celé domácnosti a vyznačuje se charakteristickým stylem života. Příslušnost k domácnosti jistě stavovské úrovně (a nikoli tedy vykonávaná ekonomická aktivita) určuje celkový status stejně tak jako práva a povinnosti členů společnosti. Stavovské rozdělení není diktováno ekonomickými poměry, naopak samo tyto poměry výrazně ovlivňuje. Tradiční společnosti transformují jen minimálně statky, které jim poskytuje příroda. K jejich zpracování se užívá čisté přírodní energie (síla lidí, zvířat, větru, vody), ekologická náročnost výroby je minimální. Výroba, směna i spotřeba jsou zajišťovány na úrovni celých domácností. Směna je orientována především na potřeby vyšších vrstev a městského obyvatelstva, venkov žije do značné míry hospodářsky soběstačně. Trh není rozhodujícím faktorem organizace výroby. Výklad světa má mytologickou či náboženskou podobu. V obou případech je denní zkušenost pořádána v kategoriích nadpřirozena, čímž je i propůjčován závazný, nadosobní charakter. Ve stejných kategoriích legitimuje své nároky existující moc.

SPOLEČNOST MODERNÍ – je produktem průmyslové revoluce ve spojení s centralizací moci v rámci národních států. Její podobu určují procesy, které doprovázely rozvoj průmyslové revoluce (rozmach dělby práce, proces urbanizace, rozvoj dopravy a komunikace aj.). Mocenský rámec je vytvářen moderním státem. V procesu centralizace, vedeném za pomoci profesionální byrokracie a námezdního vojska, omezuje vládce ty instance, jež dosud požívaly značné autonomie (města, stavy, klientely urozených, asociace světské i církevní aj.). Odstranění vládce v průběhu buržoazně demokratických revolucí na principu organizace státu příliš nemění. Stát je schopen kontrolovat každodenní život svých občanů, jeho intervence mohou pronikat až na úroveň domácností. Domácnost ztrácí své postavení univerzálního a soběstačného subjektu sociální reprodukce. Její jednotlivé funkce přecházejí postupně na vznikající formální organizace, jejichž činností je zabezpečován chod celé společnosti. Prostřednictvím specializovaných formálních organizací je provozování nejen válčení (armáda) a státní správa (byrokracie), ale též výroba statků a poskytování služeb v oblasti vzdělávání, péče o zdraví, vědecké činnosti, sportu, rekreace atd. Domácnost ztrácí v těchto podmínkách své funkce a dosavadní význam, její oslabování a rozpad koresponduje s přechodem od stavovského rozdělení k třídnímu. To souvisí s radikální proměnou trhu, který se z okraje ekonomického sektoru dostává do jeho centra a stává se regulátorem chodu nejen celé ekonomiky, ale postupně celé společnosti. Sociální status jednotlivců přestává být určován jejich příslušností k domácnosti jisté stavovské kvality, je jednoznačně určen jejich postavením na trhu. Namísto stavů nastupují třídy, rozhodující pro postavení každého jednotlivce (struktura již neprobíhá na úrovni celých domácností) je to, zda přichází na trh s kapitálem, či pouze s vlastní pracovní silou. Radikálně se mění celá oblast ekonomiky. Její těžisko se přenáší ze sektoru zemědělství do oblasti průmyslové výroby, narůstá váha služeb. Přírodní prostředí tradiční společnosti se v průběhu urbanizace v důsledku rozvoje transportu proměňuje ve stále více umělé prostředí společnosti moderní. Prudce roste míra dělby práce a rozvíjí se specializace funkcí (profesionalizace). Moderní společnost se snaží kontrolovat přírodu ve stejné míře, v jaké moderní stát kontroluje své občany. Obojí dominace se opírá o argumentaci vědy, která se stává převládajícím typem výkladu světa. Rostoucí kontrola přírody a člověka je zdůvodňována potřebami co nejučelněji organizovaného blahobytu. Tato kontrola působí vedlejší nezamýšlené důsledky, které ohrožují elementární předpoklady přežití člověka a jeho kultury.

(Keller, 2004, str. 193 – 195)

Příloha č. 3 – Etymologie slova svoboda

Svoboda v češtině má odvozené přídavné jméno svobodný, odvozené sloveso osvobodit (i)/ vysvobodit (i), v některých nářečích (například jihočeské nebo valašské) má i podobu sloboda, kde toto písmeno "el" je i u jiných slovanských jazyků (namátkou samozřejmě Slováci), vzniklo disimilací (rozdružením výslovnosti dvou podobných sousedních hlásek) v+b>l+b. P. Skok soudil, že toto „el“ mohlo vzniknout pod vlivem slova "slovo"; Otrebski ho naopak považuje za původní.

Ve starší době znamenalo slovo "svoboda" i "svobodný člověk, hrdina", z tohoto použití vzniklo příjmení (analogickým příkladem v němčině je Freiheit – svobodná chasa).

V ruštině svobóda je svoboda a slobóda je velká vesnice, původně osvobozená od daní.

Nejstarší útvar je pravděpodobně staroslověnské svobod[er], vzniklý pravděpodobně ze svo-pot (*=nedoložený, hypotetický tvar), svůj pán, svo=svůj, pot=prajazykový výraz (=pán, hospodář), když samostatné pot ve slovanštině zaniklo, svopot bylo neprůhledné a došlo k hláskovým změnám. Pravděpodobně nejdříve ve víceslabičných odvozeninách se „p“ a „t“ oslabily (=znělé hlásky jsou vždy slabší než neznělé, vyžadují méně výdechové námahy, takže jsou snadněji vyslovitelné) ve znělé „b“ a „d“ (změna t > d proběhla i v "hospod").

Dále bylo přitvořeno přídavné jméno na -(er)n(er) (podle Havlíkova jerového pravidla vždycky lichý er od konce zmizí a sudý se o jeho délku protáhne, takže "svoboden"), pak podstatné jméno na -a, pokud soudíme podle obdobného "gospoda", mohlo "svoboda" znamenat nejprve volné místo, pak teprve volnost jako abstraktní vlastnost, a následně sloveso "svoboditi", které se vztahuje ke svobod(er) = volný, tj. vyprostiti, ne ke svobodě jako abstraktní vlastnosti). V úvahu přichází i možnost, že význam "svoboda" jako "volnost" je odvozen právě až od slovesa "svoboditi" (postverbum)

(Machek, 1968, str. 597 – 598)

Příloha č. 4 – Konformismus, Konformní, Konformista

Konformismus – pasivní přizpůsobování jednotlivce existujícím poměrům převládajícím míněním, nekritické přijímání libovolných vzorů bez samostatného stanoviska.

V buržoazní společnosti je vynucován celým systémem výchovy a ideologického ovlivňování. Je třeba odlišovat od aktivního ztotožňování jednotlivce s normami a hodnotami sociální skupiny, jež je předpokladem a nutným aspektem socializace osobnosti.

(IES, 1981, str. 189)

Konformní – uzpůsobený, přizpůsobený, shodující se s, souhlasný s

(Klimeš, 1983, str. 362)

Konformista – m. 1) osoba přizpůsobující (někdy jen navenek) své názory bezzásadově názorům běžným n. úředním 2) člen anglikánské státní církve (nonkonformní nepřijali 39 článků z roku 1571)

(Klimeš, 1983, str. 362)

Příloha č. 5 – Co spouští vaše obranné reakce

Agresivní i pasivní chování jsou druhy obrany. Používáme je tehdy, když cítíme strach. Obava je vyjádřena strachem, úctou a ustoupením (pasivní chování) nebo zlostí a dominancí (agresivní chování). Je dobré znát, kdy těchto obranných reakcí používáme. Je to důležitý stupeň pro tvůrčí sebepoznání a uspokojivé výsledky v asertivním jednání-

Co je pro vás důvodem ke strachu?

- Která z následujících situací je pro vás nejnepříjemnější nebo vás nejvíc uvádí do rozpaků?
- Máte-li jednat s neznámými lidmi
- Máte-li vést nebo koordinovat činnosti několika lidí
- Máte-li veřejně vystoupit, mít projev
- Když někdo hodnotí vaši práci
- Když vy hodnotíte někoho
- Nereálné termíny
- Konflikt s někým
- Máte-li řešit konfliktní situaci mezi druhými
- Když vás někdo kritizuje
- Když vy někoho kritizujete
- Když máte někoho ocenit, pochválit
- Máte-li někoho požádat o pomoc, službu
- .....
- .....
- .....

Na volná místa si sami vepište tři situace, které vás nejvíc přivádějí do rozpaků nebo způsobují vaše obavy. Všech 15 situací si seřaďte do pořadí tak, že si před tu nejnepříjemnější napíšete číslo 1, před druhou nejnepříjemnější 2 a tak dále, až před situaci, která vám nejméně vadí, napíšete číslo 15

Zamyslete se především nad prvními pěti situacemi, zapamatujte si je, pokuste se rozebrat jejich příčiny a důsledky a časem najít asertivní řešení

(Medzihorský, 1998, str. 16)

Příloha č. 6 – Tabulka chování

	CHOVÁNÍ	
NEASERTIVNÍ	ASERTIVNÍ	AGRESIVNÍ
časté ospravedlňování se, popírání vlastních potřeb, sebesnižování, dovolování se, neuspořádané výroky	egocentrické výroky, rozlišování faktů a mínění, konstruktivní kriticismus, krátké jasné výroky, otázky po mínění druhých	excesivní egocentrické výroky, mínění vyjadřované jako fakta, dávání viny jiným, snižování druhých, domýšlivost, sarkasmus

(Nakonečný, 1997, str. 206)

Diplomové práce
se půjčují pouze prezenčně!

UŽIVATEL

potvrzuje svým podpisem, že pokud tuto diplomovou práci

Říhová, V.: Problém svobody a nesvobody v moderní společnosti (kulturologická perspektiva)

využije ve svém textu, uvede ji v seznamu literatury a bude ji řádně citovat jako jakýkoli jiný pramen.

Jméno uživatele, bydliště	Katedra (pracoviště)	Název textu, v němž bude práce vytištěna	Datum, podpis

